

A BRITISH MUSEUM ÉS KÖNYVTÁRA.

ERDÉLYI PÁLTÓL.

(Első közlemény.)

Könyvtári és múzeumi tanulmányainkban mind szélesebb körre kell kiterjeszkednünk, ha azt akarjuk, hogy a saját utainkon mennél biztosabban haladhassunk s ha arra törekszünk, hogy saját intézetünket és gyűjteményeinket európai színvonalra emelve, azon megtartsuk. Ez irányban kétségtelenül sok történt, de még nem történt meg minden. A mi viszonyaink között nem is történnhetett több, mint a mit tényleg elértünk, legföljebb abban, hogy a külföldnek rokon tudományos intézeteire nagyobb gondot kellett volna fordítanunk. A németországi könyvtárakkal közelebbi ismeretséget kötöttünk s a német könyvtári tudomány jó formán irányadó és kizárólagos tekintély gyanánt szerepelt előttünk, de már a francia és angolországi viszonyokkal nem vagyunk annyira ismerősök. E téren különösen érezhető, hogy a British Museumról s a Bibliothèque Nationaleról csak általános értesüléseink vannak, s róluk néhány, a kézikönyvekben földolgozott részlet után alkothattunk magunknak többé-kevésbbé határozott fogalmat.

Ennek okait két körülményből lehet magyarázni. Egyik, hogy e két intézettel a mindennapi életben nincs szorosabb összeköttetésünk, sem történelmi fejlődésünk, sem mostani állapotunk szerint nem állottunk s nem jutottunk velük s nemzetünkkel oly közeli érintkezésbe, mint a németekkel s gyűjteményeikkel. Másik oka az, hogy a körbeli tudományos disciplinánk főként a németek hatása alatt áll, azoknak zárkózott nemzeti érzése és fejlett könyvtári életük csak röviden vagy nagyon szórványosan tárgyalja az idegen, a rá nézve külföldi kérdéseket. Pedig magában az egy

tény, hogy a művelt világnak két legnagyobb s leggazdagabb könyvtára a londoni s a párisi, indokoltta teszi annak szükségét, hogy velük behatóbban foglalkozzunk. E szükség egyik feladatul a párisi s a francia, másik feladatul a londoni s az angol könyvtárak tanulmányozását kívánja, s annál inkább, mert a magunk irodalmában minderre alig van előmunkálatunk.

A British Museum könyvtára azonban emez általános szemponton kívül még közelebből is érdekel bennünket. Tudjuk, hogy állandó vásárlója minden magyar könyvnek s tudjuk, hogy Nagy István könyvtárával sok értékes darabnak kellett oda jutni. A mit eddig *Felméri Lajos* és *Simonyi Ernő* útján megtudtunk, közről sem kimerítő s az utóbbinak irodalmunkban egyetlen tájékoztatása immáron elavult. A Bibliothèque Nationaleról is tudjuk, hogy egyetemes jellegénél fogva a magyar irodalmat is felöleli, de róla irodalmunkban még annyi tájékoztatást sem nyertünk, mint amarról. Ebben az irányban való előmunkálatul az alatt következő sorokban a British Museumot s annak könyvtárát ismertetem, remélve, hogy bennük a gyűjteményeknek általános szempontjait s az intézetnek vázlatos rajzát megadnom sikerült.

A British Museum az angol nemzetnek egyik legnagyobb büszkesége s a modern tudományosságnak egyik első rangú forrása. Ez általánosan ismert tény öntudatos meggyőződésévé csak úgy alakul, ha személyes tapasztalatra támaszkodva, közelebbi vizsgálat eredményeként érik meg a látogató lelkében. Az intézet megismerése azonban nemcsak erre, hanem arra is megtanít, miért s mi módon lett az angol nemzet dicsőségévé s a tudományosság tárházává. Palotái már kívülről sejtetik arányait és fényét s gyűjteményei mind gazdagság, mind jelentőség tekintetében őszinte csodálkozásra indítják látogatóit. Ehhez önkénytelenül járul egy másik érzés, a tiszteleté, mely az angol nemzetet illeti, a miért a tudomány és művelődés érdekét féltő gonddal őrzi és fejlődési bőkezűséggel ápolja.

A *Bloomsburyn* fekvő hatalmas palota, mely tiszta arányaival és oszlopos csarnokával élénken emlékeztet a mi intézetünkre, a múzeumnak egyik részét foglalja magában. Azokat a gyűjteményeket, melyek az ember világát illetik, ha szabad a régi elválasztást felújítani: a humánus tudományok kincsesházait; a természet világába tartozó gyűjtemények az ujonnan emelt monu-

mentális épületben nyertek elhelyezést, South Kensingtonban, amatortól távol, de amazzal egy igazgatás és felügyelet alatt. Az angol konzervatív szelleme nem tudna megbarátkozni azzal a gondolat-tal, hogy e gyűjtemények szétválasztásával megbontaná a múzeum egységét s megbántaná a másfél-százados hagyományt, mely a múzeumot mind ama gyűjtemények összeségének fogta föl, melyek a Sloane-collectionból a fejlődés folyamán kiváltak, nagyranőttek s tudományos szempontból önállóakká lettek. E hagyomány jól emlékezik arra, hogy a Sloane-gyűjtemény természettudományi jellegű, könyvtára főként természettudományi irányú volt, s így még jobban ragaszkodik a külön álló paloták muzeális anyagának összetartozásához. Az egész elkülönítés, ha az épületek külön-állását nem tekintjük, tárgyi alapon történhetnék, holott e gyűjtemények magasabb fogalomban, a művelődés és tudomány fogalmában, szükség szerint egyesülnek s rendeltetésük szerint közös céljukat szolgálván, egymást kiegészítik. Az ember s a természet világa: az, a mint az idők folyásában élt; ez, a mint szünet nélküli fejlődésében kialakult, egymást kiegészítve tartoznak össze, így a rájuk vonatkozó gyűjtemények is, mint a művelődés-történetnek egyetemes forrásai, egymást teljessé teszik.

E palotákban két külön világ multja és jelene van egybe-szedve, de egy célra: az egyetemes tudományosság kedvéért s egy gondolatban: a múzeumében. Egy darab kő, mely a természet finom munkáját mutatja, egy háncs szirony, mely a törzstől levált: az új épületbe kerülnek, de ha azon a kövön a kezdetleges ember durva csiszolása látszik, vagy ama szironyon kopott nád ákom-bákomot irt, a régi palotába osztatnak be, és ott vagy itt, mindkét esetben a tudományt szolgálják. Együvé tartoznak az intézmények s a hagyomány erejében és szellemében s az emberi művelődésnek legszebb föladatában: a tudományban. Így fogta föl az angol nemzet a British Museumot alapításában, így fogja föl ma. Palotákat emelt mindannak, a mit az emberi szellem a leg-régibbi időktől mostanáig alkotott, a mivel a kulturának mind szélesebben hömpölygő árját gazdagította s mindannak, a mivel a természet az emberiséget megajándékozta. Összegyűjtötte mind-azt, a mit gazdagsága, lelkesedése, vállalkozási szelleme révén összegyűjthetett s elnevezte múzeumnak. Másfél-század óta a General Repositoryból megteremtette, rendbe hozta és ismertté tette a

British Museumot, mely a közvéleménynek folytonos felügyelete alatt, a nemzet és kormánya, egyesek és testületek bőkezű gondoskodásából ma egyaránt dicsősége az angol nemzetnek s az egész tudományos világnak. A békés haladás műve és eredménye, s az angolok e körülményt méltán hangsúlyozzák s minden alkalommal külön is fölemlítik szemben ama műgyűjteményekkel, melyek, mint az oroszok szentpétervári múzeuma, hadizsákmányból gazdagodtak.

A British Museum keresztlevele az a parlamenti akta, mely 1753-ban kelt s arról intézkedik, hogy »a Sloane-féle múzeum vagy gyűjtemények s a Harley-féle kéziratok megvásároltassanak, továbbá, hogy egy alkalmas general repository állíttassék föl azok befogadására s a Cotton-könyvtár és a későbbi gyarapodások elhelyezésére, melyet a közönség könnyebben megközelíthet«. Ezt az aktát a parlament John *Sloane* baronet nagylelkű ajánlatára feleletül hozta meg, midőn 20,000 £-ért annak nagy gyűjteményét a nemzet számára megvásárolta. Sloane baronet egyike volt kora legkiválóbb orvosainak s természettudósainak, múzeumát főként e szakma művelésére gyűjtögette s könyvtára javarészből természettudományi műveket tartalmazott. Halála esetére úgy intézkedett, hogy gyűjteményeit örökösei első sorban az angol kormánynak ajánlják fel, s ha az nem fogadná el, a francia vagy orosz kormánynak. A parlament haladéktalanul megvásárolta e gyűjteményt s ezzel megvetette alapját a British Museumnak, melyhez még a Harley-kéziratokat s a már előbb birt s elhelyezésre váró Cotton-könyvtárat csatolták s már a következő évben meg is nyitották. Ugyanakkor intézkedett a múzeum igazgatásáról és felügyeletéről, midőn azt egy országos bizalmi testületnek (Trustee)¹ gondjaira bízta, mely működését azzal kezdte meg, hogy az intézet számára megvásárolta a Montagu Houset, felállította a múzeum három osztályát (kéziratok, nyomtatványok

¹ Tagjai a canterbury-i érsek, a lord kancellár, az alsóház elnöke, London püspöke, a tényleges kormány tagjai, az alapító és pártoló családok megbízottai, számszerint hatan, az Akadémia és a College of Physicians elnökei s tizenöt az említettek által szabadon választott tag. Később a pártoló családok részéről még három tag, a művészeti és régészeti társulatok elnökei s az uralkodó által kinevezettek, kiknek száma a hivatalból bentlévőkénél nagyobb nem lehetett, kerültek bele a Trustee-be.

és természetiek osztálya) s 1759 január 15-ikén a közönség előtt megnyitotta kapuit. Naponkint volt nyitva s látogatói óránkint, írásbeli kérelmükre kiadott jeggyel, egy tisztviselő kalauzolása alatt tekinthették meg a gyűjteményeket. Egy turnusra tiz jegynél többet nem adtak ki s a közönségnek körülményesebb tanulmányozásra sem helyet nem rendeltek, sem időt nem határoztak. Ma az intézetnek két palotája a legnagyobb szabadsággal, minden hétköznapon reggeltől estig szolgálatára áll mindenkinek, fél millióra megy látogatói száma, csupán magát az olvasótermet 190,000 olvasó keresi föl évenkint. Mire a közönség s a múzeum így megnövekedtek, másfél százados mult ment el felettük, melynek jóformán alig van külső története, de belső fejlődése annál értéke-
sebb s változatosabb.

Az egyes gyűjtemények mind nagyobb mérvben gyarapodtak, s növekedésükkel mind szűkebbé vált a régi épület, mely a maga korában Londonnak egyik legszebb palotája volt. E baj már a XVIII. század végén érezhető volt; az újabb ajándékok és vásárlások elhelyezésére a múzeum épületét meg kellett toldani, s hozzá egy új szárnyat emeltek. Ebben nyertek elhelyezést III. György király egyiptomi gyűjteménye, a Townley- s majd az Elgin-márványok, Sir J. Banks könyvtára, hogy csak a feltűnő gyarapodásokat említsük. De alig készültek el ennek s az átalakításnak s új elhelyezésnek munkálataival, ismét nagy és nevezetes gyarapodások érték a múzeumot, s midőn IV. György király III. György könyvtárát (King's Library) a múzeumnak adományozta, midőn egymásután kerültek elő a Payne-márványok, a persepólisi emlékek, a karnaki szulpturák, midőn a római és görög régiségek s az ethnografiai gyűjtemény rohamosan meggyarapodtak. Ekkor már csakugyan nem lehetett többé kitérni az új építkezés elől, mely a Montagu House helyén, egy tiszta görög stíli nagy palota emelése által 1823—52 között meg is történt. E hatalmas épület, melyről azt hitték, hogy a jövődönnek van építve, mihamar szűknek találtatott. Már 1857-ben megépítik az olvasótermet, 1879-ben s 1882-ben egy-egy újabb toldást tesznek hozzá s 1873—86 között fölépítik s felszerelik South-Kensingtonban az új palotát, s abba átviszik a természetrajzi gyűjteményeket.

Az intézetnek e külső növekedése természetesen belső fejlődése után ment, mely nem csupán abban mutatkozik, hogy az

ujabb meg újabb gyarapodások újabb helyiségeket kívántak s foglaltak el, hanem abban főképpen, hogy a folyton szaporodó anyaggal lépést tartott a múzeumnak szervező és rendező munkálkodása. Az első a természetes kiválás elvén új osztályokat létesített, a második folytonosan új meg új publikációkban ismertette az intézet gyűjteményeit s azok anyagát. Egymásután válnak ki s anyaguk szerint csoportosulva, a tudomány szempontjából egymásután önállósulnak: 1807-ben a régészeti osztály, mely 1861-ben már ismét három részre oszolva, a görög és római régiségek, az érem- és pénz-gyűjtemény, s az orientális emlékek három önálló osztályává lett; 1866-ban az angol régiségek s az ethnografiai osztály önállósul, s legújabban a keleti nyomtatványok és kéziratok osztálya válik ki. Mindez a Bloomsburyn fekvő múzeumban, melyből a természetiek tára, Collection of natural history of British Museum 1886-ban helyzetileg is megváltozott és saját viszonyai szerint alakította meg osztályait. A British Museum tehát mai beosztása szerint a következő osztályokból (departement) áll: a humanista gyűjtemények: *a)* kéziratok, *b)* nyomtatványok, *c)* keleti kéziratok és nyomtatványok, *d)* metszetek és rajzok, *e)* egyiptomi és asszír, *f)* görög és római, *g)* középkori és angol régiségek s ethnografia, *h)* érmek és pénzek, melyek a régi épületben, s a természetrajzi gyűjtemények: *i)* zoologia *j)* geologia, *k)* mineralogia, *l)* botanika, melyek az új épületben vannak elhelyezve.

A múzeum külső történetének és belső fejlődésének eme vázlata mögött az angol nemzetnek bőkezű gondoskodását látjuk, melylyel általában a kulturális intézeteket, de különösen e múzeumot elejétől mind a mai napig részesítette. Nagy áldozatok nélkül nem lehetett volna az emberi s a természeti világnak e nagy kincsesházát egybegyűjteni, de a nagy pénzáldozatok alig lettek volna e célra elegendők az angol nemzet lelkesedése és áldozatkészsége nélkül. A parlamentet méltán tartják a múzeum atyai gondviselőjének, mert alapításától kezdve folytonos figyelemmel kísérte s állandó liberalizmussal szavazta meg rendes budgetjét s azonkívül esetről esetre rendkívüli kiadásait. Budgetja ma is első helyen áll a hasonló intézetekéi között. A humaniorákra 117,727 £, a naturaliakra 43,127 £ van szánva s a könyvtár ez összegben 27,514 £ összeggel szerepel, még pedig könyvvásárlásra 9250 £,

kéziratok vásárlására 1700 £, könyvkötésre 9000 £, katalogusok kiadására 7864 £, keleti kéziratok és könyvek vásárlására 700 £, összesen 27,514 £ van fölvéve. Tisztviselőinek fizetése a kontinentális fizetési fokozatokat messze meghaladja,¹ kiadványaira, az intézet felszerelésére, az anyag felállítására, tudományos kutatásokra nagy összegeket szán. Valóban a kulturának általános s mélyen érzett fontossága nyilatkozik meg az angol törvényhozásnak ily bőkezűségében, melynek eredményei minden irányban gyümölcsözők. De egy irányban sem annyira, mint az angol tudományosságban. Alig lehet elképzelni, hogy e gyűjtemények nélkül miként fejlődhetett volna az mai állásának magaslatára. Viszont szembeötlő az a nagy kölcsönösség, mely a gyűjtemények s a tudományos munkálkodás között fennáll. Történetírás, természettudományok és a klasszikus világ kultusza nem képzelhető e gyűjtemények nélkül s mennyire fölemelő annak látása, hogy az angol életben a komoly tudománynak milyen tekintélye s az általános műveltségre milyen intenzív befolyása van.

A számok, mint mondják, világosan beszélnek, de a tények élénk állanak s ékebben szólnak. A parlament bőkezűsége mellett az egész angol társadalom lelkesége és gazdagsága emelte az intézetet, épp úgy, mint a magyar közönség hazafias fölbuzdulása a miénket. Ott is, mint nálunk, mindenütt jótévkökre, ajándékozókra akadunk, s ha a magyar közönség kisebb mértékben áldozhatott, mint az angol, nem lelkeségén mult, hanem korlátozottabb helyzetén. Az angol polgár politikai, diplomacziái kiküldetéseiben, kereskedelmi utazásaiban, vállalataiban és tudományos kutatásaiban felöleli az egész világot, sok alkalma nyílik arra, hogy becses ajándékokkal gazdagíthassa múzeumát; konzervatív természete megőrizte családi ereklyéit s liberalizmusa ráviszi arra, hogy azokat múzeumában helyezze el. S a múzeum hálás és elismerő mindenki iránt: jöltevőinek névsorát² összeállíttatta s publikálta, az ajándékozó nevét megörökíti az adományozott tárgy fölíratán s a nemzeti szempontokat kiemelve, az angolság haza-

¹ Principal Librarian, Director of Natural History à 1200 £, Assistans secretary 500—650 £; Keeper 650—750 £; Assistant-keeper 500—600 £, Assistants I. Cl. 250—450 £, II. Cl. 120—240 £.

² List of Benefactors.

fias érzületét táplálja, gyűjteményeit a legjobban megközelíthetővé teszi, szorgalmasan szerkesztett és nagy munkásságot igénylő kiadványaival a tudományosság helyzetét megkönnyíti.

Az intézet és közönségnek e kölcsönössége azonban tovább is megy. Nem mindenütt lehet látni azt a bizalmas viszonyt, mint Angliában, a kulturális intézetek s közönségük között. Ezek az intézetek az angol társadalom és nagy közönség szeme láttára élnek és fejlődnek, mert az angolság e viszonyban sem tagadhatja meg magát. Minden közdologban ott van, politikáját ez tette nagygyá. A British Museumot is oly res communisnek tartja, melytől magát el nem választhatja, s a mint igényei vannak vagy lehetnek vele szemben, ép úgy köteletségének ismeri, hogy azt figyelmében sőt támogatásában részesítse. Magasabb szempontból e kölcsönösség, mely mindkét részről kétoldalú, (a múzeum a közönség igényeit meghallgatja, de hozzá is fordul, a közönség támogatja, de kritikát is gyakorol rajta), az angol nép műveltségében, a tudomány és művészet szeretetében, izlésének csiszoltságában gyümölcsözik, de a mindennapi életben más jelenségek okaivá lesz.

Múzeumokat látogatni Angliában általános szokás, gyarapítani nemzeti kötelesség, ez a fölfogás uralkodik az angol életben s ez magyarázza azt, hogy a British Museum inkább az angol társadalom, mint a kormány gondozása alatt van. Formailag s tényleg a kormány gondozza, az készíti költségvetését, az nevezi ki tisztviselőit, az viszi egész adminisztrációját, de lényege szerint a British Museum és szervezete demokratikus, a szónak jobb értelmében. A trustee (gondnokság, bizalmi férfiak) maga is ilyen intézmény, tagjai hivatalból, történeti joggal és kinevezés útján foglalnak benne helyet, nem hivatalos, hanem társadalmi testület, melynek felügyeletére van a múzeum bízva. Kezdeményező és véleményező fórum s ép oly régi, mint a gondjaira bízott intézet, s tekintélyét az »act of incorporation«-ban és társadalmi helyzetében bírja. Intézi a múzeum dolgát, a fennálló kormányok minden dologban kikérlik véleményét, de meg van kezdeményezési joga s a saját akaratából tehet javaslatokat úgy a dologi, mint a személyi ügyekben. Az intézetnek látható feje s minden intézkedéseért felelős, a mi ismét az angol élet specziális vonása. A gyűjtemények gyarapítása, rendezése, publikációk kiadása, a budget fölhasználása, vásárlások és muzeális adminisztráció, ezek tartoznak hatáskörébe, a hivatalos

adminisztrációt természetesen a kormány végzi, illetőleg végezteti. E testület, mint társadalmi tényező, nagy befolyást gyakorol fölfelé a kormánynya, lefelé a közönségre. Neki köszöni a British Museum társadalmi képviselőtét, érdekeinek megőrzését és tudományos szellemének épségben maradását, s neki köszöni mindazt, amit saját céljainak megközelítésére vagy elérésére eddig tett és tehetett. A trustee, mint a múzeumnak közéleti személyesítője a kormánynyal szemben oltalma, a közvéleménynyel szemben védelme az intézetnek, mindkettővel szemben érdekeinek pártatlan képviselője és hagyományainak hű őre.

A trustee, mint ilyen, az angol életben gyökeredző intézmény, csupán egyik organuma a közönségnek, mely a múzeum dolgait ellenőrzi, másik organuma maga a közönség, mely látogatja, benne tanulmányokat végez s vele szemben igényeket táplál. Az angol közönség, mely a kontinensen is megkülönbözteti magát, saját gyűjteményeiben van igazán otthon. Szeret tanulni és szívesen tágitja látóköreit, nem felszínes szemlélő, hanem komoly vizsgáló; katalogus, guide van a kezében, figyelmes és érdeklődő. S az idegen, a kit azonnal föl lehet ismerni, merőben különbözik tőle. Rendszerint beéri úti könyvével, kissé nyugtalan és szívesebben időz a kiemelkedő tárgyaknál, könnyebben kimerül s gyakran felszínes. Nem az ilyen, hanem az amolyan közönség érdeklődik valóban a múzeumok iránt, s e futólagos észrevételt az angol élet pontosan igazolja. Ez a közönség megérti, méltányolja és fön tudja tartani a kulturális intézeteket, tud értük lelkesülni s áldozni, s az angol intézetek történetében számos adat igazolja ezt az állítást. Ez a közönség maga is részt kíván a British Museum életéből, büszkén vallja magáénak és ezzel szentesíti mindazt, a mit a kormányok és a trustee a múzeum érdekében tettek. Hogy mennyire vele él, legyen szabad egy eseményre emlékezmem. A könyvtár látogató közönsége 1838-ban hangosan követelte a könyvgyűjtemény katalogusának kiadását s annyira ment, hogy a trustee kénytelen volt e kívánságnak eleget tenni, ámbár jól tudta, hogy e munkálat még nincsen kellőleg előkészítve, s hogy a jövődre hiába való munkát végez. Elrendelte a katalogus kiadását s midőn egy kötet megjelentetésével a vállalat lehetlenségét dokumentálta, abba hagyta a további kötetekkel a munka folytatását. Hasonló eset volt az, mikor a 80-as években a könyv-

tár nyitási idejének megtoldását s a villamos világítás bevezetését hangosan kívánták s a trustee ily értelemben intézkedett.

Ugyanez a kulturális érzék, mely a trustee s a kormányok működésében nyilvánul, mely a nagy közönségben oly élénk, ugyanez él magában az intézetben, annak vezetőiben, munkásaiban és munkásságában. Számos külön intézkedése van a parlamentnek, a melyek által az intézet javát munkálja; hogy a sok külön költségek megszavazásáról hallgassak, csak azt az egyet emlitem meg, mely 1842-ben kelt s elrendeli az egyesült királyság területére a köteles példányok kiszolgáltatását. A trustee minden intézkedése igazolja, hogy feladatának magaslatán áll, s a múzeum tisztikarának egész munkássága az intézet javának, hírének, tekintélyének emelésére irányul. Az angolok híres erénye, a kötelességtudás és a szorgalom csodákat, illetőleg csodás eredményeket mutat. Egy pillantást kell csupán vetni az intézet kiadványainak jegyzékére, egy futólagos sétát kell tenni gyűjteményeiben, hogy erről mélyen meggyőződjünk. Észre kell venni azt a törekvést, hogy a múzeumot beleállítsák a tudományos életbe, s gyümölcsözővé tegyék a mindennapi életnek minden viszonyára, a gyakorlati s főként a tudományos célok szolgálatára. S ezt nem pusztán hálából teszik az angolság áldozatkész lelkesedése fejében, hanem ama gyakorlati érzék sugallatából, hogy az élethez alkalmazkodva, az intézetet föntarthassák az angol közélet színvonalán, s hogy megközelítsék a muzeális feladatok eszményét.

A British Museum jelentőségét különösen e két körülmény magyarázza: egyik, hogy mindig kora színvonalán állott, a másik, hogy feladatait élesen körülhatárolta s megoldásukon buzgóan dolgozott. Fejlődése és története, bár csak vázlatosan érintettem, igazolják azt, mostani és a múltban tett munkássága bizonyítja ezt. S ha régisége vagy gazdagsága tekintetében talán nem áll is a hasonnemű intézetek élén, rendezettsége és munkássága által okvetlenül a legelső.

Az erre szolgáló munkálatok egyívásuak magával az intézettel. Az angolok erős gyakorlati érzéke, mely a múzeumnak egész valóján nyomot hagyott, hamar tisztában volt azzal, hogy a leggazdagabb, legnagyobb gyűjtemény is holt kézen van, ha nem lehet hozzáférni, s ha anyaga nincs megismertetve. E gondolat kialakulása egyben meghatározta a múzeum feladatait, melyek e

szerint három csoportban oszlanak meg. Az első, mint a gyűjtemény szó magyarázza, maga a gyűjtés, az anyag összehordása, elhelyezése, a jövőre számára való megőrzése és kezelése. S ezt a föladatot elvégezte maga az angol társadalom, midőn állami és magán úton a British Museum anyagát összehordta, épületeit, berendezését megcsinálta s tisztikarát megalkotta. Második feladat a gyűjtemények kereteinek meghatározása s anyagának e keretekben való szisztematikus elrendezése, röviden: tudományos felosztása. Ezt a feladatot az idők folyamán a természetes kiválás szemmel tartásával elvégezte maga a múzeum, midőn egymásután alkotta meg osztályait s azokban rendszeresen állította fel s osztotta be meglévő anyagát s végzi mostan is, midőn új szerzeményeit elhelyezi. Harmadik föladata az ilyen keretekben föállított gyűjtemények hozzá férhetővé tétele és megismertetése, még pedig kettős czél szerint. Egyik, hogy magában az intézetben, mint demonstratív anyag, föállítható, megközelíthető és tanulmányozható legyen; a másik, hogy mint tudományos anyag, földolgozva és leírva, a szakemberek számára szükséges előmunkálatot elvégezze. Ezt a föladatot, a mely minden izében tudományos, részben már elvégezte, részben most végzi az intézet. Ez általános szempontokon túl még egy esztetikai s egy nemzeti nézőpont uralkodik az angol múzeumban, amaz megköveteli, hogy minden izléses legyen, emez megszabja, hogy mindenben az angol nemzeti szempont legyen az irányadó.

S mennyire megvannak ez utóbbiak is a British Museum-ban! Az épületek méreteik hatalmas voltával, építészeti diszük nemes és izléses művészetével, művészi részleteik szépségével, fölszerelésük uri egyszerűségével éreztetik velünk, hogy a kultúra templomai előtt állunk. A belső berendezés, tárgyak elhelyezése, világítása mindez teljesen megfelel a legkényesebb izlésnek. E keretben elhelyezett muzeális gyűjtemények az angol szempontot éreztetik, s bár az egész múzeum egyetemes jellegű, mégis első sorban nemzeti. S milyen jól esik látni itt a hagyomány erejét, mely az intézetet összetartja s alapvonását megadja. Arányainak szertelen megnagyobbításában ma is az, a mi volt a Sloane-collection, melynek zöme a könyvtár, legjellemzőbb osztálya a természetrajzi gyűjtemények, s alkotó elemei régiségek, pénzek, rajzok stb., épen mint ma, csak hogy akkor aránytalanul kisebb keret-

ben. Azonban ne ilyenekben keressük az angol szempontot, hanem a történeti és kulturális vonatkozásokban. Megtaláljuk azokban is, mert a British Museum a speciálisan angol emlékek gyűjtésében és megőrzésében is első rendű fontosságu. S milyen szerencsés! Gyűjtötték azokat számára, mielőtt megalkották volna! A XVI. században, mikor az angol reformáció hatalomra jutott s a kolostorok és szerzetes rendek eltörlése idején, Angliában már rendszeres gyűjtők éltek, kik a veszendőbe menő könyveket és kéziratokat az utókornak megmentették. A Harley-kéziratok nagyobb-részt ily természetűek; Sir Robert Cotton baronet, ki 1588 óta gyűjtött, 1599-ben éjszaki Angliában hosszabb útát tett s főként kolostori könyvtárak után járt; a koronás gyűjtők, II. és III. György királyok könyvtárai szintén a korai angol irodalom termékeiben gazdagok; a színész Garrick a XVIII. századi angol szindarabok nagy gyűjteményét szerezte össze, s mind e gyűjtemények ma a British Museum tulajdonai. Az angol nemzeti szempont uralkodását a kézirati s a régészeti osztályok s a könyvtár katalogusai, mint a könyvanyag tükre hirdetik. G. T. *Law*, ki az 1640 előtti angol könyvészetet akarta összeállítani, a mű alapjául a British Museum katalogusát jelölte ki. E szempont viszi a múzeumot, midőn időszaki kiállításokat rendez az angol történetnek egyes korszakaiból, melyeken ama korok nyomtatott, kéziratot, okleveles és egyéb emlékeit teszi ki közszemlére, midőn gyűjteményeinek ismertető katalogusait és leírásait a nemzeti emlékek ismertetésével kezdi, midőn vásárlásaiban, beszerzéseiben különös gondot fordít saját nemzeti multjának mindennemű emlékére.

Miután a gyűjtemények kereteit, mint említettem, a fejlődés maga szabta meg, miután azok anyagának folytonos gyarapításáról törvényhozás és társadalom bőkezűen és nagy áldozatkészséggel gondoskodik, miután múzeumának nemzeti jellemét kialakította s uralkodóvá tette és fölszerelésének esztetikáját is műveli, a mint elmondottam, arról kell megemlékezni, hogyan teszi gyűjteményeit megközelíthetővé és anyagát hogyan ismerteti meg.

Ha bizonyos megadással látjuk az emberi s a természeti életnek a British Museumban összehordott óriási gazdagságát, ha némi lemondással látjuk az intézet fényét, nemes izlését, csínját s elegáns gazdagságát, megkönnyebbülünk, arra gondolva, hogy apáink is megtettek mindent, a mit korlátoltabb helyzetükben meg

lehetett tenniök. Múzeumunk történeti fejlődése és nemzeti karaktere szerint rokona az angolokénak. Széchenyi gróf alapítványa önzetlenebb és nagylelkűbb, mint Sloane doktor ajánlata; a magyar közönség áldozatkészsége lélek szerint oda állitható az angoléhoz; a táblalabirák országgyűlésének kulturális ösztöne van olyan tiszteletre méltó, mint az angol parlament tudatos kultur-törekvése, intézetünk pártolói hasonló nemes lelkesedés vezette, mint amazokat, s nekünk sem szabad megfeledkeznünk jöltévőinkről, első sorban a nagy emlékü József nádorról. Úgy látszik, hogy a reformkorszak, mely az országot a szellemi és anyagi haladás útjára vitte, a múzeum ügyében is előljárt, hogy helyes irányban indította meg annak munkásságát, mely akkor még első sorban az anyag egybehordására és megőrzésére irányult. Később indultunk, mint az angol, szerényebb viszonyok között és kisebb körben mozogva, de haladásunk tempója volt olyan gyors, ha nem gyorsabb, mint a British Museumé. Gyűjteményeink szaporodása lehetővé tette, hogy az egyes osztályok tudományos szempontból önállókká válhassanak, sőt hogy önálló disciplinát képviseljenek, lehetővé tette, hogy rokon-intézeteket alapíthassunk s kitelepítsünk: az iparművészeti múzeum, részben az országos képtár s a történeti arcképcsarnok az anyaintézet hajtásai. S ha mi is oly konzervatívek vagyunk, mint az angolok, a mi múzeumunk is két osztállyal gazdagabb ma s így egészében tekintélyesebb. Ha a nemzeti szempont uralmát és ápolását nézzük: büszkén tekintünk a magyar múzeumra, melynek minden részletén úgy, mint egészén rajta van a nemzeti szellem s a nemzeti feladatok és célok után való törekvés. Muzeális életünkben ezek szerint fejlődésünknek első fokán állva, a közvetlen jövőben két feladat megoldása vár korunkra. Első a gyűjteményeknek oly módon való elhelyezése, hogy esztetikailag szépen, s a tudomány követelése szerint rendezhessük be minden osztályunkat, második az egyes osztályok kincseinek, anyagának megismertetése, vagyis maga a tudományos működés, S ha ez utóbbi két feladatra gondolunk, az angol múzeum legyen példánk arra, miként kell kötelességünket fölfogni és hiven teljesíteni, miként kell vagy lehet gyűjteményeink gazdagságát kifejteni s gyümölcsözővé tenni. Társadalom és kormány volt az angolok múzeumának két mecénása — az ő kötelességük megadni az alkalmat és módokat nálunk is, hogy a múzeum a saját körében sikerrel és eredmé-

nyesen működhessék, a mi az intézetnek valódi hivatását jelentené.

E távoli perspektiva helyett azonban az angol múzeumnak mai munkásságát ismertetem, a mint abban feladatait előbb kijelölt szempontjai szerint felfogta s megoldásán dolgozik.

Az épület s a belső berendezés, a gyűjtemények elhelyezése s az egyes tárgyak felállítása oly részletes leírást követelnének, a mire e helyütt alig terjeszkedhetnék ki, mert egyrészt fölösleges munkát végeznék, másrészt alig volnék képes e sok részlet között az egyenes utat megtartani. De kötelességem a felállításban mutatkozó két elvet kiemelni. Ezek egyike, hogy a gyűjtemények tudományosan, szisztematikus fejlődésükben legyenek fölállítva; másika, hogy a közönség előtt minden irányban hozzáférhetők legyenek s nevelő hatásuk meglegyen, instruktív jellemük megmaradjon.

A múzeum hatalmas méretű palotáiban mindent nagyúri izlés jellemez s bennük a látogató közönségnek minden kényelméről gondoskodtak. Az egyes tárgyak tágasan vannak fölállítva, fölírásokkal vannak ellátva s minden esendőség ellen védve, úgy hogy az egész múzeum, mint valami nyitott könyv, szinte olvasatja magát. Az angol gyűjtemények általában instruktívek és őszinték; bennük nincsen semmi a tudomány titkolózó misztériumából, minden tiszta és világos. A British Museum termei szinte beszélő termek s a látogatót játszva tanítják, csupán egy kis figyelmet kívánnak látogatóiktól. Példaképen legyen elég az Elgin-room s az új épület halljának ismertetése. Az Elgin vagy Parthenon-teremben a görög szobrászatnak Kr. e. V. századából, Pheidias kora táruel élénk. Az egyes emlékek lehetőleg kiegészítve s lehetőleg eredeti vagy megfelelő helyzetben vannak fölállítva. Hogy a részletek annál érthetőbbek legyenek, a terem közepén ott látjuk az Akropolis kis mintáját 1870-beli állapota szerint, a Parthenon kis mintáját az 1687-iki robbanás után, Carreynak róla vett rajzait fotografiai másolatokban s az eredetinek megfelelően restaurált Akropolis kis mintáját. Mennyire tanulságos s milyen könnyű itt az eligazodás! S milyen szemléltető e gyűjtemény! A néző tiszta fogalmat alkot magának a görög építő művészetről, meglátja a szoborművek alkalmazását s gyönyörködik a szobrok és reliefek plasztikájában; a töredékeket rekonstruálja s képzeletében

Incipit epl̃e Clementis pp̃. m̃. 81

veniens: que servus servorum dei. Nicolaus vno verbo. Connuu. prouincie. Sicut
quanta te duo domus precepimus et bonis precibus in fiamine tunc tibi plendum.
Singulandum de et consuetudinem tuam in omnibus illam custodias et in glori-
am nominis matricis non admittas. Cum igitur ^{domine} super exemplis et foliis
quibus ista etiam dicta affuisse clauis sic videri te beatissimus apud nos
et in multis precibus lombardie et nobilitatem tuam mouendam. Inuicem et
hortandam et in remissione tibi peccatorum indulgendam. Quamvis de ne
gotium in regis Sicilie prouocatus in hinc et alijs sic tunc consulas puer
tati ne sit culpa tui fructum laboris impediatur vel infirma plurimorum
dilectis quibus magnum terrorum mentes si in quatuordecim etiam deus puer.
adipius deffensionem assidue parat de eccle. tibi beatissimus me cause.

Dem. Sidney

Joeng Sieng

Et personarum tuarum fuerit ac tenere carissimum benigne amplectamur flere
 tamen non possumus cum amisse nobis eas prola carissimus numerus et
 malumus obstat principis et post tamen remedium querere diligenter
 attemptasti sive pro cuius libito voluntate et forisam aliamque necessita
 tio inveni quod nullus primum duorum, hactenus attemptasti, do
 gus tua literarum palatium, tuo mandato de de. Iuramus aut
 et a quibusdam dicant quod aliamque virtutem habuit vel affertur
 in nec de iure nec de mo duplicato potest aliquid in hoc impetrare et li
 cet tua tunc licet conueniret quod confidens de nostra gratia fieri non esse quod
 tamen non facis hoc facere volumus et pro certo anere quod magis nobis pla
 cere poterit. Quotidieque quanteque assiduis gratiis fauere
 sed quibus in alterius palatiorum nitarum in debeat non trahere ad
 et fuerit proficere volumus de facili et certe cum proficimus merita
 promouenda singularem volumus in tempore dea pro te maxime qu
 em ad eius exaltationem locauimus et honorem. Tu ergo dilecte fili in
 maleste non pferas contrarius in debeat que tot habundis diuibus facio
 facias ad locum alium conferre te facias nec te dicis de nunc domi
 nus inhoneste dicitur. Id proinde honestate tue consulimus si te in de

1. May. Le rendez-vous de l'association, juillet 1963.

Dr. Museo
Naturale

~~Long~~

belehelyezi eredeti állásukba s fogalmat alkot magának mindarról, a mit töredékekben vagy részletekben látott. Egy óra, melyet itt eltöltünk, többet ér, mint egy egész elméleti kurzus. A természet-tudományi épület előcsarnokában Darwin tételei vannak illusztrálva. Egyik tárlóban a fehér környezet hatása a nyúlra, fogolyra stb., másik tárlóban a barna környezet hatása a nyúlra, fogolyra stb., vagyis az alkalmazkodás esetei; egy tárlóban a páva szárnyának ugyanazon tolla, mely különböző korú pávákból véve, a dísz fejlődését magyarázza; azután az oldal fülkékben, az alaki elváltozásokat s azok fejlődését feltűntető összeállításokat találjuk. E szemléltető irány soha sem nyilatkozik banális vagy hatás vadászó formákban.

A múzeum anyagának ilyen instruktív felállítása nem volna elegendő egymagában arra, hogy a gyűjtemények nevelő és művelő hatásukat sikerrel gyakorolhassák, ha melléje nem adna ki az intézet leíró, ismertető és magyarázó, főként megbízható és jutányos könyveket. A British Museum guide-jai, katalogusai, leírásai és publikációi ma egy egész könyvtárt tesznek ki.

Az intézet összes kiadványai közel 800 kötetre rugnak, s e számban már benne vannak a guide-bookok is mintegy 42 kötetben. E tekintélyes gyűjtemény oly könyvtárt alkot, mely ma, miután a kiadványok nagy része elfogyott, csak nehezen kompletálható. E könyvek mindenben magukon hordják az angolok gyakorlatiasságát. Tudományos értékükön kívül, a mely általánosan el van ismerve, egyéb előnyei is vannak; nagyon praktikusok: fénytelen papírra, könnyen olvashatóan vannak nyomva s olcsón kerülnek forgalomba. S mennyire hasznos könyvek ezek! A közönség előtt föltárják a gyűjteményeknek egész nagytengelyű perspektíváját: végig vezetik azt az egész múzeumon, megismertetik vele speciális feladataikat s a legujabb eredményeket úgyszólván belopják elméjébe; a szakértőt megkímélik haszontalan fáradozásoktól s egyenesen viszik céljához. Az angolok tudnak ilyeneket írni. Tudományos irodalmuknak komoly, egyszerű és világos stíljét érezzük e kendőzetlen, nyílt tekintetű könyvekben. Nem csupán útbaigazító kalauzok, hanem az illető szaktudománynak népszerűsítő könyvei, gyűjteményeik szíves magyarázói. S hogyan vannak fölszerelve, mennyire tájékoztatnak minden felől, s milyen sommásan foglalják össze mondanivalójukat!

Mindamellett is a szakember nem hozzájuk, hanem az intézetnek más kiadványaihoz fordul, katalogusokhoz, leírásokhoz vagy egyéb publikációkhoz, melyek legtöbbször mint forrásművek vagy nélkülözhetetlen segédkönyvek ismeretesek az irodalomban. Mely gyűjtemények, micsoda munkálatok, s mily kiadványok ismeretetik vagy publikálják a British Museumnak egyes osztályait vagy részleteit, fölösleges felsorolni, megteszi ezt a múzeumnak egy speciálisan e célra szolgáló füzet (List of British Museum Publications, 1894.), de néhányat példaképen említeni még sem látszik fölöslegesnek. Ilyenek a régiség-osztályból: Description of the ancient Marbles. I—XI. 1812—61. (T. Comb és S. Birch műve); Ancient Greek Inscriptions. I—IV. 1874—1893., Catalogue of Vases, I—IV. 1851—1896., Aristotle on the Constitution of Athens, 1891—93 között három kiadásban stb. Ilyen H. L. D. Ward könyve: Catalogue of the Romances, mely a középkori epika forrásművei között szerepel és *Fortescue* Subject Index-e, mely öt éves időszakok irodalmi anyagát öleli föl, 1880—1895-ig három kötetben stb. stb. Hogy e publikációk mögött micsoda roppant munka van, alig kell mondani. Az angolok komoly, becsületes munkája, mely nem egy, hanem több nemzedék kötelességtudását és szorgalmát dicséri. S milyen lelkiismeretességgel csinálnak ők mindent! *Fortescue* művének bevezető sorai végén külön föl van említve, hogy az abban felhasznált anyag a British Museumban állott rendelkezésére, de művét a hivatalos órákon kívül, magánszorgalomból készítette.

S mindazzal, a mit a nyilvánosság számára az intézet publikált, a legújabb dátumok határán áll, a mi eléggé nem dicsérhető. De ott van ama munkájával is, a mi házi használatra készült, az egyes osztályok apparátusában, katalogusokban, indexekben, leírásokban stb. Ime ezekben is ama becsületes komoly munka érvényesül, mint amazokban. Ezek s azok a kutató közönségnek egyformán szabad rendelkezésére vannak bocsátva, s a közönség sem egyiket, sem a másikat nem nélkülözheti. A nyomtatott apparátus kiegészítésére szolgálnak s éppen azért ezek a mutatók, jegyzékek stb. minden nyomtatott segédmunka daczára is nélkülözhetetlenek. Ez a komoly, becsületes munka látszik meg például az olvasóteremben s a könyvtár belső helyiségeiben és ez teszi érthetővé, hogy a múzeum à jour van szerzeményeivel s a gyűj-

temények a legutolsó dátumokig használhatók. Ez a becsületes munka a British Museum hálája, melylyel az angol közönség áldozatkészségét, a parlament és társadalom bizalmát és elismerését viszonzozza. Ez a komoly, becsületes munka az, mely a British Museumot minden ily intézet élére emelte, melylyel életének egész folyásában dolgozott, mely reá tradícióként szállott az első gyűjtőktől s elődeiktől. A könyvtár első katalogusa 1787-ben jelent meg, de már előbb, 1782-ben kiadták a Sloane s a Birek-kéziratok katalogusát, az önálló gyűjtemények katalogusai (Cottonian-, Harley- MSS., King's Library) még régiebbek, s más osztályok kiadványai már a jelen század elején megjelentek az irodalomban. E munka nem csupán muzeális értékű, hanem tudományos is. Az angol történetírásnak nagy szerencséje, hogy már a XVI. században élt gyűjtők katalogizálták anyagukat, hogy az angol nyilvános és magán gyűjtemények publikálják, a mijök van. Ez náluk rendes szokás s gyűjtemények katalogusok vagy arra való munkálatok nélkül szinte nehezen képzelhetők. Angliában az ily intézetek tudományos fölszerelése kettős alapon nyugszik: a becsületes hagyományon, s azon a folyton élő öntudaton, hogy azzal gyűjteményeiket értékesse s ezzel kultúrájuk haladását gyorsabbá teszik. Így van a British Museumban is. Ha nem csalódunk, azt kell vélnünk, hogy ez irány megszabása egyenesen a Museum érdeme. Az angol könyvtári és muzeális életben a British Museumnak természetesen vezető szerep jutott s a midőn ezt betölti, nem csupán helyzetében álló kötelességét teljesíti, hanem irányt adó tekintélyével, multjával és működésével érvényesülvén, e körnek általános színvonalát emeli s működését szabályozza. Innen van, hogy az angol kulturális intézetek látogatói előtt maradó emlék gyanánt állanak azok az egyforma benyomások, melyek fogadták. Nem egyedül e gyűjtemények gazdagsága, rendezettsége és megközelíthetése, hanem a muzeális berendezésnek fényűző és czélszerű volta, a benne uralkodó tudományos tevékenység és liberális szellem is meg fogják lepni. E tapasztalások visszamutatnak a British Museumra, melyet Anglia közvéleménye méltán tekint példaként a hasonnemű intézmények élén. E benyomások hatása alatt el fogja ismerni az angol nemzet érdemét abban, hogy kulturális intézményeit ápolja, fejleszti és a tudományos élet szolgálatára rendeli. A British Museum

méltó szeretetére és gondjaira, méltó tárgya nemzeti büszkeségének.

A múzeumi és tudományos életnek ily környezete öleli át a British Museumnak egyik legjelentékenyebb, legnevezetesebb osztályát, a könyvtárt, mely mindenben magán viseli a nagyszabású intézet jellemvonásait. Arányaiban és szellemében osztozik vele, de részt vesz hírében és föladataiban, sőt egy tekintetben lényegesen befolyásolja, bizonyos humanisztikus hatást gyakorol reá. Mintha a könyvtár, mint minden tudományokat magába záró gyűjtemény, az egyes szakosztályokra is kiterjesztené szellemét, a tisztán humanista irány szellemét. Fejlődésében és hagyományai-ban van e hatás alapja letéve; hiszen a múzeum zömét a könyvtári anyag tette, a Department of Mss annak első önálló osztálya s a Library jelentőségét még oly lényegtelen részlet is őrzi, hogy az egész intézet igazgatója a Principal Librarian nevet viseli mind e mai napig. Annál erősebben érezteti beosztása, mely az egész múzeumnak szinte egy harmadát könyvtárrá, s így az egészet humanisztikus intézménynyé avatja, mert a múzeumnak négy osztálya szorosan összetartozik. A tulajdonképeni könyvtáron (department of printed books) kívül még a kéziratok, a keleti kéziratok és nyomtatványok osztálya, s bizonyos tekintetben a metszetek és rajzok osztálya (department of prints and drawings) is könyvtári természetű gyűjtemények. Ez osztályok kezelési tekintetből s anyaguk természete szerint egymástól el vannak választva, de nem tagadhatják meg közelállásukat a jelenben s egybetartozásukat a multban.

S ez a mult nagyon tekintélyes, külső története és belső fejlődése szerint méltán dicsekszik eredményeivel. A könyvtár volt mindenben úgyszólván iránytűje a múzeum haladásának, az adott példát s követésre ösztönt, hogyan kell a gyűjtemények anyagát a közönség előtt s a tudomány hasznára értékesíteni. S nekünk különösen érdekes fölkeresni azt, hogy megismerkedvén a multban végzett munkájával s öntudatosan kitűzött céljaival, közelebbi tájékozást merítsünk példájából. A múzeum évkönyvei főként két irányban foglalkoznak a könyvtár multjával: az olvasóterem és annak lehető használata s a folyton gyűlő anyagnak konzerválása és ismertetése vagyis elhelyezése és katalogizálása körül tett intézkedésekről tudósítanak. Mindkét irányban tanulságos utbaigazítást

nyerünk. A könyvtárnak közel százesztendőös fejlődésre volt szüksége, míg olvasó termével tisztába tudott jönni, s folytonos és intenzív munkára, míg katalogusait lassankint kiadhatta s utóbb a nagy katalogust megindíthatta. Mindezek azonban első sorban is a gyűjtemények gyarapodása után, vagy azoknak nagy arányú növekedésével párhuzamosan léptek föl, úgy hogy előbb a könyvtár gazdagodásáról szóló évkönyveket kell fölkeresnünk. S ez évkönyveknek van egy sűrűn megtelt levele, az, a melyre a könyvtár jöltevőinek nevét írták. Vegyünk ki ebből néhány részletet. Sir John Cotton 1700-ban nemzetének adományozta nagyatyja gyűjteményét, Henrietta Cavendish 1753-ban kéziratokat és okmányokat, Sloane doktor 1753-ban nyomtatványokat és kéziratokat, II. György király 1757-ben a régi királyi könyvtárat (10.500 kötet), Salamon da Costa 1759-ben héber könyveket, III. György király 1762-ben 30,000 kötetet (The Kings Pamphlets), Thomas Birck 1765-ben történeti értékű kéziratokat és könyvtárat, J. Malles 1766-ban, Irország történetére vonatkozó kéziratgyűjteményét A. Onslow 1768-ban nyomtatott bibliák gyűjteményét ajándékoztak a múzeumnak. Minő nagy a fölbuzdulás és nemzeti lelkesülés ez ajándékozókban, s milyen nemes és hatékony példát statuáltak utódaiknak! Még csak három nagy ajándékot jegyzek ide, 1799-ből Cracherode, 1820-ból J. Banks s 1823-ból IV. György könyvtárát; Th. Grenville könyvtárát 1847-ből külön említem meg. E rövid jegyzék a nemzet áldozatkészségének általános és folyton tartó erejét mutatja, de sejteti velünk azt a kincs-tárat, a mely a British Museum könyvtárának alapjául és gyarapodásául szolgált. Ha még megemlítem, hogy J. Wilkie 1777-ben már megpendítette a köteles példányok törvénybe iktatását, s hogy e gondolat 1842-ben ténynyé vált, s azóta az egyesült királyságnak minden nyomtató műhelyére szigorúan kötelező,¹ ha még föllevenitem, hogy a parlament évenként rendesen s a szükség szerint rendkívüli kiadásaira nagy összegeket szavazott meg, megjelöltem azt a három forrást, melyből a British Museum könyvtára fölgyarapodott. Mai állapotában van benne 1.750,000 kötet, 200,000 db térkép, 100,000 db hangjegy, a kéziratok osztályában

¹ A köteles példányokról szóló törvény szerint ezen kívül egy példány jár a Bodleian Librarynek Oxfordban, egy a Cambridgei University L-nek egy az edinburgh-i a dublini Librarynak, összesen tehát 5 köteles példány.

40,000 kötet kézirat, 64,000 db oklevél és tekercs, 11,000 db meghatározott pecsét és pecsétnyomó, 700 régi görög és latin papyrus. E gazdagsága által a világ nagy könyvtárainak sorában a második helyet foglalja el.¹ Évi gyarapodása 1894-ben 38,378 kötet, 61,917 füzet, 5316 hangjegy s 981 atlasz 9276 térképpel s körülbelül ezer kézirat volt, olvasótermében 194,924 olvasó 1.406,866 kötetet használt, a kézikönyvtár forgalmát nem számítva, ujságtermében 13,031 látogató, térképtermében 288 látogató, a kéziratok termében 8784 kutató 30,754 darabot használt, az egész intézetet a könyvtárba járókon kívül 542,423 ember látogatta.

Ez a kitűnő gyűjtemény, mely mint említettem, a világ nagy könyvtárai között a második helyet foglalja el, ugyanolyan jellemű, mint az anyaintézet, melynek egyik büszkesége: egyetemes és specziálisan angol könyvtár. Felöleli az egyetemes irodalmat, nem tekint sem nyelvi sem földrajzi különbségre. Dotációjának magassága lehetővé teszi számára, hogy a könyvpiacokon megjelenhessen s vásárlásai által nagy mértékben s minden irányban gyarapodhassék. Innét van, hogy állandó s kész vevője minden munkának, a mely könyvtárából hiányzik, tehát a magyar műveknek is. A könyvtár egyetemes voltát egy híres és kitűnő könyvtárnokának: Anthony Panizzinak köszöni. Panizzi működése a British Museum könyvtárában eltörülhetetlen nyomokat hagyott s mesterének elévülhetetlen érdemeket biztosított. Ő tette a könyvtárt nagygyá és egyetemessé. Társadalmi és törvényhozási úton nagy mozgalmat indított meg s azt kitartó eréllyel folytatta, hogy a könyvtárnak nagyon is hézagos anyagát kiegészíthesse s a külföldi irodalmak könyveivel szélesebb arányokban gazdagíthassa. Ezzel

¹ 1. Páris, Bibliothèque Nationale: 1.934.154 nyomtatvány 2.600,000 kötetben; 250,000 térkép; 250,000 metszet. 2. British Museum. 3. Szent-Pétervár, csász. udv. könyvtár: 1.080,000 kötet, 19,500 térkép, 77,000 metszet és fénykép, 26,000 kézirat, 41,340 autograf, 4,700 oklevél. 4. München, kir. udvari és állami könyvtár: 950,000 nyomtatvány, 40,000 kézirat. 5. Berlin, udv. könyvtár: 900,000 db nyomtatvány, 25,000 kézirat. 6. Oxford, Bodleian Library, 500,000 nyomtatvány 30,000 kézirat, 20,000 metszet. 7. Bécs, udv. könyvtár: 515,505 kötet, 23,600 kézirat, 3000 térkép, 300,000 metszet. 8. Cambridge, egyetemi könyvtár: 448,460 kötet, 350,000 apró nyomtatvány. 9. Firenze, nemzeti könyvtár: 435,079 nyomtatvány, 451,000 apró nyomtatvány 11.385 hangjegy, 17,500 kézirat, stb. 10. Drezda, kir. nyilv. könyvtár: 400,000 kötet nyomtatvány 6000 kézirat, 28,000 térkép.

rakta le a mai nagyság alapját s ezzel tűzte ki kereteit s jövődő feladatait. Folytonos buzditással hirdette a jövőt s követelte az új olvasóterem megépítését, melynek genialis gondolata egyenesen tőle ered, s ő szállította át s helyezte el a régi könyvtárat az új épületben. Panizzi lelkes és fáradhatatlan könyvtárnok volt, tisztán látta a mai nagy könyvtárat s ama büszke fényt, mely a Reading Room kupolájáról leragyo. Szemével e nagy jövődő távlatába tekintve, alkotta meg a múzeumnak egyetemes nagy könyvtárát s keze munkáját mindenre rátéve s annak mindenütt nyomát hagyva, biztosította az utókor elismerését és háláját. Mi is hálával gondolunk rá, hogy irodalmunknak a nemzetek szellemi kincstárában helyet teremtett s alkalmat adott rá, hogy a kulturális verseny nagy csarnokában a magyar szellem termékei is megjelenhessenek. Panizzi érdemeit a British Museum könyvtára körül sokkal jobban becsülik s általánosabban ismerik a szakirodalomban, semhogy azokat hangsúlyozni kellene, de mi különösebb hálával tartozunk neki, mert ő tette a könyvtárat egyetemessé, s így a magyar könyvek egyik külföldi otthonává.

A magyar könyvek önálló osztálylyá a könyvtár szervezete szerint nem alakulhattak, de az *Academies* s a *Hungary*¹ rend-

¹ A *Hungary* szak alszakainak czimei, a könyvtár eredeti (vegyesen angol, magyar és német) szövegezésében a következők: I. Collections of Laws, Public Documents. II. Appendix to the collection of Laws. III. Publications by official Departments and Works relating to them. I. Courts of Law. Curia regia. Deputatio ad colligendas decisiones curiales ordinata. Felsőház. Földmívelés-, ipar- és kereskedelemügyi miniszter. Honvédelmi miniszter. Iudex Curiae. Landtag (See Országgyűlés). Ministry. Nemzetgyűlés (See Országgyűlés). Pósta hivatal. Status et Ordines, (See Országgyűlés). History: Stephen I. Saint King (1000—1038). Andrew II. King. (1205—1255). Louis I. King, called the Great (1342—1382). Matthias Corvinus, King. (1458—1490). Uladislaus II. King. (1490—1516). Louis II. King (1516—1526). John Zápolya. (1526—1540). Ferdinand I. (1526—1564). Maximilian II. (1564—1576). Rudolph II. (1576—1608). Mathias II. (1608—1619). Ferdinand II. (1619—1657). Ferdinand III. (1657—1705). Charles VI. (1711—1740). Mary Theresa (1740—1780). Joseph II. (1780—1790). Leopold II. (1790—1792). Francis I. (1792—1825), Ferdinánd V. (1825—1848). Francis Joseph I. (1840—). III. Army. Banderia. Clergy. Collectores Pontificiorum. Dukes. Evangelical States, Evangelici. (See Protestants). Főurak. Franciscans. Helvét hitvallású Egyházak (s. Reformed Church). Jesuits. Kings of Hungary. Közmunka és közlekedésügyi miniszter. Landes Congress der Izraeliten in Siebenbürgen. Landes Cultur Ingenieur

szók alatt két lehetőleg teljes magyar könyvészetet találunk. Amabban, mondhatnám, a tudós, emebben a politikai és történeti Magyarországot látjuk viszont; amabban a tudományos és kulturális intézetek, emebben az állami élet s a rájuk vonatkozó kiadványok vannak felsorolva, míg a többi, a magánosok irodalma szanaszét, az ABC-katalogus rendje szerint van elhelyezve. Erről az anyagról általános képet s nagyjában határozott fogalmat nyertem az olvasóterem írott ABC-katalogusából, melyen végig kellett mennem. Részletes könyvészeti munkára azonban már nem vállalkozhattam, csupán egyes betűket és írókat néztem meg pontosabban: *Jókait, Petőfit, Aranyt, Madáchot, Gyulait, Szász Károlyt* stb., *Temesvári Pelbártot, Michael de Hungariat, Georgius de Hungariat, Pázmányt, Molnár Albertet, Szegedi Kis Istvánt* stb., stb., kiknek műveit általam ismert kiadásaikban legnagyobb részt megtaláltam, *Jókai* s *Petőfi* fordított műveit lejegyeztem, amazokat Szinnyi József úr már fel is használta Jókai életrajzához írt könyvészetében, emezeket összehasonlítottam a mi anyagunkkal. *Jókait* magát 186 címmel láttam, míg nálunk 221 címmel szerepel, *Petőfinek* három nálunk meg nem lévő fordítását jegyeztem le. Ezen kívül a legújabb 1895-iki irodalom termékeit, regényeket, költői és tudományos műveket kerestem s legnagyobb részt megtaláltam, utánna néztem a *Nagy István* katalogusában említett régi magyar könyvtár darabjainak, de ama heten kívül, melyet *Felméri* után *Szabó Károly* a Magyar Könyvszemlében (1880 évf.) ismertetett (79., 143., 161., 164., 190., 192., 194. sz.) és *Kropf Lajos* közölt, mást nem találtam. Általános tájékozódásra e munka elegendő volt, de arra, hogy a könyvtár magyar könyvészetéről részletes ismereteket szerezhessek, kevés, főként a régi magyar irodalomra hosszú és pontos kutatás volna szükséges. A RMK. két kötetének¹ anyagát darabról darabra végig kellett volna néznem, s ama katalogusban megke-

Amt. Lutheran Church. Magyar állami tisztviselők. Magyar Földhitelintézet. Magyar iparegylet. Nemesség. North-Slavonians. Oratores Pontificis. (S. Papal Legates). Országos Levéltár. Országos Statisztikai Hivatal. Papal Legates. Protestant Church. — Preachers, — States. Queen of Hungary. Railways. Reformed Church. Royal House. Saints. Scholae Piae. Schools. Schutzverein. Servians. Slavonians. Universities. II. Agricultural. Commercial. Ecclesiastical. Educational. Geographical. Historical. Legal. Military. Political. Miscellaneuos.

A harmadik kötet első fele még akkor nem jelent meg.

resnem, vagy az olvasó-terem katalógusát kellett volna végig olvasnom s a RMK-ral egybevetnem.

Erre a munkára nem juthatott időm, különben is a munkát itthon kellene elvégezni a könyvtárnak eddig megjelent katalógusai alapján, a mi a 432 nagy 4-r. kötetnek gondos revíziója által itthon is elegendő időt venne igénybe. Pedig ezt a munkát könyvészetünk szempontjából el kellene végeznünk s annál inkább, mert nincsen kizárva annak reménye és lehetősége, hogy újabb anyaggal szaporodhatnánk. Ezzel kapcsolatban megemlítem, hogy a budai krónikát (1473), mely állítólag meg volna ott, nem sikerült megtalálnom. De ez az általános körütekintés is meggyőzőtt arról, hogy a British Museum könyvtárának magyar könyvesháza gazdagabb és teljesebb, mint ama külföldi nagy könyvtáraké, melyeket eddig láttam (München, Berlin), hogy a könyvtár rendszeresen gyűjti a magyar irodalomnak egymásután megjelenő termékeit, hogy azokat rendszeresen földolgozza, elhelyezi és megőrzi. Az új szerzeményekről kiadott jegyzékekben, mely a magyar irodalmat a románnal s a finnel együtt foglalja össze, a mi elég különös összeköttetés, s annak időnkint kiadott füzeteiben azt láttam, hogy a folyó irodalomnak új meg új jelenségeit szinte csodálatos gyorsasággal kapja meg a londoni olvasó, talán hamarább, mint egyik-másik hazai könyvtárban.

Az alább közölt schema, mely a magyar szak, *Hungary* részletezését adja, a pontosan másolt czimek a magyar nyelv és viszonyok ismeretét tanúsítják, s valóban a könyvtárban magában hazánknak két jó barátjára találunk. Az egyik *E. Doundas Butler*, a másik *R. Nisbet Bain*, kik iránt nemcsak ez okból vagyunk lekötelve. Mindkettőnek ismert neve van, amaz mint az *Encyclopedia Britannica* magyar czikkeinek írója s költői irodalmunk tolmácsa, emez mint *Jókai* fordítója, idehaza is ismertté tették munkásságukat. A könyvtár tisztviselői közül ők értik nyelvünket és ismerik viszonyainkat, így hát ami magyar könyv a könyvtárba bekerül, az ő kezükön megy át és specziálisan a magyar czímmásolatok revíziója E. D. Butler úr gondja. Hogy így a magyar kulturának a külföldön otthona s méltánylói vannak, a mely által s a kik révén az irodalmi világban helyet foglalunk, eszünkbe kell jutni, hogy e kulturának intenzív művelése a legbiztosabb eszközök egyike, a melylyel új ezredévünk küszöbén a külföld

elismerését kivivhatjuk. Az angol szellem egyetemessége, mely intézményeiben mindenütt érvényesül, jelenik meg könyvtárában s nekem az a meggyőződésem, hogy az a gyűjtemény, mely abban a magyarságot képviseli, a mi művelődésünknek és irodalmunknak leghivebb őre odakint. Továbbá, hogy e gyűjtemény hivatva van európai helyzetünkről tanuságot tenni s az angol népnek irántunk való rokonszenvét megerősíteni, s e miatt a jövőben nagyobb gondot kell a British Museum könyvtárára fordítanunk.

Ez a gondolat talán termékenyítő lesz könyvtári életünk fejlődésére is, a mely eddig jóformán kizárólagosan a németországi könyvtári szellem hatása alatt állott. Pedig nem kell abban a hitben ringatóznunk, hogy Németországon kívül nincsen fejlett könyvtári élet. Ott van a francia, a melyet eddig szintén eléggé elhanyagoltunk s ott van az amerikai és főként az angol, melyről csak vékony és rövid tudósításokat kaptunk. Anglia a maga Library Associationjával félelmes versenytársává vált a német könyvtári egyesületnek, s a német szakírók kénytelenek elismerni, hogy az angolok nem egy kérdésben előbbre jutottak. Ilyen például a könyv alakjának meghatározása s a bélyegző használata. Angliában a könyv formátumának meghatározására pontos méreteken alapuló kategóriák vannak fölállítva, míg a németek ma sem állapodtak meg ebben a kérdésben. Angliában elfogadták a guttapercha bélyegzőt, melyhez bistert használnak, Németországban az ércz-bélyegző s az olajos festék még mindig tartja magát. Azonban nem ilyen részlet-kérdéseken fordul meg az angol s a német könyvtári életnek különböző szelleme, mely egymástól eltérő irányban, amaz inkább gyakorlati, emez inkább elméleti téren, halad.

IV. KELEMEN PÁPA EGY REGESTAKÖTETE A MAGYAR NEMZETI MÚZEUMBAN.

DR. ÁLDÁSY ANTALTÓL.

(Egy melléklettel és a szöveg közt 3 ábrával.)

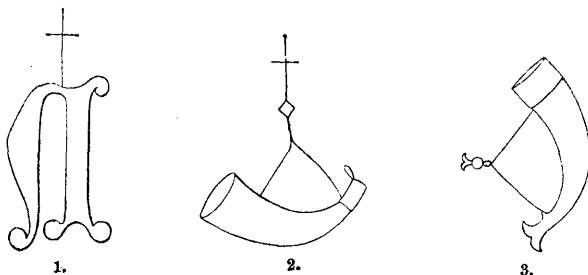
I.

A Magyar Nemzeti Múzeum középkori kódexei még jórészt ismeretlen anyagot tartalmaznak. Egyes kéziratokról jelentek ugyan meg apróbb értekezések, ismertetések az akadémiai értekezések, a Magyar Könyvszemle hasábjain, de rendszeres kutatást a kódexek között eddig még senki sem végzett, s az említett értekezések is nagyrészt a szerencsés véletlennek köszönhetik létüket.

Nemrég a középkori kódexek között keresgélvén, véletlenül egy kisfolio alakú kézirat került kezeim közé, mely az első pillanatban megragadta figyelmemet. A kötet hátán »Clementis epistolae« czim áll arannyal nyomva, alatta újkori kéz által tintával saec. XIV. rá vezetve. Kinyitván a kéziratot első pillanatban láttam, hogy egy középkori pápai regestakötettel van dolgom, mely csodás véletlen útján került a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárába.

Évek óta különösen a XIV. századbéli pápaság történetével foglalkozva, érthető kíváncsisággal fogtam a kötet tartalmának átvizsgálásához. Hogy pápai regestakötettel van dolgom, azzal mindjárt az első pillanattól tisztában voltam, csak az volt a kérdés, hogy melyik századból származik e kódex. Írása után ítélve a XIV. század közepe tájára gondoltam. Erre az íráson kívül még az is készítettett, hogy a pápai regestakötetek, főleg a XIII. században pergamenre lettek írva, s csak az avignoni tartózkodás idejében, a XIV. századon keresztül használtatott papiros a regestakötetekhez, de még ekkor is csak az u. n. avignoni regesták irattak papírra, míg a végleges, a vatikáni regestakötetek anyaga ekkor is pergament volt. Tudjuk ugyanis azt, hogy az avignoni regesták mintegy minutumai voltak a vatikáni regestaköteteknek, s később pergamenre irattak. Innen van az, hogy az avignoni regesták — tehát a papírra írtak — nagyrészt megegyeznek az u. n. vatikáni regestákkal, a pergamenre írottak-

kal. Legszenvedelmesebb ez VI. Kelemen regestáinál, melyeknél az avignoni és a vatikáni regesták úgyszólván teljesen fedik egymást. E körülmény konstatálása csak a szerencsés véletlennek köszönhető, annak t. i., hogy a megfelelő kötetek fennmaradtak. Már pl. VI. Incze regestáinál nem vagyunk ily helyzetben, itt csak kevés azon vatikáni regestakötet, melynek megfelelő avignoni regestája megmaradt. A mi kódexünknek tehát úgy írása, mint anyaga arra látszott utalni, hogy az a XIV. századból származik. Daczára annak, hogy az első oldalon lévő egykorú bejegyzés IV. Kelemennek tulajdonítja, hajlandó voltam ezt, az említett két körülményt tartva szem előtt, íráshibának tartani. s a kötetet VI. Kelemen regestakötetének tartani. Ezen véleménynyel fogtam a kötet tüzetesebb átvizsgálásához. Csakhamar beláttam azonban, hogy e nézetem tarthatatlan, mert úgy az egyes oklevelek tartalmából, mint azon személyek

neveiből, kikhez az okmányok intéztettek, végül pedig az egyes okmányok datálási formuláiból, miután az oklevelek nehánya, melyek datálva vannak, olasz földön kelt, kitünt, hogy a kötet nem lehet VI. Kelemen regestakötete, hanem tényleg IV. Kelemené.

Mielőtt a kötet tartalmára átmennénk, lássuk a kódexnek egész mivoltát, állapotát.

Kódexünk anyaga, mint már említve volt, papiros, még pedig olyan fajtájú, mely az avignoni regesták papirosának körülbelül megfelel. Eredetére nézve délfrancia, vagy olasz gyárból eredhet. Magán a papirlapokon háromféle vízjegyet különböztethetünk meg, u. m. a 2., 3., 5., 6., 7., 12., 15., 19., 22., 24., 26., 27., 29., 30., 31., 33., 34., 36., 37., 38., 39., 43., 46., 47., lapokon az 1 szám alatt, a 49., 50., 52., 53., 56., 57., 59., 75., 76., 79., 80. lapokon a 2. szám alatt, a 61., 62., 63., 67., 69., 70., 71. lapokon a 3.

szám alatt kisebbitett alakban közölt jegyet, a többi lapon vízjegy nincsen. A lapok szélessége átlag 22, magassága átlag 30 cm. Négy vakvonalból alkotott keretet találunk minden egyes lapon, melyen túl a margóra az írás ritkán terjed. Egykorú kézzel számozva 160 oldalt tartalmaz, míg az ujonnan megejtett lapszámolás 81 lapot (tehát 162 oldalt) eredményezett. A kötet elé három, a kódex papirosától egészen elütő minőségű papír van kötve, mely a kódexnek újabb, tán XVII. századbeli kéztől eredő indexét tartalmazza: Index epistolarum *Clementis papae IV.*, alatta új kéztől a 5. febr. 1265—29. Sept. 1268. felirattal. Az index kéthasábos, és nem a regesták számára, hanem a lapszámra utal.

A kötet kötése papírtábla, erős, barnaszínű borjúbőrrel fedve, hátán a zsineggel eszközölt kötésnek megfelelőleg hat kidomborodással. A kötés maga a XVII., vagy XVIII. századból eredhet, hátán az 1. és 2. kidomborodás között arannyal a cím. *Clementis epistola*.

Fenn a kódex hátának fején hosszukás, téglalakú papír pajzsocskán 572., alsó részén négyszögletű pajzsocskán *M. L. 125* jegy.

Provenienziájára nézve a kódex a Magyar Nemzeti Múzeumba Jankovich Miklós gyűjteményével került. Ezt konstatálja minden kétséget kizárólag a könyv címztáblájának belső felén látható tintával eszközölt bejegyzés, mely az alsó szélén található: *Jankovich Miklós gyűjtem.* Fenn a jobb sarkon pedig írónnal »a 10. ¶« jegyzés áll. Jankovich Miklósnak feljegyzései között, melyek a Magyar Nemzeti Múzeum kéziratárában őriztetnek, a kéziratra nézve bővebb felvilágosítást nem nyerünk, s így arról, hogy honnan, hogyan került e kódex Jankovich birtokába, közelebbit nem mondhatunk. Az árra nézve, ha a fenti, írónnal tett bejegyzést erre vonatkozóan szabad tartanunk, tájékozva lennénk, vagyis a könyv ára 10 arany volt. Ha még hozzátesszük, hogy a kódex a kéziratárban régebben 2120 fol. lat. jegy alatt őriztetett, jelenleg pedig a *cod. lat. medii aevi N° 73.* jegy alatt található, akkor az összes külső jegyekkel végeztünk.

Térjünk át most a kódexnek, hogy úgy mondjam, belső sajátságaira.

Mindenekelőtt vegyük vizsgálat alá a kódex beosztását, vajon megfelel-e az és mennyiben a vele egykoru pápai regesta-

köteteknek. E tekintetben konstatálhatjuk, hogy a beosztás és szerkezet a XIII. századbeli pápai regestaköteteknek teljesen megfelel. Az első lapon a kódex a szokott formulával kezdődik: *Incipiunt epistole Clementis pape III.* Majd alatta: *Clemens episcopus servus servorum dei. Nobili viro Karolo comiti Provincie salutem etc.* Az utána következő regestánál elmarad a pápa neve s a bekezdő formula, s csak egyszerűen a cím marad meg, mely az esetben, ha a következő oklevél is ahhoz szól, kihez az első, mint *idem eidem* szerepel. A megszólítás, a cím nincs az oklevéllel egy sorba írva, hanem külön, az oklevél szövege mindig külön bekezdéssel jár, melynél a kezdőbetű mint ilyfajta iratoknál szokott lenni, a többinél jóval nagyobb, egyes helyeken cizfázott, de helye legtöbbször üresen maradt, s az illető kezdőbetű apró betűvel a margóra jegyeztetett fel.

Az írás jellege XIV. századbeli kézre vall, még pedig a XIV. század közepe tájára utal. Délfrancia, vagy olasz kéz írhatta, nézetem szerint inkább olasz. Mint egy alább említendő bejegyzés mutatja, a kódex a múlt században francia kézben volt. A papir maga körülvgatlan.

A mi a kódexbe tett egykorú bejegyzéseket illeti, azok nem igen bőven fordulnak elő, s e körülményt a vele egykorú pápai regestaköteteken is konstatálhatjuk. Későbbi időből származó bejegyzések szintén csekély számban fordulnak elő. Az első lapon, melyet jelen czikkünkhöz facsimileben is csatolunk, fenn a lap felső szélén *Spes mea Christus. Sauaron* bejegyzés áll, míg oldalt, mint az a facsimilen is látható, *Pharaphe au desir de l'arrest du 5. juillet 1763. Mesnil.* bejegyzés olvasható. Azon felül a lap alsó jobb sarkában kitörölt szavak s VII római számjegy látható. Egyéb bejegyzések még a következő lapokon találhatók: f. 10^b. a 27. sz. epistolánál a címmel egy sorban: *J. E 42.* F. 19^b. a 42. számunál: *Dudum*, alább *S. E. 27* T. 180., majd egy sajátsgos jegy: } s melléje *N.* betű jegyezve. F. 22^a. a lap közepe táján kéz forma alak. F. 40^a. a harmadik sornál a margóra jegyezve: } *Gregorius XI ep̃a 33.*¹ F. 76^a. újabb kézzel jegyezve: *Clementi Papa(e) Archiepiscopum Narbonnensim.* (Igy.) Azonkívül f. 40^a. a cím

¹ E bejegyzések látszólag egykorú kéztől erednek.

mellett XVIII. századbeli kézre valló kitörült szó és manupropria-félék.

A kódex összesen 186 regestát tartalmaz, a kéz, mely a számozást végezte, egy helyen megtévedt s csak 185 dbot számolt, mit később észrevéven, tévedését a helyes, 186, számra igazította ki. Ezen regesták tartalmáról, illetve ismert vagy ismeretlen voltáról mindjárt szólnunk. Itt még csak egy kérdést kell tisztába hoznunk, melyre nézve a felelet nem könnyű, s melyet szándékosan hagytunk e fejtegetések végére.

IV. Kelemen tudvalevőleg 1265 február 5-ikén foglalta el a pápai trónt, melyen 1268 november 29-ikén bekövetkezett haláláig ült. Már pedig a regestakötet írása határozottan a XIV. század közepe tájára vall, tehát ez által ki van zárva annak eredeti volta, s csakis másolatnak tekinthető. Másolati volta mellett bizonyít azon körülmény is, hogy az anyaga papír, holott a XIII. századbeli regesták anyaga pergamen, és csak a XIV. században kezdődő avignoni regestákkal kezdődik a papíregesták sorozata, mely regestákhoz anyag tekintetében a XIV. században VI. Ince pápa breveinak regestái, az u. n. archetypa epistolarum, és a XIV. századból fennmaradt 99 kötet supplicatio sorozata csatlakoznak. A kérdés azon részére tehát, valjon a szóban forgó kézirat eredeti-e vagy másolat, könnyű megfelelni. A regestakötet nem eredeti, hanem minden kétséget kizárólag másolat.

Nehezebben, sőt lehet mondani, egyáltalán nem oldható meg a kérdés azon része, hogy miképen lehetséges az, hogy IV. Kelemen regestáinak egy részét a regestaköteteknek megfelelő alakban, majdnem száz évvel későbbi másolatban birjak? Erre nézve a válasz nem könnyű. Mert valóban példátlan eset, hogy regestakötetet majd száz évvel későbbi másolatban birjunk. Hogy némi világot hozzunk e kérdésbe, mindenekelőtt szükséges azt tudnunk, hogy IV. Kelemtől egyáltalában hány regestakötetet ismerünk?

Palmierinek a vatikáni levéltár regesta-sorozatához szolgáló manuctioja szerint IV. Kelemennek a vatikáni levéltárban összesen hét regestakötete van, melyek a vatikáni regesták sorozatában 30—36. számokkal vannak jelölve. Az utolsót, a 36. számot kivéve, mely IV. Kelemen pápaságának csak első három évéből tartalmaz okmányokat, a többi mind a négy

évből származó regestákat foglal magában. A mi már most ezen hét regestakötetet illeti arra nézve igen érdekes esettel állunk szemben.

A francia École d'Athènes et de Rome kiadványai között a második sorozatot a XIII. századbeli pápai regesták foglalják el. E sorozat VIII. Bonifác pápával végződik, benne vannak tehát e sorozatban IV. Kelemen regestái is, melyeket Jordan ad ki.¹ Ha már most a francziák kiadását elővesszük, azonnal látjuk, hogy ők a hét regestakötet közül csak egyet vettek kiadásuk alapjául, vagyis csak egyet adnak ki az idézett munkában, míg a többi hat kötetet figyelembe sem vették. Ezen dolognak magyarázatát abban leljük, hogy a 32. számú regestakötetet tekintették a francziák az eredetinek, míg a többi hatot csak másolatnak vették, a minthogy ez tényleg így is van. Sajnos, hogy a Jordan-féle kiadásnak hiányzik a bevezetése, melyet, mint a francziáknál rendes szokás, az utolsó füzetrel ígértek adni, s így, miután még nem jelent meg a befejező füzet, nem tudjuk, hogy mi a nézete Jordannak a regestakötetekről. A fentebb említettből azonban kitűnik, hogy IV. Kelemennek vannak regestakötetei, melyek másolatban, s a mint látszik, későbbi másolatban maradtak reánk. Ilyen fajta a Magyar Nemzeti Múzeumban őrzött regestakötet is. Arra nézve, hogy mi cél okozta e másolatok elkészítését, felelni nem tudunk. Hajlandók lennénk, a mi kódexünket tekintve, azt mondani, hogy az bizonyos célra készült. Ugyanis a kódex tartalmát főleg azon oklevelek teszik, melyek franciaországi, vagy a nápoly-szicíliai viszonyokra vonatkoznak. Azt mondhatnók tehát, hogy valaki IV. Kelemen regestáiból kiírta mindazon okleveleket, melyek az említett viszonyokra vonatkoznak. E feltevésnek azonban ellene mond az, hogy oly okleveleket is találunk a kéziratban, melyek az említett eseményekkel egyáltalán nem függnek össze, így benn van a kódexben Kelemen pápának IV. Bélához intézett, 1266 január 21-én kelt oklevele, melyben a királyt kéri, hogy fogadja el végre Thimotheust zágrábi püspöknek.

Ez utóbbi oklevél kapcsán még egy érdekes körülményről kell említést tennünk. IV. Kelemen ezen »Rerum providus omnium« című bulláját Theiner kiadta a »Monumenta Hungariam sacram illustran-

¹ Les registres de Clément IV. 1265—1268. Paris, Thorin et fils, 1893.

tia« I. kötetében a 281. lapon, még pedig, a mint megjegyzi, *ex Reg. orig. an. I. f. 24.* Potthast¹ ugyanezt 19525. sz. alatt közli. Miután itt eredeti regestakötetről van szó, azt hinnők, hogy a francziák kiadásában ez oklevél is benne van. Ámde Jordan kiadásában hiába keressük ezen regestát, az felvéve nincsen, sőt miután a Jordan-féle kiadás még Potthastra sem hivatkozik, világos, hogy a francia kiadásnak alapúl szolgáló 32. regestakötetben e bulla nincsen benn, s hogy tehát a 32. sz. kötet nem azonos a Theiner által használt regestakötettel. Ha már most a többi hat kötetet is sorra vesszük, látjuk, hogy a kérdéses oklevél a 36. kötet 91. oldalán fordul elő. Világos ebből az, hogy a Theiner által használt regestakötet a vatikáni levéltárban ma nincs meg, az vagy elkallódott, vagy elveszett. Megvan azonban ez oklevél a mi kódexünkben, mint annak 182. számú levele, a 77^b—79^a. lapokon.

Ha végre összegezzük röviden a fentebb elmondottakat, kódexünkre nézve² konstatálhatjuk, hogy az a XIV. században készült másolat, melyhez hasonló, a francziák kiadásának alapján indulva, több létezik. Arra nézve, hogy eredetére nézve felvilágosítást nyerjünk, semmi pozitív adatunk nincsen, minden csak pusztá hozzávetés lenne. Abban azonban, hogy kódexünk tényleg pápai regestakötet, kételkednünk nem lehet.

II.

A fentebbiek után előáll azon kérdés, hogy, mily arányban ismeretes e kódex, vagyis a tartalmát képező regesták közül mennyi az ismeretes, mennyi nem. Erre nézve mindenekelőtt azt kell konstatálnunk, hogy IV. Kelemen pápaságának mely idejéből származnak a regesták. A regesták legnagyobb része datálatlan, illetve csak *datum*, *datum Perusii* etc. formulákkal van ellátva. Alig egynehány regesta van teljes datálással a kötetbe fölvéve. Ezen csekély számú datálási formula mind az annus primust adja, s miután a kötetben különböző helyen fordul elő, hajlandó voltam eleintén a kötetet teljesen az első évből származónak tartani. Azonban újból átvizsgálván a kötetet, úgy találtam, hogy a regestáknak részint tartalma, részint egyéb sajátságok e

¹ Regesta pontificum Romanorum. Beryliny 1874.

fölvetést nem engedik meg. Nem maradt más hátra, mint összehasonlítani mind a 186 regestát a Potthastnál előforduló valamennyi regestával. Ezen hosszadalmas és rendkívül fárasztó eljárásnak eredménye az volt, hogy a 186 regesta megoszlik IV. Kelemen papságának mind a négy éve között. Ezáltal a mi kódexünk még jobban megközelíti a vatikáni levéltárban őrzött regestakötetek jellegét, melyek szintén mind a négy évből tartalmaznak regestákat. Potthast és Jordan munkái nyomán aztán már könnyű volt konstatálni azt is, hogy mely regesták ismeretesekek, melyek nem. Persze megeshetik, hogy egyik vagy másik oklevél, melyet e két forrásmunka alapján, mi ismeretlennek jelezünk, más helyt már közzététetett. Különben is manapság egy oklevélről konstatálni, ismeretes-e vagy sem, hacsak valaki az illető korról, melyből az való, éveken keresztül nem foglalkozott, gyakran alig lehetséges.

A Jordan által eszközölt kiadásnak alapelve az, hogy csak azon regestákat közli in extenso, melyek Potthast regestaiba fölvéve nincsenek, melyek tehát e szerint teljesen ismeretleneknek tarthatók. Azon okleveleket, melyek Potthastban előfordulnak, Jordan nem közli teljes szöveggel, hanem csak címét, datálási formuláját, a bekezdő szavakat, és utal Potthast megfelelő számára. Ily módon világosan látja a kutató mindjárt, hogy már ismert, vagy ismeretlen oklevéllel van-e dolga. Közleményünkben mi is ilyformán jártunk el. Azon okleveleket, illetve regestákat, melyek Potthastnál előfordulnak, nem vettük fel, csak utalunk az illető számokra. Azoknak, melyek sem Potthastnál, sem Jordannal elő nem fordulnak, rövid regestáit is adjuk, mi által a további, esetleg szélesebb körben is megteendő vizsgálatnak kellő segédeszközt adtunk.

Mielőtt azonban a regesták ilynemű közlését megkezdzenénk, még egy dolgot akarok megjegyezni. Midőn kódexünket átvizsgáltam, egyúttal azon óhaj is felmerült bennem, hogy konstatáljam, vajjon a mi kéziratunk mennyiben egyezik Kelemen pápa többi, a vatikáni levéltárban őrzött regestakötetekkel. Az egyikkel, a 32. számúval az összeegyeztetést könnyen megtehettem. A többi hatra nézve az egyeztetést magam sem tehettem meg, miután a hely színére Rómába nem mehettem. Azonban dr. Hodinka Antal úr, a cs. kir. hitbizományi könyvtár scriptora, ki a Magyar Tudományos

Akadémia megbízásából 1895/96-ban Rómában kutatásokat végzett, volt szíves megkeresésemre az összehasonlítás fárasztó munkáját elvégezni, a miért is neki újból e helyt is köszönetet mondok. Az ő jegyzetei szerint a vatikáni regesták 34. és 36. számú levelei azok, melyek megegyezőleg a mi kötetünkkel a regesták nagy részét tartalmazzák. Csekély számú regesta még a 30. és 33. számú kötetben is előfordul. Az ő vizsgálata szerint az idézett négy kötet a mi kötetünknek anyagát egynek kivételével mind tartalmazza. Alábbi közleményünkben az ő jegyzetei alapján odajegyeztük minden egyes regestánál, hogy mely vatikáni regestakötetnek melyik oldalán fordul elő.

Végül azon érdekes körülményt akarom még fölemlíteni, hogy a mi kódexünk tartalma egészen különbözik a vatikáni 32. számú regestakötettől, mely Jordan kiadásának alapjául szolgál. Ugyanis a mi kódexünkben előforduló regesták — még azok sem, melyek Potthastba föl vannak véve — egyike sem fordul elő a francziák kiadásában. Ebből is látjuk, hogy a mi kódexünk teljesen elüt a vatikáni 32. kötettől, míg rokon a többi négy általunk fentebb ielzett regestakötettel.

Annus I. 1265. febr. 5. — 1266. febr. 4.

1265. Febr. 24. *Perusii.* J(acobo) regi Aragoniae. — »Quod negotium pro.« Dat. *Perusii.* (Potthast 19036. R. V. 36. f. 5^a).

Ep. 50.

1265. Mart. 23. *Perusii.* Reginae Angliae. — »Cum sit nobis.« Dat. *Perusii* anno I. (Potthast 19071. R. V. 36. f. 175^b). *Ep. 76.*

1265. Mart. (*Perusii*). Carolo comiti Provinciae. — »Quanto te Dominus.« (Potthast 19088. A. V. 30; 33 f. 1^b. 36 f. 60^b). *Ep. 1.*

1265. Mai 8. *Perusii.* (Ludovico) regi Francorum — »Illa solidae dilectionis.« Datum *Perusii.* Potthast 19132. R. V. 36. f. 60.)

Ep. 184.

1265. Mai 20. *Perusii.* S(imoni) tit. S. Martini presb. card. ducatus Spoleti et marchiae Anthonensis rectori apostolicae sedis legato. — »De adventu comitis.« Datum *Perusii* (Potthast 19152. R. V. 34. f. 4^b; 36. f. 136.)

Ep. 185.

1265. Mai 27. *Perusii.* Eidem. — »Die Jovis ante.« Datum *Perusii* VI. Kl. Junii pontificatus nostri anno primo. (Potthast 19161. R. V. 34. f. 4^b; 36. f. 136^b).

Ep. 186.

1265. Jun. 18. *Perusii.* (Carolo comiti Provinciae). — »Etsi personam tuam.« (P. 19213. R. V. 30; 33. f. 4^b; 34 f. 5^b; 36. f. 117^b).

Ep. 2.

1265. Jun. 20. *Perusii*. S(imoni) tii. S. Martini presb. card. ducatus Spoleti et marchiae Anthonitan. Rectori, apostolicae sedis legato. — »Inter laeta et.« (Datum. Potthast 19215. R. V. 36. f. 41^{ab}). *Ep. 79.*

1265. Jun. 21. *Perusii*. R(icardo) S. Angeli diac. cardinali. — »A quatuor angulis.« (Potthast 19218. R. V. 36. f. 140^b). *Ep. 80.*

1265. Jun. 24. *Perusii*. S(imoni) tit. S. Martini presb. card. apostolicae sedis legato. — »Discretionis tuae praesentium.« (Potthast 19229. R. V. 34. f. 18^a). *Ep. 145.*

1265. Jun. 28. *Perusii*. Olivario de Terminis. — »De igne terris (torris).« Potthast 19237. R. V. 34. f. 7^a. 36. f. 10^b). *Ep. 81.*

1265. Jun. 30. *Perusii*. M(atthaeo) S. Mariae in Porticu diacono cardinali patrimonio beati Petri in Tuscia rectori apostolicae sedis legato. — »Cum Tudertinis agere.« (Potthast 19241. R. V. 34. f. 7^a). *Ep. 83.*

1265. (Jun.) (*Perusii*) (Carolo) comiti Provinciae. — »Urget nos Christi.« Datum etc. (Potthast 19243. R. V. 36. f. 62^b). *Ep. 60.*

1265. Jul. 1. *Perusii*. Potestati, consilio et communi Castellani. — Cum nos diu.« (Potthast 19244. R. V. 36. f. 140^b). *Ep. 82.*

1265. Jul. 11. *Perusii*. Carolo comiti Provinciae. — »Tuae magnitudinis nobis.« Potthast 19253. R. V. 34. f. 8^a). *Ep. 3.*

1265. Jul. 13. *Perusii*. Eidem. — »Gravis et ex.« Datum *Perusii* III. Idus Julii anno primo. (Potthast 19265. R. V. 34. f. 19^b). *Ep. 7.*

1265. Jul. 13. *Perusii*. Decanis et capitulis ecclesiae et provinciae Remensis. — »Dilectum filium magistrum.« Datum *Perusii* III. Idus Julii anno primo. (Potthast 19263. R. V. 34. f. 12^a). *Ep. 161.*

1265. (Jul. 13.) *Perusii*. Scriptum fuit iuxta praedictam formam in Provincia Lugdunensi adiecto quod intra sequitur. (Forma ut praecedentis tantum prov. Lugdun.) — »Solvite igitur in.« (Potthast 19264. R. V. ?) *Ep. 162.*

1265. Jul. 14. *Perusii*. Archiepiscopo Cusentino et (Bertrando.) episcopo Avenionensi. — »Cum nonnulli Belial filii.« Datum etc. (Potthast 19267. R. V. 36 f. 52^a). *Ep. 144.*

1265. Jul. 14. *Perusii*. S(imoni) tit. S. Martini presb. cardinali ducatus Spoleti et Marchiae Anthonitan. rectori, apostolicae sedis legato. — »Succedentibus prosperis congaudeamus.« Datum *Perusii* etc. (Potthast 19266. R. V. 36 f. 41^b). *Ep. 163.*

1265. Jul. 14. *Perusii*. Episcopo Aretino. — »Cum hostes ecclesiae.« Datum *Perusii*. (Potthast 19268. R. V. 34 f. 13^a). *Ep. 164.*

1265. Jul. 16. *Perusii*. M(atthaeo) S. Mariae in Porticu diacono cardinali patrimonio beati Petri in Tuscia rectori apostolicae sedis legato. — »Cum hostis erectis.« Datum *Perusii* XVII. Kl. Augusti. (Potthast 19271. R. V. 34. f. 13^a). *Ep. 165.*

1265. Jul. 16—18. *Perusii*.¹ S(imoni) tit. S. Martini presb. cardinali. — »Intelleximus et non.« (Potthast 19272. R. V. 34. f. 13^b). *Ep. 110.*

1265. Jul. 16—18. *Perusii*. Potestati, capitaneo et communi Urbinat. — »Quia ea de.« (Potthast 19273. R. V. 36. f. 182^b). *Ep. 111.*

1265. Jul. 18. *Perusii*. Quinque cardinalibus qui sunt in Urbe. — »Carissimi in Christo« Datum etc. (Potthast 19275. R. V. 34. f. 13^b). *Ep. 70.*

1265. Jul. 18. *Perusii*. (Ludovico) regi Franciae. — »Ad serenitatis tuae.« Datum etc. (Potthast 19276. R. V. 36. f. 144^a). *Ep. 71.*

1265. Jul. 18. *Perusii*. M(atthaeo) S. Mariae in Porticu diacono cardinali etc. — »Metuimus quod.« Datum etc. (Potthast 19274. R. V. 36. f. 67^b). *Ep. 112.*

1265. Jul. 19. *Perusii*. O(ttobono) sancti Adriani diacono cardinali. — »Benedictus Deus qui.« Datum etc. (Potthast 19278. R. V. 36. f. 59.) *Ep. 114.*

1265. Jul. 22. *Perusii*. (Maurino) archiepiscopo Narbonensi. — »A nostra non.« Datum *Perusii* anno primo. (Potthast 19282. R. V. 36. f. 101^b). *Ep. 72.*

1265. Jul. 22. *Perusii*. J(ohanni) Sancti Nicolai in carcere Tulliano diacono cardinali. — »Qui tuas nobis.« Datum etc. (Potthast 19281. R. V. 36. f. 58.) *Ep. 113.*

1265. Jul. 25. *Perusii*. Patriarchae Jerosolymitani, archiepiscopis et episcopis ac dilectis filiis hospitalis sancti Johannis et domus militiae templi Jerosolymitani magistris necnon et nobilibus viris Gaufrido de Sarginis et aliis universis baronibus regni Jerosolymitani. — »Quod promittente domino.« Datum *Perusii* VIII. Kl. Augusti anno primo. (Potthast 19287. R. V. 34. f. 8^a). *Ep. 73.*

1265. Jul. 26. *Perusii*. Regi Armeniae. — »Quanto te Dominus.« Datum etc. (Potthast 19288. R. V. 34. f. 8^b; 36. f. 151.) *Ep. 115.*

1265. Jul. 30. *Perusii*. G. Marchioni Montisferrati. — »Etsi pia mater.« Datum *Perusii* ut supra. (Ut. *Ep. 73.*) (Potthast 19290. R. V. 36. f. 121^b, Extat etiam in R. V. 34. f. 8^b, direct. ad. G. Comitum Tholosanum.) *Ep. 74.*

1265. Jul. 31. *Perusii*. Potestati, consilio et communi Radicofanensibus. — »Antiquae fidei, quae.« Datum etc. (Potthast 19291. R. V. 34. f. 9^a). *Ep. 116.*

¹ F. 70^b ezen regesta ismét előfordul, de csak ennyi áll belőle: Dilecto filio S. tit. sancti Martini pbro. cardinali, ducatus Spoleti et Marchie Anconitan. rectori ap^{ce} sedis legato. »Intelleximus et non modicum fuimus admirati etc. ut supra.« Az egész át van húzva, egykorú kéz 162. számot adta e regestának.

1265. *Jul. 31. Perusii.* M(atthaeo) sanctae Mariae in Porticu diacono cardinali patrimonii beati Petri in Tuscia rectori apostolicae sedis legato. — »Eiulantibus coram nobis.« Datum Perusii etc. (Potthast 19292. R. V. ?) *Ep. 117.*

1265. *Aug. 1. Perusii.* Carolo comiti Provinciae. — »Frequens nos assiduaque,« Datum Perusii. (Potthast 19296. R. V. 34. f. 9^a). *Ep. 4.*

1265. *Aug. 3. Perusii.* Cardinalibus qui sunt in Urbe. — »Post recessum venerabilis.« Datum Perusii III. Nonas Augusti anno primo. (Potthast 19298. R. V. 36. f. 24^b). *Ep. 75.*

1265. *Aug. 5. Perusii.* S(imoni) tit. S. Caeciliae presb. cardinali apostolicae sedis legato. — »Visae tuae litterae.« Datum Perusii Nonas Augusti anno primo. (Potthast 19302. R. V. 34. f. 10^b). *Ep. 166.*

1265. *Aug. 6. Perusii.* Episcopo Aretinensi. — »Gaudium et exultatio.« Datum Perusii VIII. Idus Augusti. (Potthast 19305. R. V. 34. f. 14^a). *Ep. 167.*

1265. *Aug. 13. Perusii.* [Jacobus regi Aragoniae.] — »Missa nobis tuae.« Datum etc. (Potthast 19310. R. V. 36. f. 6^a). *Ep. 51.*

1265. *Aug. 15. Perusii.* L(udovico) regi Franciae. — »Ad aures nostras.« (Potthast 19313. R. V. 36. f. 47.) *Ep. 175.*

1265. *Aug. 18. Perusii.* J(ohanni) sancti Nicolai in carcere Tulliano diacono cardinali apostolicae sedis legato. — »Et processus et.« Datum Perusii. (Potthast 19314. R. V. 36. f. 80^b). *Ep. 140.*

1265. *Aug. 19. Perusii.* Philippo de Monteforti etc. — »Si hactenus tibi.« Datum. (Potthast 19315. R. V. 6. f. 24^b). *Ep. 119.*

1265. *Aug. 20. Perusii.* Carolo comiti Provinciae. — »Tuis nuntiis saepe.« (Potthast 19316. R. V. 34. f. 16^a). *Ep. 6.*

1265. *Aug. 20. Perusii.* J(ohanni) sancti Nicolai in carcere Tulliano diacono cardinali apostolicae sedis legato. — »Augit nos cogitatus.« Datum ut supra. (sc. ut in ep. 140.) Potthast 19317. R. V. 34. f. 16^b. *Ep. 141.*

1265. *Aug. 23. Perusii.* (Ludovico) regi Franciae. — »Et temporis qualitas.« Datum Perusii. Potthast 19321. R. V. 36. f. 144^b. *Ep. 142.*

1265. *Aug. 23. Perusii.* S(imoni) tit. Sancte Ceciliae presb. cardinali apostolicae sedis legato. — »Tenoris eiusdem diversas.« Datum etc. Potthast 19322. R. V. 36. f. 155. *Ep. 143.*

1265. *Sept. 4. Assisii.* (Jacobus) regi Aragonum. — »Devotionis tuae promptitudinem.« Potthast 19332. R. V. 36. f. 75^b. *Ep. 130.*

1265. *Sept. 6. Assisii.* Alfonso regi Castellae et Legionis. — »Laeta nobis tuae.« Datum etc. Potthast 19335. R. V. 36. f. 74^a. *Ep. 63.*

1265. *Sept. 15. Assisii.* S(imoni) tit. Sancte Ceciliae presb.

cardinali apostolicae sedis legato. — »Considerato carissimi in.«
Potthast 19347. R. V. 36. f. 147^b. *Ep. 172.*

1265. Sept. 15—19. *Assisii*. Episcopo Autisiodorensi. — »Si
ecclesiae Dei.« Potthast 19350. R. V. 36. f. 7^b. *Ep. 173.*

1265. Sept. 22. *Assisii*. Berautii potestati Mediolanensi. —
»Ad confusionem tibi.« Datum Perusii etc. Potthast 19360. R. V.
36. f. 70. *Ep. 183.*

1265. Sept. 23. *Assisii*. Carolo comiti Provinciae. — »Lom-
bardiae statu tempestatibus.« Datum Perusii. Potthast 19361. R.
V. 34. f. 21^b. *Ep. 9.*

1265. Sept. 30. *Assisii*. [Jacobus regi Aragoniae?] — »Persuadet
ingenita tibi.« Datum Perusii etc. (Potthast 19378. R. V. 36. f. 9^a.
tit. hujus litterae est P. primogenito regis Aragoniae). *Ep. 52.*

1265. Oct. 7. *Perusii*. Potestati et communi Ariminensi. —
»Quantum deo pax.« Datum ut supra (sc. Ep. 169.) (Potthast 19391.
R. V. 34 f. 23^b). *Ep. 171.*

1265. Oct. 18. *Perusii*. Reginae Franciae. — »Missionem
dilecti filii.« Datum Perusii XV. Kl. Novembris anno primo. (Pot-
thast 19407. R. V. 36. f. 68.) In eo modo reginae Angliae. *Ep. 77.*

1265. Oct. 19. *Perusii*. S(imoni) tit. sanctae Ceciliae presb.
cardinali apostolicae sedis legato. — »Adversantes sibi.« Datum
Perusii anno primo. (Potthast 19408. R. V. 36. f. 160^b). *Ep. 174.*

1265. Oct. 21. *Perusii*. R(iccardo) sancti Angeli diacono car-
dinali. — »Carissimo in Christo.« Datum Perusii etc. (Potthast
19409. R. V. 34. f. 24^b). *Ep. 120.*

1265. Oct. 26. *Perusii*. Malateste civi Ariminensi. — »Tuas
nuper tribulationes.« Datum etc. (Potthast 19413. R. V. 34. f. 23^a).
Ep. 168.

1265. Oct. 26. *Perusii*. S(imoni) tit. Sancti Martini presb.
cardinali, marchiae Anconitanensis et ducatus Spoleti rectori apo-
stolicae sedis legato. — »Quod rex ille. Datum Perusii etc. (Pot-
thast 19414. R. V. 36. f. 130.) *Ep. 169.*

1265. Oct. 26. *Perusii*. Taddeo comiti Feltrensi, potestati
Ariminensi. — »Deo gratias agimus.« Datum Perusii ut supra (?)
(Potthast 19412. R. V. 36. f. 10^b). *Ep. 170.*

1265. Oct. 30. *Perusii*. Carolo comiti Provinciae. — »Quantum
nostrum tangat.« (Potthast 19421. R. V. 34. f. 25^a). *Ep. 10.*

1265. Oct. 30. *Perusii*. Abbati sancti Benedicti de(. . .)? et
fratribus eius. — »Dilectos filios fratres.« Datum Perusii etc. (Potthast
19419. R. V. 34. f. 24^b) *Ep. 121.*

1265. Nov. 1. *Perusii*. Carolo comiti Provinciae. — »De viro
nobili.« (Potthast 19426. R. V. 34. f. 25^b) *Ep. 11.*

1265. Nov. 1. *Perusii*. Emergaudi de Melgorio militi. — »Uxor
tuae mortem.« Datum etc. (Potthast 19427. R. V. 34. f. 25^b)
Ep. 118.

1265. Nov. 17. *Perusii*. [Ludovico] regi Francorum. — »Clamavimus nec cessamus.« Datum Perusii etc. (Potthast 19452. R. V. 36. f. 146.^a) *Ep. 132.*

1265. Nov. 17. *Perusii*. S(imoni) tit. sanctae Ceciliae presb. cardinali apostolicae sedis legato. — »Clamavimus nec cessamus.« Datum ut supra. (sc. Ep. 132.) (Potthast 19449. R. V. 36. f. 147.) *Ep. 133.*

1265. Nov. 17. *Perusii*. Archiepiscopis et episcopis et abbatibus, capitulis et conventibus ac toti clero in regno Franciae. — »Clamavimus nec cessamus.« (Potthast 19450. R. V. 36. f. 127.) *Ep. 134.*

1265. Nov. 21. *Perusii*. S(imoni) tit. sanctae Ceciliae presb. cardinali apostolicae sedis legato. — »Cum ad te.« Datum Perusii XI. Kl. Decembris anno primo. (Potthast 19459. R. V. 36. f. 52.^b) *Ep. 135.*

1265. Nov. 21. *Perusii*. Eidem. — »De religiosorum decima.« Datum Perusii etc. (Potthast 19458. R. V. 36. f. 52.^b) *Ep. 136.*

1265. Nov. 29. *Perusii*. Carolo comiti Provinciae. — »Accedentes ad tuam personam.« Datum etc. (Potthast 19473. R. V. 36. f. 124.) *Ep. 12.*

1265. Nov. 29. *Perusii*. O(ttobono) sancti Adriani diacono cardinali apostolicae sedis legato. — »Suscepta legatione in.« Datum Perusii III. Kl. Decembris anno primo. (Potthast 19474. R. V. 36. f. 12.^a) *Ep. 137.*

1265. Dec. 7. *Perusii*. Carolo comiti Provinciae. — »Absolutio civium Pisanorum.« Datum etc. (Potthast 19480. R. V. 34. f. 28.^b) *Ep. 43.*

1265. Dec. 7. *Perusii*. Quardiano et fratribus minoribus Montisflaconis. — »Devotionem dilecti filii.« Datum etc. (Potthast 19479. R. V. 36. f. 171.) *Ep. 138.*

1265. Dec. 20. *Perusii*. (Carolo) comiti Provinciae. — »Fervens fili carissime.« Datum etc. (Potthast 19484. R. V. 34. f. 29.^a) *Ep. 56.*

1265. Dec. 22. *Perusii*. S(imoni) tibi sancti Martini presb. cardinali, apostolicae sedis legato, ducatus Spoleti et marchiae Anconitanensis rectori. — »Ouerant aures nostras.« Datum Perusii. (Potthast 19485. R. V. 36. f. 80.^b) *Ep. 139.*

1265. Dec. 23. *Perusii*. Carolo Comiti Provinciae. — »Si Lucanorum obsequis.« Datum Perusii etc. (Potthast 19486. R. V. 34. f. 30.^a) *Ep. 44.*

1265. Dec. 28. *Perusii*. (Carolo) comiti Provinciae. — »Litteras tuae magnitudinis.« Datum etc. (Potthast 19492. R. V. 34. f. 30.^b) *Ep. 28.*

1265. Dec. 28. *Perusii*. (Carolo) comiti Provinciae. — »Spectis litteris quas.« Potthast 19493. (»In scriptis«) R. V. 34. f. 31.^a) *Ep. 94.*

1265. Dec. 31. *Perusii*. Carolo comiti Provinciae. — »Cum super mutuo.« (Potthast 19500. R. V. 34. f. 31.^b) *Ep. 45.*

1266. Jan. 7. *Perusii*. Eidem. — »Saepe nobis immo.« Datum *Perusii*. (Potthast 19515. R. V. 34. f. 32.^a) Ep. 46.

1266. Jan. 10. *Perusii*. Eidem. — »Dilectum filium abbatem.« Datum ut supra. (sc. Ep. 46.) (Potthast. 19517. R. V. 34. f. 32.^b) Ep. 47.

1266. Jan. 11. *Perusii*. Eidem. — »Profecturum ad bella.« (Potthast 19519. R. V. 34. f. 33.^a) Ep. 48.

1266. Jan. 11. *Perusii*. (Carolo) comiti Provinciae. — »Vexamur a Senenensibus.« Datum *Perusii*. (Potthast 19520. R. V. 34. f. 33.^b) Ep. 54.

1266. Jan. 12. *Perusii*. Eidem — »Longis attrictos laboribus.« (Potthast 19521. R. V. 34. f. 33.^b) Ep. 55.

1266. Jan. 21. *Perusii*. Eidem. — »Non negamus quam.« Datum etc. (Potthast 19526. R. V. 34. f. 35.^a) Ep. 106.

1266. Jan. 21. *Perusii*. Belae regi Ungariae. — »Rerum omnium providus.« Datum *Perusii* XII. Kl. Februarii anno primo. (Potthast 19525. R. V. 36. f. 91.) Ep. 182.

1266. Jan. 22. *Perusii*. Gaufrido de Bellomonte cancellario Baiocensi. — »Per Raymundum Bertrandum.« Datum *Perusii* anno primo. (Potthast 19530. R. V. 36. f. 183.^a) Ep. 122.

Annus II. 1266. febr. 5. — 1267. febr. 4.

1266. Febr. 17. *Perusii*. (Carolo) comiti Provinciae. — »Quia iuxta sapientis.« (Potthas 19544. R. V. 34. f. 36.^a) Ep. 107.

1266. Febr. 17. *Perusii*. (Jacobi) regi Aragonum. — »Cum grasantibus in.« Datum etc. (Potthast 19546. R. V. 34. f. 36.^b) Ep. 123.

1266. Febr. 21. *Perusii*. S(imoni) tit. sancti Martini presb. cardinali, marchiae Anconitanensis et ducatus Spoleti rectori, apostolicae sedis legato. — »Vidisti pariter et.« Datum etc. (Potthast 19552. R. V. 34. f. 37.^a) Ep. 35.

1266. Mart. 8. resp. 9. *Perusii*. (Maurino) archiepiscopo Narbonensi et eius suffraganeis. — »Missam de celo.« Datum Viterbii etc. (sic!) (Potthast 19566. R. V. 36. f. 111.^a) Ep. 38.

1266. Mart. 19. *Perusii*. (Ludovico) regi Francorum. — »Hancin nobis.« Datum etc. (Potthast 19567. R. V. 36. f. 116.^b) Ep. 98.

1266. Mart. 31. *Perusii*. Alfonso regi Castellae et Legionis in regem Romanorum electo. — »Mirari possumus ymo.« Datum. (Potthast 19597. R. V. 36. f. 175.^b) Ep. 64.

1266. Apr. 12. *Perusii*. (Carolo) comiti Provinciae. — »Ex grandi et gloriosa.« Datum *Perusii*. (Potthast 19602. R. V. 34. f. 43.^b) Ep. 57.

1266. Apr. 13. *Perusii*. Eidem. — »Dudum floruerat sed.« Datum etc. (Potthast 19604. R. V. 34. f. 45.^a) Ep. 58.

1266. Apr. 14. *Perusii*. S(imoni) tit. sanctae Ceciliae presb. cardinali apostolicae sedis legato. — »Qui verbum abbreviatum.« Datum *Perusii*. (Potthast 19605. R. V. 36. f. 162.^b) Ep. 147.

1266. Apr. 14. *Perusii*. (Aegidio) archiepiscopo Tyrensi. —
»Cum labore attendimus.« Datum Perusii. (Potthast 19607. R. V.
34. f. 46.^b) *Ep. 148.*

1266. Apr. 19. *Perusii*. Ermengano de Melgorio militi. —
»Queris a nobis.« Datum Perusii. (Potthast 19610. R. V. 34. f. 46.^b)
Ep. 149.

1266. Apr. 19. *Perusii*. Petro Raymbaldo de Carumbo. —
»Jam secundo (ap. Potth. sero) super.« Datum Perusii. (Potthast
19611. R. V. 34. f. 47.^a) *Ep. 150.*

1266. Apr. 24. ap. *Urbem veterem*. (Radulfo) episcopo Alba-
nensi apostolicae sedis legato. — »Statum nostrum et.« Datum etc.
(Potthast 19612. R. V. 36. f. 154.) *Ep. 151.*

1266. Apr. 24. ap. *Urbem veterem*. Eidem. — »Nosti frater¹
gravem.« Datum apud Viterbium. (Potthast 19613. R. V. 34. f. 47.^{ab})
Ep. 152.

1266. Apr. 29. ap. *Montem Flasconis*. S(imoni) tit. sancti.
Martini presb. cardinali, morchiae Anconitan. et ducatus Spoleti rec-
tori apostolicae sedis legato. — »Licet interdum materiam.« Datum
apud Montemflasc. (Potthast 19615. R. V. 36. f. 33.^b) *Ep. 153.*

1266. Apr. 30. *Viterbii*. O(ctaviano) sanctae Mariae in via lata
diacono cardinali. — »Licet comitem Guignonem.« Datum Viterbii.
(Potthast 19616. R. V. 34. f. 47.^b) *Ep. 154.*

1266. Apr. *Viterbii*. S(imoni) tit. sancti Martini presb. cardi-
nali apostolicae sedis legato. — »Quia linguis loquuntur.« (Potthast
19618. R. V. 36. f. 93.^b) *Ep. 146.*

1266. Mai. 2. *Viterbii*. J(ohanni) sancti Nicolai in carcere
Tulliano diacono cardinali. — »Perusio venientes Viterbium.« Datum
ut supra. (sc. ep. 154.) (Potthast 19620. R. V. 36. f. 58.^b) *Ep. 155.*

1266. (Mai. 8—12.) *Viterbii*. (Carolo) comiti Provinciae. —
»Accedentem ad tuam.« Datum etc. (Potthast 19625. R. V. 36. f. 125.)
Ep. 29.

1266. Mai. *Viterbii*. Eidem. — »Venerabilis frater noster.«
Datum etc. (Potthast 19624. R. V. 36. f. 124.) *Ep. 96.*

1266. Mai. 12. *Viterbii*. Vicario nobis et consilio generali. —
»Dilectus filius Guido.« Datum Viterbii. (Potthast 19627. R. V.
34. f. 48^a 36 f. 1^b) *Ep. 156.*

1266. Mai. 12. *Viterbii*. Fratribus Lotharingo et Cathulano
ordinis militiae virginis gloriosae — »Si secularibus implicari.« Datum
Viterbii. (Potthast 19628. R. V. 34. f. 48.^a) *Ep. 157.*

1266. Mai. 15. *Viterbii*. J(ohanni) sancti Nicolai in carcere
Tulliano, J(acobo) S. Mariae in Cosmedin, M(athaeo) sanctae Mariae
in Porticu diaconis cardinalibus. — »Venientes ad nostram.« Datum
Viterbii etc. (Potthast 19633. R. V. 34. f. 48.^{ab}) *Ep. 158.*

¹ Ap. Potthast »super.«

(1266. *Mai.* *Viterbii*. Abbati (monasterii) sancti Aegidii. — »Si vocationem tuam«. Datum Perusii XI. Kl. Januarii anno primo (sic!) (Potthast 19639. R. V. 36. f. 96.^b) *Ep.* 159.

1266. *Mai.* 28. *Viterbii*. Barralo domino Baucii. — »Pro absolutione tua.« Datum etc. (Potthast 19657. R. V. 34. f. 50.^a) *Ep.* 177.

1266. *Mai.* 28. *Viterbii*. (Radulfo) episcopo Albenensi apostolicae sedis legato. — »Nota est nimis.« Datum etc. (Potthast 19658. R. V. 36. f. 2.^a) *Ep.* 178.

1266. *Mai.* 31. *Viterbii*. Episcopo Ebroicensi. — »Nec te nec.« Datum Viterbii. (Potthast 19663. R. V. 34. f. 50.^b) *Ep.* 179.

1266. *Mai.* 31. *Viterbii*. J(ohanni) sancti Nicolai in carcere Tulliano diacono cardinali. — »De statu tuo.« (Potthast 19664. R. V. 34. f. 50.^b) *Ep.* 180.

1266. *Jul.* 5. *Viterbii*. J(acobo) regi Aragonum. — »Datam tibi a.« (apud Potth. »de.«) Datum etc. (Potthast 19723. R. V. 36. f. 42^b) *Ep.* 125.

1266. *Jul.* 16. *Viterbii*. Carolo comiti Provinciae. — »Quanto carissimo in.« (Potthast 19748. R. V. 36. f. 124.^b) *Ep.* 5.

1266. *Jul.* 27. *Viterbii*. Eidem. — »Si Galvanus factus.« Datum etc. (Potthast 19762. R. V. 34. f. 61.^a) *Ep.* 108.

1266. *Jul.* 30. *Viterbii*. Eidem. — »Dilectum filium Gaufriedum,« (ap. Potth. »nostrum.«) Datum Viterbii et (Potthast 19767. R. V. 34. f. 43.^b) *Ep.* 59.

1266. *Sept.* 22. *Viterbii*. Eidem. — »Cum omnia quae.« Datum Viterbii. (Potthast 19819. R. V. 34. f. 68.^a) *Ep.* 33.

1266. *Sept.* 30. *Viterbii*. Patriarchae Jerosolimitani et magistris hospitalis et templi nobili viro sauffrido de Serginiz et aliis Christi fidelibus in transmarinis partibus in negotio dei laborantibus. — »Nec aures surdae.« Datum etc. (Potthast 19823. R. V. 36. f. 38^b) *Ep.* 103.

1266. *Oct.* 11. *Viterbii*. O(ttobono) tit. sancti Adriani diacono cardinali, apostolicae sedis legato. — »Cum multum nobis.« (Potthast 19830. R. V. 36. f. 165.) *Ep.* 104.

1266. *Oct.* 13. *Viterbii*. S(imoni) tit. sanctae Ceciliae etc. — »Litteras carissimi in.« (Potthast 19834. R. V. 36. f. 53.^a) *Ep.* 105.

1267. *Jan.* 19. *Viterbii*. (Jacobo) regi Aragonum. — »Tuae serenitatis litteras.« Datum etc. (Potthast 19922. R. V. 36. f. 43.) *Ep.* 127.

Annus. III. 1267. febr. 5.—1268. febr. 4.

1267. *Febr.* 11. *Viterbii*. Nobili mulieri etc. (Potthast: L. relictæ quodam Atreasbae militis.) — »Litteras tuas vidimus.« Datum etc. (Potthast 19943. R. V. 36. f. 189.) *Ep.* 102.

1267. *Mart.* 31. *Viterbii*. R. (Potthast B.) praeposito etc. —

»Tuae providentiae (Potth. »prudentiae») diligentiam.« Datum etc. (Potthast 19973. R. V. 33. f. 52.) *Ep. 99.*

1267. *Mart. 31. Viterbii.* Capitaneo et potestati (Potth. patri) Guelforum Florentinorum. — »Levate capita vestra.« Datum etc. (Potthast 19972. R. V. 36. f. 41.^a) *Ep. 100.*

1267. *Mai. 15. Viterbii.* (Jacobo) regi Aragonum. — »Esse in curia« (Potthast 20010. R. V. 34. f. 85.^a) *Ep. 65.*

1267. *Jun. 5. Viterbii.* (Alfonso) regi Castellae et Legionis in regem Romanorum electo. — »Quanto divinae gratiae.« (Potthast 20031. R. V. 36. f. 112.) *Ep. 66.*

1267. *Jun. 9. Viterbii.* Eidem. — »Licet gratissima nobis.« (Potthast 20032. R. V. 36. f. 116.^b) *Ep. 67.*

1267. *Jun. 17. resp. 18. Viterbii.* Eidem. — »Post clarae memoriae.« Datum etc. (Potthast 20051. R. V. 36. f. 98.^a) *Ep. 68.*

1267. *Jul. 23. Viterbii.* (Jacobo) regi Aragonum. — »Tarde nimis tua.« (Potthast 20090. R. V. 36. f. 117.^a) *Ep. 131.*

1267. *Sept. 15. Viterbii.* (Carolo) comiti Provenitiae. — »Litteras venerabilis fratris.« Datum etc. (Potthast 20127. R. V. 34. f. 100.^b) *Ep. 97.*

1267. *Sept. 21. Viterbii.* P. Romani proconsuli Romanorum. — »A tua non.« Datum etc. (Potthast 20131. R. V. 36. f. 189.^b) *Ep. 19.*

1267. *Oct. 23. Viterbii.* (Alfonso) regi Castellae et Legionis in regem Romanorum electo. — »De tuis successibus.« (Potthast 20149. R. V. 36. f. 201.^b) *Ep. 69.*

1267. *Oct. 26. Viterbii.* R(adulfo) episcopo Albanensi apostolicae sedis legato. — »De tuo reditu.« Datum etc. (Potthast 20151. R. V. 36. f. 34.^b) *Ep. 18.*

1267. *Oct. 26. Viterbii.* G(uidoni) tit. sancti Laurentii in Lucina legato. — »Dudum tibi sub.« Datum etc. (Potthast 20150. R. V. 34. f. 101.^a) *Ep. 90.*

1267. *Oct. 28. Viterbii.* Archiepiscopo Narbonensi. — »Quanto sincerius personam.« Datum etc. (Potthast 20154. R. V. 6. f. 71.^b) *Ep. 89.*

1267. *Nov. 7. Viterbii.* Abbati et conventui monasterii sancti Egidii. — »Ad decus et.« Datum etc. (Potthast 20158. R. V. 36. f. 171.^a) *Ep. 17.*

1267. *Nov. 26. Viterbii.* Rectoribus Romanae Fraternitatis. — »Mittimus vobis per.« Datum etc. (Potthast 20175. R. V. 34. f. 104.^b) *Ep. 21.*

1267. *Nov. 26. Viterbii.* (Carolo) comiti Provinciae. — »Dilectum filium archiepiscopum.« Datum etc. (Potthast 20173. R. V. 34. f. 104.^b) *Ep. 30.*

1267. *Dec. 12. Viterbii.* Abbati et conventui monasterii Cluniacensis. — »Orta dudum inter.« Datum etc. (Potthast 20182. R. V. 36. f. 28^b et 35^a) *Ep. 22.*

1267. (Dec. 12—14.) *Viterbii*. R(adulfo) episcopo Albanensi apostolicae sedis legato. — »Licet nunc tibi.« Datum etc. (Potthast 20183. R. V. 36. f. 4.) *Ep. 23.*

1268. Jan. 14. *Viterbii*. Eidem. — »Licet in quibusdam.« Datum etc. (Potthast 20219. R. V. 34. f. 105.^a) *Ep. 24.*

1268. Jan. 14. *Viterbii*. Eidem. — »Quia multa tibi.« Datum etc. (Potthast 20220. R. V. 34. f. 105.^a) *Ep. 25.*

1268. Jan. 14. *Viterbii*. S(imoni) tit. sanctae Ceciliae presb. cardinali apostolicae sedis legato. — »Equum tuum nuper.« Datum etc. (Potthast 20221. R. V. 36. f. 39.^b) *Ep. 26.*

1268. Jan. 14. *Viterbii*. (Ludovico) regi Francorum. — »Quae per dilectum« Datum *Viterbii* etc. (Potthast 20222. R. V. 36. f. 173.^a) *Ep. 27.*

1268. Jan. 25. *Viterbii*. Gastoni verte comiti. (Potth. vicecomiti) etc. — »Intelleximus quod vir.« Datum etc. (Potthast 20240. R. V. 34. f. 107.^b 36. f. 57.^b) *Ep. 92.*

Annus IV. 1268. febr. 5—1268. nov. 29.

1268. Febr. 7. *Viterbii*. (Carolo) comiti Provinciae. — »Juri divino consonat.« Datum etc. (Potthast 20258. R. V. 34. f. 108.^b) *Ep. 109.*

1268. Mai. 1. *Viterbii*. P. Raymbaldi et G. uxori eius. — »Scripsimus vobis nuper.« Datum etc. (Potthast 20330. R. V. 36. f. 65.^b) *Ep. 84.*

1268. Mai. 1. *Viterbii*. Alazatie relictæ Guillelmi de Bullen militis. (Potth. Alvicie relictæ Guillelmi Bulbonensis militis.) — »Ad compassionem nos.« Datum etc. (Potthast 20328. R. V. 36. f. 64.^b) *Ep. 85.*

1268. Mai. 3. *Viterbii*. Johanni Ambaldo proconsuli Romanorum. — »Ab antiquis retro.« Datum etc. (Potthast 20334. R. V. 36. f. 126.^b) *Ep. 13.*

1268. Mai. 4. *Viterbii*. M(anfredo) Veronensi electo, ducatus Spoleti et marchiae Anconitanensis rectori. — »Quantumque profunde peccaverint.« Datum. (Potthast 20338. R. V. 34. f. 123.^a) *Ep. 86.*

1268. Mai. 15. *Viterbii*. (Philippo) archiepiscopo Ravennatensi apostolicae sedis legato. — »Ea te credimus.« Datum etc. (Potthast 20344. R. V. 34. f. 123.^a) *Ep. 15.*

1268. Mai. 15. *Viterbii*. Giraudo Longo potestati Urbis veteris. — »Licet nobis facie.« Datum. (Potthast 20345. R. V. 34. f. 123.^b) *Ep. 87.*

1268. Mai. 31. *Viterbii*. (Jacobus) regi Aragonum. — »Contra venerabilem fratrem.« (Potthast 20366. R. V. 36. f. 176.^a) *Ep. 129.*

1268. Mai. 13. *Viterbii*. M(anfredo) Veronensi electo, ducatus

Spoleti et marchiae Anconitanensis rectori. — »Litterarum tuarum series.« — Datum etc. (Potthast 20390. R. V. 34. f. 127^a) *Ep. 39.*

1268. Jun. 13. Viterbii. Potestati, capitaneo, consilio et civibus Perusinensibus. — »Diversis diversa narrantibus.« Datum Viterbii etc. (Potthast 20391. R. V. 36. f. 191.) *Ep. 40.*

1268. Jun. 13. Viterbii. Fratri Deocelene (Potth. de Rocelene) ord. fratrum minorum. — »Non intendimus guerram.« Datum etc. (Potthast 20392. R. V. 34. f. 127^a). *Ep. 41.*

1268. Jun. 13. Viterbii. L(udovico) regi Francorum. — »Credit mundus et.« Datum Viterbii etc. (Potthast 20394. R. V. 36. f. 15^a et 97^a). *Ep. 42.*

*

1265. Dec. 24. Perusii. Abbati sancti Aegidii. Ad requisitionem abbatis scripsit et scribat Simoni tit. S. Martini cardinali, ut venientes per marchiam de ultramontano exercitu benigne recipiat et eos in annibus dirigere non postponat. Datum Perusii VIII. Kl. Januarii anno primo. — »Quod per tuas.¹« (R. V. 30. f. 21). *Ep. 160.*

Sine dato. Carolo comiti Provinciae. Ut ad suam presentiam venientem Martinum iudicem de Reate benigne recipiat. -- »Venientem ad tuam.« (R. V. 34. f. 19^b). *Ep. 8.*

S. d. Eidem. Solutionem matrimonii comitis, quam idem a sede apostolico pepetirít, concedere non potest. Manul eum, ut regem Francorum sibi in exemplum statueret. — »Quanto personam tuam.« (R. V. 34. f. 36^a).² *Ep. 61.*

S. d. Eidem. Monet eum, ut concubinam suam dimitteret et pacem cum uxore sua faceret. »Qui recte diligit.« Datum Viterbii etc. (R. V. 34. f. 80^a).³ *Ep. 62.*

S. d. Eidem. Litteras comitis benigne recepit sicut et obsequii promptitudinem, quam comes papae pariter obtulit. Datum etc. — »Tuae devotionis litteras.« (R. V. 30. f. 4^a).⁴ *Ep. 78.*

S. d. Eidem. Nihil possit comiti ultra posse facere; nec montes nec fluvios habet aureos ut desiderio comitis satisfacere posset. Litteras has frater Arnulphus templarius praesentabit comiti. Datum etc. — »Nec montes, nec.« (R. V. 34. f. 35^a). *Ep. 95.*

S. d. J(acobo) regi Aragonum. Ut Ep. 52. d. d. 1265. sept. 30. Datum etc. — Persuadet ingenta tibi.« (R. V. 36. f. 9^a).⁵ *Ep. 53.*

S. d. Eidem. Diversis regnis voluit pedem figere, sed ex

¹ Az általunk ismeretleneknek jelzett regesták reprodukálásánál olyformán jártunk el, hogy elsőnek a teljes dátummal ellátottat adtuk, utána az Anjou Károlyhoz, az aragon királyhoz stb. intézetteket csoportosítva.

²⁻³ A vatikáni regestakötetben e két levél »Regi Aragonum« címet visel.

⁴ A vatikáni regestában e levél cízme: Dilecto filio n. v. Sicardo Alervan.

⁵ Itt ezen címmel: »N. V. Jacobo filio regis Aragonum.«

diversis causis non valeat. Hortatur regem de negotio apostolicae sedis cum regi Franciae et archiepiscopo Tyrensi consulere. Datum etc. — »Novit altissimus cuius.« (»R. V. 36. f. 70^b).¹ *Ep. 124.*

S. d. Eidem. Matrimonio, inter filium regis Jacobum et B. filiam comitis Sabaudiae, sedes apostolica contradictionem non facit. Datum Viterbii anno primo. — »Si serenitati tuae.« (R. V. 36. f. 30). *Ep. 126.*

S. d. Eidem. De terrae sanctae miseria scribit regi. Contentus est responsione regis circa H. Urbis senatorem. Datum ut supra. — »Terrae sanctae miserias.« (R. V. 36. f. 203^b). *Ep. 128.*

S. d. S(imoni) tit. S. Martini presb. cord. marchiae Anconitanensis et ducatus Spoleti rectori apostolicae sedis legato. Postulantibus marchanis ut et praesidii punientur et fidelibus super dampnis eis illatis fieret provisio, mandat ei, ut informet de circumstanciis cum. Datum etc. — »Nostri filii quantum.« (R. V. 36. f. 160). *Ep. 34.*

S. d. Eidem. Mandat ei ut apostolica mandata teneat et teneri curet. Datum etc. — »Audivimus cotidie, quae.« R. V. 34. f. 37^b). *Ep. 36.*

S. d. Archiepiscopo Remensi. Letanter accepit litteras archiepiscopi. Non exhaures tanto ecclesiam suam. Non delectaret se pompis saeculi, sed ad temporalia reformanda det operam. Datum etc. — »Fraternitatis tuae litteras.« (R. V. 36. f. 96^a). *Ep. 101.*

S. d. (Martino) episcopo Vercellensi. Dispensatio de irregularitate, excommunicatione et suspensione. Datum etc. — »Cum ex causis.« (R. V. 36. f. 1^a). *Ep. 16.*

S. d. Episcopo Vivariensi. Librum, quem papae mittit, letanter accepit et gratias agit. Datum ut supra. (sc. Perusii etc. ut ep. 46.) — »Consideratis omnibus, quae.« R. V. 36. f. 168^b).² *Ep. 49.*

S. d. Episcopo Albanensi legato. Rex (Carolus?) adhuc est in Turcia, Conradinus Tridentii, ubi eius socretas semper crescit. Duces Bavariae cum rege Bohemiae pacem habunt, sicut rex ipsemet scribit. Datum etc. — »Inquietamur incessanter.« (R. V. 34. f. 101^b). *Ep. 88.*

S. d. M(anfredo) quondam principi Tarentino. (Contextum huius epistolae adeo est corruptum, ut ad intelligendum non est apertum, ideo regestum dare non potuimus. — »Lecta nuper epistola.« R. V. 34. f. 35^a). *Ep. 33.*

S. d. Barralo domini. Excommunicatos Mediolanenses recipere non potest, ideo etiam cum non. Sed si a consortio contagioso recesserit, cum laetantevaluperet. Datum etc. — »Nosti quod si.« (R. V. 36. f. 183^a).³ *Ep. 176.*

¹ Itt ezen czimmel: »Comiti Pictaviensi.«

² Itt e czimmel: »Episcopo Vincentinen.«

³ Itt e kezdő szavakkal: »Nostri filii quod si.«

S. d. Magistro R. rectori terrae Volobriae capellano nostro. Mandat ei, ut Alazariam relictam G. de Bullen. militis visitat, statum et defectum eius aliquando sciat, duritiam eius cum modestia arguat, et de hoc papae scribat. Datum etc. — »Afflictis compati nos.« (R. V. 34 f. 122^b). Ep. 14.

S. d. Potestati et communi ac consilio Cremonensi. Recepit nuntium civitatis Fridericum. Episcopum Betleemitanum mittit in Lombardiam, is responsum papae civitati dabit. Datum etc. — »Missum nobis ex.« (R. V. 34. f. 107^b). Ep. 91.

S. d. Civibus Brivinensibus, per quos nunc civitas regitur. Commendat eis nuntium suum episcopum, Betleemitanum. Datum etc. — »De discretione et.« (R. V. 36. f. 44^b). Ep. 93.

*

** S. d. C(arolo)¹ comiti Andegavensiae et Provianiae, Guido miseratione divina Sabinensis episcopus. Laudat vicarium comitis Jo(annem?) Gaucellinum. Si Romam tenere proponit, mittat plures nobiles qui velint et valeant sibi commissa proseguere, sed consulendum est de personis, quos misit. Datum etc. — »Romanorum populus.« (R. V. 34. f. 65^a). Ep. 31.*

** S. d. C(lementi) divina providentia sacra sanctae Romanae et universalis ecclesiae summo pontifici Carolus dei gratia etc. Scribit papae de victoria super Manfredum apud Sanctum Germanum. Datum Beneventi etc. — Multum nostrae reputans.« (R. V. 36. f. 45^a). Ep. 37.*

** S. d. (Clementi papae archiepiscopus Narbonnensis) Super haeresim in provincia Narbonnensi scribit papae. — »Rem horrendam summae.« (R. V. 34. f. 114^b). Ep. 118.*

¹ Ezen levél nem Kelemen pápától ered, hanem Guido sabin püspöktől. A másik kettő a pápához van intézve. Csillaggal jelöltük őket meg, mert valószínűleg már ismeretesek, noha ezt konstatálni egyelőre képesek nem voltunk.

TVARTKO KIRÁLY OKLEVELE
HERVOJA NAGYVAJDASÁGA FELŐL.

THALLÓCZY LAJOSTÓL.¹

A Magyar Nemzeti Múzeum levéltára egy rendkívül becses eredeti oklevéllel gazdagodott, mely úgy az oklevélben szereplő egyéneknek, mint köztörténeti fontos vonatkozásainál fogva a szűkebb értelemben vett Bosznia történetére nézve érdekes világot vet. Igen örvendünk, hogy a könyvtári igazgató-őr szíves barátságánál fogva nekünk jutott a szerencse közzé tennünk s megismertetnünk ez oklevelet.

I.

A 16 cm. széles, 9·05 cm. magas hártýára 21¹/₂ sorban² igen szép kalligrafiával iratott, s a bosnyák királyi kancelláriában kelt, — sajnos, pecséte vesztett — oklevél eredeti szövege ekképen szól:

На начетахъ Ѡца, въ изъпльнѣнѣ Бѣа и са нѣтиѣ Гѣтаго
Дѣа аминь. О прѣдвѣнаѣ висото мѣдрости и зминѣ божественнѣ силѣ | кохъ на вѣхъ хитимѣ сѣтъ сѣди его и не
изъсланимѣ стазѣ его изъпльни мѣлосрѣднѣ и щедротѣ, имѣже
принимѣ съ вишнѣ висотѣ своего божѣства на всѣ въселѣннѣю
и падѣше чловѣчѣ сѣщѣтво прѣстѣпленѣмѣ собою шѣоживѣ
на небеса въ вѣдѣ, Ѡцѣ си всѣдрѣжитѣлю послѣшѣова | дѣло

¹ Jelen közlemény semmi tárgyi vonatkozásban nincs a bibliográfiával, de nem nehéz megmagyaráznunk, hogyan jut számára tér e bibliografiai folyóiratban. Az oklevél, melynek ismertetését e cikk magában foglalja, a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtára levéltári osztályának egyik legbecsesebb új szerzeménye. A Magyar Könyvszemle a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárának levén első sorban organuma, kötelességének tartja a könyvtár és annak egyes osztályai ritkaságait méltató cikkek közlését, és ennek a feladatnak a jelen esetben annál nagyobb örömmel tesz eleget, mert a középkori bosnyák történelem egyik legavatottabb ismerőjét nyerhette meg könyvtárunk e legújabb szerzeményének ismertetésére.

Szerk.

² A sorok hosszúsága: 13 cm.

съврши ꙗкоже изволаѣ. Оимъже и кѣфѣтри црѣсци по всен
 въселеннѣи стврѣжѣются и красеѣеє славетъ бога вседрѣжи-
 тела. Такоже же и азъ стефанъ тврѣтко по милѣсти господа
 бѣа Краль сръбелѣмъ восни приморню хльмьсци земљи долъ-
 нимъ краемъ западнимъ | странама ѡсори соли и подрѣнню
 и ктомъ, Сподовалѣ бѣи црѣствовати ва землѣа родителъ и
 прародителъ нашѣи творимъ милости и записаниѣ | всако-
 мѣже по вѣри и по достоѣнню его. Оакоже сътвори милость
 краѣвьство ми кнезъ хръвою снъ воеводе влькьца када гѣ бѣ
 потребова сега | свѣта воеводъ влькьца негова ѡца, тада
 ми видѣвъше да се ни неговоу симе изродило и свитовавъше
 с краѣвѣвства ми властели и видѣвъше | реченога кнеза хръ-
 воѣа достоина части своего ѡца, дасмо мѣ велико воеводѣ-
 ство въ мѣсто реченога воеводе влькьца. И више тога сътво-
 рѣмъ | мѣ милость на властитѣ по сѣхъ нашѣи лѣсти по наше
 висѣе дѣсплене печати ѡчинѣне дасмо мѣ и записасмо ѡ лашѣви
 наша три села ѡ немѣ | Село трибошъ сѣ всеми правими
 мѣкми, дрѣго Село лѣпницѣ сѣ всеми правими мѣкми, тре-
 тие Село бѣла сѣ всеми правими мѣкми, речено мѣ воеводи
 хръвою и неговѣ дѣтѣи и нѣхъ послѣднемъ да сѣ за пле-
 менито ѡ вики викома. И коли бѣи тко ѡ ни кою неврѣ намѣ
 ѡчинилъ | али нашемъ послѣднемъ неговъ послѣдни, за цю бѣи
 имъ могло ѡнѣти речена три села, да имъ се зато не ѡнимъ,
 него да плаѣа ѡнъ, кон сѣгришъ | главомъ своимъ али благомъ
 ѡцо га восна сѣди а ѡстали да ѡстаю ѡ вири и ѡ ѡдрѣжанѣи
 ренихъ (sic!) сѣль и въ ѡсталѣи своемъ племѣччинѣи. И то-
 моу и | с вѣдоци и рѣчници краѣвѣвства ми властеле : воевода
 влатко вльковѣи з братѣи . кнезъ павалъ радиновѣи з бра-
 тѣи . жѣпанъ бранко (sic!) приѣвниѣи | з братѣи . кнезъ мирѣко
 радѣвѣи з братѣи . кнезъ стипѣе хръкатиѣи з братѣи .

кнезь прибоє масновиѣ з братиѣ. ѿ хльмьске землѣ жѣпанѣ |
 билакъ саньковиѣ з братиѣ . кнезь вьлкашинѣ мила-
 виѣ з братиѣ. ѿ дольнѣхъ краи кнезь младиѣ станьчиѣ
 з братиѣ. ѿ билошевиѣ кнезь гоѣкъ вонковиѣ з братиѣ.
 ѿ вьсоре кнезь добросавѣ дивошевиѣ з братиѣ. ѿ трибо-
 тиѣ воевода влатко терьтковиѣ з | братиѣ. ѿ двора при-
 ставѣ кнезь гоѣкъ рапосалиѣ (sic!) дворьски з братиѣ. Я ѿ свои-
 ти налѣшко вѣтинѣ нашѣ велики вратарѣ з братиѣ. | Я тко
 ѣ сѣ претворити али порѣи а али нашѣ последѣни али тко
 иноплемениѣкъ, да ѣ проклетѣ вѣгомѣ ѿцемѣ и сномѣ и сѣтѣмѣ
 дѣхомѣ | и . вѣ . врьховниѣ аплѣкъ и . дѣ . юванѣлиѣсти и . ѡ . иза-
 браниѣ и всѣмѣ сѣтѣмѣ вѣжѣмѣ. Писано вѣ дворѣ краѣвьства
 ми на монцири мѣца марѣта | . вѣ . дѣнь ѿмѣга лѣто рождѣтва
 хрѣстова . ч . т . п .

† Стефанѣ твьрткѣ по милости гѣ бѣга

краѣ срьблѣ бѣсени и приморно :

Adjuk az oklevelet lehetőleg az eredetihez alkalmazkodó latin fordításban is.¹

In principio patris, in plenitudine filii et descensione spiri-
 tus sancti. Amen. O admirabilis altitudo sapientiae et intellectua-
 lis divinae virtutis, quam incomprehensibilia iudicia et investiga-
 biles viae eius, plena miseratione et misericordia, quibus de alta
 summitate deitatis perspicit totam universitatem et collapsum
 genus humanum descensione sua deificata ascendit coelum, patri
 omnipotenti obediens, perfecit opus, quod ille voluit. Adeoque
 sceptrata imperialia per totum orbem se confirmando pulchrifican-
 doque glorificant deum omnipotentem. Eodem modo et ego Stepha-
 nus Tyrteo domini Dei gratia Scribtorum, Bosnae, Maritimaeque rex,

¹ Az oklevél nyelvéseteti elemzése nem a mi feladatunk, azért csak jelezzük, hogy ez oklevél ahoz az anyaghoz tartozik, melyről Dr. Rešetar Milán behatárolt értekezett a Jagić-féle Archiv für slavische Philologie XIV—XVII. kötetiben: »Die ragusanischen Urkunden des XIII—XV. Jahrhunderts«. Az oklevél latin fordítása Dr. Hodinka Antaltól való.

terrae Hlmensis, regionum inferiorum, plagarumque occidentalium; Usorae, Solis et iuxta Drinae etc. etc. dominus, dignus factus regnare in terris patrum et avorum meorum, faciendo grationales et inscriptionales cuique secundum fidelitatem et dignitatem eius, eodem modo feci gratiales knezio Hrvoje, filio vojvodae Vlkac, quando dominus Deus vojvodam Vlkac patrem eius evocavit ex hoc mundo, tunc nos videntes, quod eius semen exgerminatum est, consilioque finito cum regni mei nobilibus et videntes dictum Hrvoja knezium dignum haereditate patris sui, dedimus ei in vicem dicti vojvodae Vlkac magnum vojvodatum. Et insuper fecimus ei grationales de proprietate per has nostras cum pendenti dupplici sigillo (munitas) litteras, dedimus ei inscripsimusque in *Lašva* tres villas nostras, nominatim villam *Trbousa* cum cunctis suis iustis terminis, villam *Lupnica* cum cunctis suis iustis terminis et villam *Bila* cum cunctis suis iustis terminis dicto Hervojae suisque pueris eorumque posteritatibus, ut habent illam proprietatem nobilitariam in saecula saeculorum. Et si quando aliquis eorum infidelitatem contra nos committeret aut contra nostros successores, eius successores, propter quam possent ab illis tres istae villae adimi, ne ab eis eapropter adimentur, sed solvat is, qui peccavit, cum capite aut bonis, prout cum Bosna iudicaverit, reliqui autem maneant in fidelitate et in dominio dictarum villarum et reliquarum nobilitariarum possessionum. Huius autem testes et obsides regni mei magnates: vojvoda *Vlatko Vlković* cum fratribus, knez *Paulus Radenović* cum fratribus, župan *Branko Pribimić* cum fratribus, knez *Mirko Radojević* cum fratribus, knez *Stipoje Hrvatinović* cum fratribus, knez *Priboje Masnović* cum fratribus de terra Hlmensi, župan *Biljak Sanković* cum fratribus, knez *Vlkašin Milatović* cum fratribus de partibus inferioribus, knez *Mladin Stančić* cum fratribus de Beloscvíč, knez *Gojek Vojković* cum fratribus de Usora, knez *Dobrosav Divošević* cum fratribus de Tribotić, vojvoda *Vlatko Tvrtković* cum fratribus. Ex aula autem pristaldus knez *Gojak (Goek) Radosalić* aulae praeses et de suis *Nalêsko Vétinja* magnus noster ianitor. Qui autem hoc pervertere aut inhibere voluerit, sive unus successorum nostrorum, sive extraneorum aliquis, maledictus sit a deo patre et filio et spiritu sancto, 12 apostolis, 4 evangelistis et 70 senibus et cunctis dei sanctis. Scriptum in

aula mea regia in Moiščra die 12. mensis Martii, hoc anno
nativitatis Christi 1380.

Stefanus Tvrtko dei gratia rex Serblorum, Bosnae Mari-
timaeeque.

II.

A közlöttük oklevél mindjárt keltezésénél fogva nevezetes. Kelt 1380-ban, tehát Tvrtko királyságának a harmadik esztendejében s ezzel Hervoja életrajzának úgyszólván megadja a fejét, mert ennél régibb oklevél nem vonatkozik Hervójára. Az oklevél eddig sem volt teljesen ismeretlen. A horvátok Rajesányi Ádámja, a hirhedt Ritter-Vitezović Pál lemásolta az eredetiről, természetesen nem betűhíven, sőt a régi alakokat modernizálta korának a kiejtése szerint. Az ő idejében (a múlt században) az oklevélről zöld selyemzsinóron lógott a pecsét, mely ma teljesen elveszett. Vitezović kéziratainak egy része Kukuljević Ivánhoz került, a ki azonban nem közölte e másolatot, mert nyomát nem leltük sem a régibb, sem az újabb feldolgozásokban. Még az sem világos, hogy mely levéltárból kerülhetett az oklevél magán kézbe. Tény ellenben, hogy mindazok, a kik eddig Hervójáról írtak, voltakép csak a Tvrtko halála után (1391) testvérével Vukkal szereplő nagyvajdáról beszéltek, a ki az Anjouk nápolyi ágának, jelesül Lászlónak lelkes párthíve. Valamennyien feltételezték, hogy a míg Hervoja pártvezérségre jutott, már bizonyos közpályát kellett megfutnia, de a száraz genealogiai adatokon kívül egyéb nem állott a rendelkezésükre.

Ljubić Simon megemlítvén, hogy Hrvoja a Horvatić, illetőleg Hrvatinicok nemzetségéből való Vuk vajdának a fia, a miért Hrvoje Vukčić-nak (Vuk fia Hervójának) nevezék, rögtön 1391-iki szereplésén kezdi.¹ Klaić Alajos Bosznia történetében ugyancsak ennyit mond,² Ruvarac Hilarion csak a genealogiai adatokat tisztázza s a Hrvatin-nemzetséget elemzi,³ alólirott pedig Hervoja czímerevel foglalkozván, a Missale Glagoliticumról szóló műben írt egy tanulmányt, mely azonban 1391-ig szintén jobbára általánosságok-

¹ Poviestnička iztraživanja o Hrvoji (Történelmi vizsgálódás Hervójáról.) Rad, XXVI. k. 1874. 74—92. l.

² Poviest Bosne, 200. l.

³ О роду Хрвоја великога босанскога војводе Гласник. (Belgrád 1881.) 45—52. l.

kal segít magán.¹ Feltűnt ugyan már akkor a magnus vojvoda cím, s hasonzerűségénél fogva eszembe juttatá a Goriczai-Babonityoknak nagyispánságát, de nem mélyedvén a részletekbe, beértem 1402-iki címének a felsorolásával, mely szerint ő »supremus vojvoda regni Bosnae ac vicarius generalis principum serenissimorum regum regis Vladislai et regis Ostoyae«, tehát Nápolyi László magyar trónjelölt és Osztoja bosnyák király katonai helyettese, amolyan teljhatalmú megbízott féle.

Ismertük Orbininak Hervoját illető vonatkozását, mely ekképen szól: »Haruoie született (a mint az Tartkonak a cattaroiak részére kiállított kiváltságleveleiből kiténik) Cheruatnich (Hrvatinié) Vukacztól s egy ragusai, a Luccariak házából eredett nemes asszonytól; Boszna protogerje s Jajcza ura volt.«² Luccari Jakab ragusai annalista pedig agkép formulázza az eredetet, hogy Hervoja Vuk Haruaticznak, Bosznia protoieronjának s egy ragusai Luccari-leánynak volt a fia s ezen a címen került ő maga is a ragusai nemesek sorába.³

Orbini munkája 1601-ben jelent meg Pesaroban, s így Luccari krónikájában, mely négy évvel később jelent meg, már felhasználhatta s mégis van köztük eltérés, a mennyiben Orbini helyesen Hervoját teszi meg protogeronnak, míg Luccari ezt a címet Hervoja atyjára: Hrvatinié Vukaczra vonatkoztatja. Abban

¹ Hervoja herczeg és címere. Turul 1892. évf. Bővebben a Missale glagoliticum előszavában 6—7. V. ö. Schönherr Gyula, Az Anjouház örökösei. (A Magyar Nemzet története. III. k. 473. s kk. II.)

² Mauro Orbini, Il regno de gli Slavi, 364. l. »Questo Haruoie nacque (come si vede ne' privilegi concessi da Rè Tuartco à Catarini) di Vucaz Cheruatnich, e d'vna gentildonna Rausea, di casa de Luccari: fu protogero di Bosna e signor d'Jaize.« Tvardkonak Cattaro részére kiállított kiváltságleveléből ez nem tűnik ki. Egyébként mi csak a velencei kereskedés biztosítása céljából 1385 augusztus 28-ikán kiadott oklevelet ismerjük. (A velencei levéltárból kiadta a szerb Glasnik, XII. k. 79. l.). Tény azonban, hogy Cattaro kiváltságleveleit Tvardko megerősíti. Lucius, Memorie di Trau, I. V. c. III. V. ö. Gelcich, Memorie Storiche sulle Bocche di Cattaro.

³ Giacomo di Pietro Luccari, Copioso ristretto de gli annali di Rausa. (Velence, 1605.) 72. l. Hervoját »a vitézlő és nagyságos vajda urat« (slavnoga i velmožnoga gospodina vojevode) Ragusa 1399 február 25-ikén vette fel *nemesei* sorába, csakhogy nem a Luccari emlegette címen, hanem azért, mert a leg-hatalmasabb ember volt Dalmáciában, s ily módon kötelezte le magának a szemes köztársaság. Miklosich, Monum. Serbica, 237—8. II.

látjuk mi ennek a nyitját, hogy Orbini és Luccari különféle változatú krónika feljegyzéseket használtak, melyeket a krónikás néha meg-megtoldott.

Áttérvén az oklevél elemzésére, a benne foglalt tény körülmények megvilágítása a célunk.

Az oklevélben ugyanis Tvartko király:

1. a nagyvajdai méltóságot adományozza Hervojának, a kit 1380-ban kneznek nevez, s a kiról megírja, hogy Vlkac vajdának a fia.

2. Három falut adományoz neki Lašvában és pedig oly ritka záradékkal, melynek párját nem leljük a Balkán-félsziget e részének ismert adományozó okleveleiben.

3. Feletőbb érdekesek az oklevél egyéb vonatkozásai is, melyeket csak részben oldottunk meg.

Sorba vesszük a fentebb részletezett vonatkozásokat.

III.

Legelőbb arra a kérdésre kell feleletet adnunk, hogy a nagyvajdai méltóságnak e kitüntető adományozása mit jelent a bosnyák dignitáriusok középkori rangsorozatában? Eleve is megjegyezzük, hogy a fennmaradt okleveles anyag alapján igen bajos tételen megállapítható sorozatot adni. Mindössze a Miklosich¹ s a Puczity² közölte anyagra szorítkozhatunk, s esetről-esetre állapíthatjuk meg, mely kifejezés, mely méltóság mikor mit jelent.

A knez (кнезь) a comesnek, a *mi* ispánunknak egyenértékű elnevezése.

Kneznak nevezik következetesen a ragusai comest, így Kulin bán 1189-ben Gervasiust,³ ánde 1375-ben Ragusának Tvartkóhoz küldött két követe Gucsetity Vitko és Bencsik Dimko is knezek.⁴

A bosnyák nemesi birtok szláv elnevezése *plemenito*,⁵ ezért

¹ Monumenta Serbica.

² Srpski Spomenici. (Belgrád, 1858.) I. II k. s legujabban Jireček, Сношеници српски (Belgrád, 1892.)

³ Miklosich, id. m. IV., XXV—VI., XXVIII—XXX., XXXV—IV. sz. okl. stb.

⁴ U. ott. CLXXV. sz.

⁵ Oklevelünkben, Miklosichnál, id. h. CCLXVIII. sz. a. »Ě potom za naše službu milosti i gradove i župe i zemle koje primiamo od kraljevstva bosanskoga naam dao i zapisanno u naše *plemenito* stb.«, továbbá a sírköveken.

a nemes ember neve: *plemeniti*. Fokozata a *vlastelin*, *velmoža* (nagyságos) és a *bolarin*, mely utóbbi Ninoszláv bán okleveleiben fordul elő.¹ Később a *vlastelin* és a *velmoža* nevek váltakoznak, mint »i s velmožami rusaga našega bosanskoga« (és a mi bosnyák-országunknak előkelőivel),² továbbá »i s vlasteli i s velikomožami kralestvami« (s királyságunk főnemeseivel s előkelőivel).³ A főnemesek közt említik: a tepčiját, kaznecet, stavilecet, čelniket, pehar-nikot, a vajdát, a knezt meg a župánt. Ez utóbbi három országos méltóság, míg a többi udvari méltóság, illetőleg tisztség, a *dvorski* néven előforduló a *κατ' ἐξοχήν* udvarnagyt.

A mi az országos méltóságokat illeti, a vajda (vojvoda) szórul szóra hadvezetőt, *duxot* (hadnagyot) jelent. Az oklevelekben felváltva hol a vajda kerül a knez elé, hol a knez előzi meg a vajdát. Megszólításuk, czimzésük is egyforma a hozzájuk intézett levelekben.⁴

Szerbiában a knez-ség s a župánság fokozatosan veliki knezzé, veliki župánná (nagyknezzé, nagyžupánná) lesz, Boszniában erre nincs eset, azonban a vajdából lesz nagyvajda, mire ismét Szerbiában nincs eset.

Összesen öt nagyvajdát ismerünk Boszniában. Az első *Vladislav Galcsić* 1333-ban; azután *Hervoja* 1380-tól 1404 márczius 14-ikéig nagyvajda,⁵ 1404 június 16-ika óta *Sandalj Hranity*,⁶ s fia *István*, valamint *Radosav Pavlović*, ki Sandaljjal egy időben volt nagyvajda. Ezek közül *Galcsić* és *Hervoja* báni, illetőleg királyi kinevezés útján lesznek nagyvajdákká, *Sandalj* és fia,

¹ Miklosich, id. m. XXXV. sz. »s moimi bolarimi«. A ragusai comest egyedül nevezék *bolarin* kneznek, tehát csakis ő egyenlő rangú a bosnyák *bolarinokkal*, a többi ragusai *vlastelin* nem. U. ott, XXXIX. sz. A muszkák így nevezték fő nemességüket.

² U. ott, CCLIV. sz.

³ U. ott, CCLXVI. sz.

⁴ A ragusaiak a knezt, (Puczyt), 59., 82., 83., 101. sz. okl., id. m. a vajdát u. ott, 17., 19., 38., 43., 46., 61., 63. sz. okl.), a župánt, (u. ott, 5. sz. okl.) egyaránt *počtenomu umnogoljubivomu prijetelju* — vagy *počtenomu i mnogosrdčnomu*, — vagy csak *počtenomu*, — *srdčnomu*, — néha *mnogopočtenomu* megszólítással illetik.

⁵ Puczyt, id. m. 91. és 94. sz. 1404 márczius 14-ikén herczeg és nagy vajda, 1404 márczius 16-ikán herczeg és a déli tartományok kneze (u. ott, 97.) és azután mindig csak így: herczeg és knez.

⁶ 1404 márczius 15-ikén még vajda. (Puczyt, id. h. 96.).

valamint *Pavlović* »Isten kegyelméből Bosznia nagyvajdái,« a mi már a királyi hatalom alól formai függetlenségüket is jelzi.¹ Hervoja atyja *Vlkac* 1378-ban vajda, holott ő maga *knez*. Erre sok példa van, úgy hogy bátran állíthatjuk, hogy a vajdafi, a míg nem lett vajdává, *knez* volt. Így 1392-ben² *Vleihna Vlatković*, *Vlatko* usorai vajda fia, *knez*, 1400-ban Hervojának, a hercegnek a fia *Balsa* ugyancsak *knez*,³ 1427-ben *Pavlović* nagyvajda fia *Ivaniš* szintén *knez*,⁴ 1434-ben *Juraj* vajda fiai: Péter és *Juraj* knezek,⁵ sőt István szent-szávai (hercegovinai) herceg fiai *Vladiszlav* és *Vlako* megint csak knezek.⁶ Számos a példa rá, hogy knezből vajda lett;⁷ arra azonban, hogy vajdából *knez* lett volna, eddig nem találtunk esetet. A rangsor körülbelől akképp alakul ezek szerint, hogy a *knez* s a nagyvajda között áll a vajda. Knezből lesz a vajda, vajdából a nagyvajda, csak Hervoja kivétel, mert ő knezből egyszerre nagyvajda lessz, mely körülmény egyébként élénk világot vet a bosnyák kancelláriai praxis következtetlenségére. Mindamellett önmagunkkal keverednénk ellenmondásba, ha ez elnevezések használatában a rendszert keresnők. Eltekintve ugyanis a közép-kornak közös sajátságától, mely nem ragaszkodott az elmülethez, figyelembe kell vennünk, hogy a bosnyák bánság országos fejlődése a XIII. század derekán megszakad s csak a XIV-ik elején a Kotroman dinasztiában éled fel újra. Azonban a bosnyák király-

¹ A nagyvajda czimzése: *slavnomu i velmožnomu*, még az esetben is, ha töröknek szól. (Puczity, id. h. 51, 47., 49. sz. okl.). Ezt a czímet: »dicsőséges és nagyságos« Ragusa csak három kneznek adta: *Istvánnak*, Lázár rácz fejedelem fiának, ki majd *knez* (Puczity, id. h. 54. sz. okl.), majd nagyknez (u. ott, 73. sz. okl.), majd deszpót (u. ott, 73., 116. sz. okl.); *Radinović* Pálnak (u. ott, 128. okl.) és *Vlkac* kneznek (u. ott, 134., 153. sz. okl.).

² Miklósich, id. m. 222. l.

³ U. ott, 248. l.

⁴ U. ott, 336. l.

⁵ U. ott, 377. l.

⁶ U. ott, 466. l.

⁷ *Vlakin* Milatović 1378., 1395-ben *knez*, 1398-ban már vajda (Miklosich id. m. 189., 226—232., 234. l.). *Diničić* 1399-ben *knez*, 1419-ben vajda (Miklosich, 237., 283. l.); az említett *Vleihna*, *Vlatko* vajda fia, 1392-ben *knez* (u. ott, 222. l.), 1395-ben már vajda (u. ott, 225. l.). *Radinović* Pál *knez* fiai Péter és *Radosav* 1416-ban még knezek (Puczity, id. m. 244. sz.). Péter 1419-ben vajda (Miklosich, id. m. 280. l.) *Radosav* 1420-ban vajda (u. ott, 307. l.) 1427-ben nagyvajda (u. ott. 336. l.) stb. stb.

ság is aránylag igen rövid életű, mert száz évig sem tart s így következetesen tagozott országos társadalom kifejlődésére nem is jutott idő.

Összefoglalva röviden a mondottakat, a vajda, mint *hivatal*, a katonai vezérseget jelenti, míg a knezség általában előljáróságra, főségre vall. Ezért a gyarmatokban letelepült népiség vezetői knezek, szlávoknál, rumunoknál egyaránt, míg a katonai szolgálathoz lépő szerbseget például vajdák vezetik. Legjobban megfelel a vajdának a hadnagy elnevezés, míg a szláv közjogi udvari knezség az országnagyot, a magnast, a szerb velikást jelenti általán véve, melynek legalsó foka a falusi knez, csakúgy, a hogy az országbíró s a falusi bíró a foglalkozás minőségében egyek, csak a hatáskör köztük a választó vonal.

A nagyvajdaság a király kegyéből adatott czimleges méltóság, mely erős király alatt, mint a minő I. Tvardko volt, nem jelenthetett egyebet kitüntetésnél. Jelentőséget gyenge utódai alatt szerzett neki Hervoja. Ha a nagyvajdaságot a források említette *πρωτόγερος*-sal és *πρωτόγερον*-nal tartjuk egyenlő értékűnek, az a *primicerius*-nak (primicerius) felel meg.¹ Általán véve a primicerius, bármely közületről legyen is szó, elsőseget jelent,² ez esetben a hadvezérsegnek, főkapitányságnak megfelelő tisztet értünk alatta.

Mennyire nem a czimen, hanem a személyen volt a súly, bizonyíték rá Osztójának 1399 február 8-iki oklevele, a melyben az országos nemesek között Hervoja »vajda« áll első helyen.³ A Ragusában Hervoja részére kiállított oklevelek is »szlavnomu i velomoznomu vojevodu«,⁴ majd »velikomu« (nagy-) vajdához szólnak.⁵ Nem az volt a fődolog, hogy Hervojának I. Tvardkótól adományozott kétségtelen joga volt a nagyvajda czímére, hanem az döntött, hogy Hervoja személye ezt a méltóságot döntővé tette Boszniában. Törekvése azonban felségjogoknak a megnyerésére

¹ Du Cange, Glossarium mediae graecitatis, 1264. I. *πρωτόγερος*, *πρωτόγεροι*, Orbinit idézve, (246. l.) *γέρων*=senex, szlávul starac.

² Du Cange id. m. 497. l. »Primus cuiusque ordinis, *πρῶτος ταξιότης*».

³ Miklosich, id. m. CCXXVI. sz.

⁴ Puczyty, id. m. 45. l.

⁵ U. ott, 39. l.

irányult, s ezeket előbb Nápolyi Lászlótul kapta meg a spalatói *hercegség* képeben (херцегство szlávul),¹ melyben a magyar koronával történt kibékülése után Zsigmond király is megerősítette.

IV.

Az oklevél tárgybeli fontossága — mint említők — az abban foglalt adományozás tényében rejlik, melynek két oldalát kell megvilágítanunk:

- a) a birtokok helyfekvését,
- b) az adományozás módját.

Tvartko három királyi birtokot adományozott Hervojának nemesi joggal, névszerint:

Trbouša-t

Lupnicá-t

Bělá-t; mind a hármat *Lašvában*.

Lašva alatt a Lašva-folyó vidékét kell értenünk, magyarán a Lasvaságot.² A Lašva a travnik-jajczai út mentén Kosići falunál eredvén, a travniki kerületnek a főere s a Bosznába ömlik. E vidék külön župát alkotta, de a Boszna folyó mentén Visoko központtal alakult bosnyák anyaterületnek volt a kiegészítő része, s a Kotromanokat uralta, mióta náluk volt a báni tiszt. Érdekes e részben az oklevél keltének a helye: »királyi udvaromban *Moišćra*-ban«, *Moišćra* pedig nem lehet más, mint a mai *Mostre dolnje* a visokoi kerületben. Visokorul pedig tudjuk, hogy a bosnyák királyok oklevelei Visoko alatt (pod Visokim) keltek.³ A Hervojának adományozott három falu helyfekvését pontosan meg lehet állapítani:

Trbouša, ma Trbeuša falu, a travniki kerületben fekszik, a Lašva folyó felső folyásánál elterülő Varošluk községtől délre, a dolnji-vakuf-travniki út mentén.⁴

Lupnica Jajczától nem messze északkeletre fekszik.⁵

¹ U. ott, 51. l.

² Mint a hogy a Boszna folyó vidékét Bosznaságnak nevezték. Horváth István, Verbőczy emlékezete, II. k. 230. l.

³ Miklosich, id. m. CCLIII. sz. stb.

⁴ Ma falu 16 házzal, 232 lakossal.

⁵ Ma alsó és felső Lupnica, összesen 40 házzal és 259 lakossal.

Bêla, ma *Bila*, a *Lašva* balparti hasonló nevű mellékfolyókájának ugyancsak balpartján fekszik.¹

Magának az adományozásnak a tárgya nem valami nagy-jelentőségű, de mint láncszem Hervoja későbbi birtok szerzéseiben, már jelzi, hogy Hervoja e vidékről nyomul éjszakra magyar terület: az alsó szlavón részek felé. Itt vetette meg a lábát, s ezen a vidéken épült, mint fő erőssége a bosnyák királyságnak s a későbbi magyar bánságnak, Jajcza vára.

Fő jelentősége ez oklevélnek, mely az összes délszláv oklevelek közt tudtunkkal páratlanná teszi, az a passzusa, hogy »ha valaki Hervoja utódai közül hűtlenséget követ el a király vagy utódai ellen, a mi miatt e három falut el kellene tőlük venni, ne vétessék el tőlük (t. i. a családtól), hanem csak a bűnös (t. i. alázadó) vegye el fejében és jószágban járó büntetését, a többi maradjon meg a birtokban.« Ily korlátlan kiváltságos adományra nincs példa sem a bosnyák, sem a szerb adománylevelekben. A bosnyák adománylevelek mondják, hogy legyen a nemesi jószág örökkön örökké az övé s az utódoké »i nih poslêdnemu u vêke vêkoma za plemenitoda jest«,² de ez a kivétel csak Hervoja oklevelében fordul elő.

A szerb királyi adomány hűtlenség esetére imperative kimondja a jószágvesztést.³

Nem is tekintjük ez oklevélnek ebbeli rendelkezését egyébként Hervoja személye s családja részére adományozott kiváltságnál.

Megjegyezzük azonban, hogy eddigelé kevés báni és királyi adománylevelet⁴ ismerünk, mely bosnyák területről szól, s épen nem lehetetlen, hogy Bosznia gyöngé királyai a pártharczok korá-

¹ A község ma négy csoportból áll; nevük: Bandoi, Braičići, Klaići és Mosor. Összesen 85 ház van benne 592 lakossal.

² Miklosich, id. m. CCX., CCXI., CCXXXVII. sz.

³ Dušan Ivanko birtokai megerősítésénél kimondja: »i u siem zi zapi-sani da mu se ne potvori carstvo mi *razvê jedine nevêre*, a ni za jedinoje inoje sgrêšenje. (Stojanović, Stari srpski hrisovulji. Spom. III. 2. l.) Brankovics György Radić (Radics) čelnik baštinait (ősi földjét possessio haecreditaria) megerősítvén, ugyancsak azt mondja: »i da mu se ne otnimi ni na jedno sgrêšenje kromê nevêre.« (U. ott, 4. l.)

⁴ Miklosich csak háromat ismer, ez utóbbi szintén Hervoja részére kelt. Id. m. CCX., CCXI., CCXXXVII. sz.

ban még ennél is különb kiváltságokkal igyekeztek pártfeleik hűségét megnyerni.

Sajnos, hogy a bosnyák országos levéltár,¹ illetőleg királyi kanczellária, mely a XIV. században már rendszeresen működött, melynek latin és szláv deákjairól tudunk, teljesen elveszett. A birtokviszonyok rendezésében Lajos király volt a kezdeményező, a menyinyiben a bosnyák birtokok jogcímét megvizsgáltatta, s a vizsgálat eredményét egy lajstromba foglaltatván, a ragusai káptalanak adta megőrzésre, »mert Lajos király mindig szerette az igazságot nemeseinkkel szemben«, így szól Osztója bosnyák király 1400 december 8-ikán kelt adománylevelében, melyben Hervojának a livnoi zsupát adományozza, de nem az 1380-iki kiváltsággal.²

Ha megemlítjük még azt a körülményt, hogy méltóságot adományozó oklevele a bosnyák királyi kanczelláriának egy sem maradt meg ezen az egyen kívül, ez oklevél fontosságát még inkább méltányolhatjuk.

V.

Az oklevél szövegbeli külsőségeire nézve meg kell említenünk, hogy invocatioja és arengaja az 1380 előtt ismeretes oklevelekben nem fordul elő, utóbb azonban már gyakori.³

Hiányzik a bosnyák oklevelekben szokásos írődeáknak (diëk) a neve, mi mindenestre feltűnő.

Annál érdekesebbek az oklevélben elősorolt tanuknak a nevei. A bosnyák királyi okleveleknek ugyanis rendes szokása, hogy a főnemesek felemlítettnek, s ha a király valamire fogadkozik, avagy valamire megesküszik, a főnemesi tanuk vele esküsznek, adományok az ő beleegyezésükkel, tanácsukkal történnek s az adomány megvalósításaért, épségben tartásáért ők vállalják el a kezességet (svědoci i ručnici). Így történik ez a mi oklevelünkben is. Nem akarunk ezuttal a régibb bosnyák jogfejlés részleteire kiterjeszkedni, azért csak oklevelünknek arra a sajátosságára utalunk, hogy a főnemesség vidékenként van felsorolva s össze-

¹ Id. m. 102., 107. l.

² Id. m. CCXXXVII. sz.

³ Id. m. CCVI. sz. (1392. Dabiša); CCXXVI. sz. (1399. Ostoja); CCXLIII. sz. (1405. Tvrtković István); CCLXVI. sz. (1419. Ostojic István),

velve az ismert adatokkal érdekesen kiegészíti a régi bosnyák nemesség genealogiai viszonyait.

Mindössze a következő 14 nevet említi az oklevél:

1. *Vojvoda Vlatko Vlković*; előfordul 1378-ban (Miklosich, 189. l.) már mint vajda; 1382-ben (u. ott 202. l.); 1392-ben, a mikor usorai vajdának mondatik (u. ott 222. l.), 1395-ben már csak a fia, Vleihna Vlatković fordul elő, mint »vojvoda ot Usore« (u. ott 226. l.).

2. *Knez Pavel Radênović*; csak 1397-ben van említve, mint »vlastel ot Bosne«. (Miklosich, 225. l.); 1397-ben atyjával *Jablanić Radin*-nal engedélyt ad a ragusaiaknak, hogy »po svoj mojoj državê i po vsih, koji naš slušaja,« t. i. hogy birtokán szabadon járhassanak (u. ott CCXIX. sz.). Az 1382-ben említett knez *Pavl Jablanić*ot (u. ott, 202. l.) a Radin fivérének tarthatják.

3. *Župan Branko Pribimić*; 1378-ban Tvirtko vlastelei között fordul elő, mint župan. (Miklosich, 189. l.)

4. *Knez Mirko Radojević*; 1382-ben dvorski udvarnagy (Miklosich, 202. l.); 1400-ban már ismét csak knez, »vlastel ot Bosne«; (u. ott, 249. l.).

5. *Knez Stpoje Hrvatinić*; (Miklosich, 222. l.); Hervoja-atyafiság; először 1392-ben fordul elő.

6. *Knez Priboje Masnović*; már 1378-ban Tvirtko vlastelei között van (Miklosich, 189. l.) mint knez. 1399-ben is említik, ugyancsak mint knezt (u. ott, 237. l.).

7. *Župan Biljak Sanković*; már 1378-ban (Miklosich, 189. l.) župan; 1391-ben fivérével, Radić vojvodával, két župát ad a ragusaiaknak (u. ott, CCIV. sz.).

8. *Knez Vlkasin Milatović*; szintén előfordul 1378-ban, utóbb az 1395., 1398., 1399 években is. 1395-ben még knez, 1398-ban már vajda.

9. *Knez Mladin Stancić*; előfordul 1395-ben (Miklosich, 225. l.).

10. *Goëk Vojković* nem fordul elő, s adat hiányában az »ot Belešević« jelentését nem ismerjük (Miklosich, 222. l.).

11. *Knez Dobrosav Divošević* 1392-ben fordul elő.

12. *Vojvoda Vlatko Tvrković*, 13. az adraui pristav *Radosalić Goëk* valamint

14. *Nalêsko Vêtinja* közelebbi körülményeit sem ismerjük.

Összefoglalva a tárgyaltuk vonatkozásokat, nyilván való, hogy a Magyar Nemzeti Múzeum levéltárának legújabb szerzeménye, habár számra nézve ugyan csak egy darabbal gyarapította középkori oklevelei gyűjteményét, tartalmát nézve azonban a XIV. századbeli végebeli bosnyák történelemnek egyik kiváló vezér-oklevele.

A RÁDAY-KÖNYVTÁR.

DR. RUPP KORNÉLTÓL.

A budapesti református theologiai akadémiának van egy híres könyvtára, mely a theologia épületében elhelyezve, elhagyatva, gondozatlanul, majdnem használhatatlan állapotban áll, pedig mint 20—22 ezernyi kötetből álló gyűjteménye mutatja, egyike a nagyobbaknak és nevezetesebbeknek.

A könyvtár minden tekintetben érdekes és értékes. A Ráday grófok, a kikben kezdettől meg volt a jó érzék a könyvek szerzése iránt, a XVI. század óta állandóan megszerezték koruk nevezetesebb munkáit, lettek legyen azok római katolikus, vagy protestáns szerzők művei, s szépen megfértek a ludányi és péczeli kastélyban a szent atyák művei mellett, (a kik közül Szent-Ágoston, Jeromos, Ambrus, Athanáz stb. mind remek Elzevir kiadásban vannak meg,) a híres Erasmus, Béza Todor, Kálvin, Melanchton összes művei.

Ráday Gedeon grófnak, a ki mint jó gazda, maga vezette számadásait, ellenőrizte birtokai jövedelmének kezelését, sohasem kerülte ki figyelmét egy-egy megjelent értékes, becses munka, nem volt fukar valamely hiányzó régi munka megszerzésénél s a mióta Gyarmathy Sámuel, a későbbi tudós zilahi professzor náluk nevelősködött, ennek lelkesedésében elég biztosítékot látott a könyvtár jó kézre való bizásában s őt mint könyveket szerető férfit nemcsak a könyvtár rendezésével s kezelésével bizta meg, hanem szívesen kiegészítette könyvtárát azon könyvekkel, melyek megszerzését Gyarmathy ajánlotta, még akkor is, amikor azok megszerzése nagyobb anyagi áldozatot kívánt.

Hogy Ráday Gedeonnak a szép értékes könyvtár nem pusztán hivalkodásul szolgált, hanem annak könyveit gyakran forgatta

is, mutatják az egyes könyvekben olvasható sajátkezi lapszéli jegyzetei. Gyarmathyval váltott leveleinek majdnem mindenikében érdeklődik könyvtára iránt, utasításokat ad némely munkák megszerzésére, szeretettel kérdezősködik a könyvtár állapota és rendezése felől, a rendezés után pedig *sajátkezűleg* készíti el értékeesebb könyveinek katalógusát.

Feljegyezzük ezek közül a nevezetesebbeket:

1. Telegdi Miklósnak, Peechi Pispöknek felelete Bornemisza Péternek fejtegetés nevű könyvére. Melybe főképpen az is cheledeteknek iutalmarul, való igaz keresztyeni tudomant oltalmazza. Jóllehet egyébre is mindenre választ teszen valamiben Péter az ú Vallását ellenzi. N.-Szombatba 1580.

2. Az Evangeliomoknak, melyeket vasárnapokon és egyéb Innepeken esztendoe által az Anyaszentegyházba olvasni es predicalni szoktanac, magyarázattyanac Elseo része. Iratott Telegdi Miklóstól. Nyomt. Bechbe Appfl Mihály által 1577.

3. Telegdi Miklós predikatioinak 2. része nyomtattatott N.-Szombatban 1578.

4. Ugyanazon munkának 3. része. N.-Szombatban 1580.

5. Heltai Gáspár: Chronica az Magyaroknak Dolgairól. Colosvárt 1575.

6. Magyar Decretum, kyt Weres Balás a Deakból, tudniillyk a Werbewczy Istwan Decretomabol, melyet tripartitomnak neveznek, Magyarra fordított. Debrecenbe nyomattatott Raphael Hofhalter által 1565.

7. Chronica Mundi, Székely Istvan Göntzi reform. pap világ kronikája. Krakoban 1559.

8. Heltai G. Cationale 1574.

9. Historiás Enec az felséges nagy feiedelemről az Mattyas királyról. Colosuarat 1580.

10. Szep Roavid Cronica az Iffiu Volter kerallyrol es az Janicula leányáról Griseldis asszonrol. Colosuarat 1580.

11. Historia Alexandri Magni 1591.

12. Historia az Jacob patriarcha fiáról, Josephről. Colosuarat 1580.

13. Az régi és híres neues Iroia Városának tiz Esztendeig való megszállásáról és rettenetes veszedelméről. Colosuarat 1586.

14. Plolomeus királynak historiaja. Colosuárot 1588.

15. Historia az Dávid királynak Vriasnac feleségével való vétkéről. 1588.

16. Az nagy Castriot Gyorgynec külömb külömb csoda szerenczével, vitézi dolgainac Historiaya hat reszben. Colosuarat 1592.

17. Szép Chronica Appollonius királyfiról. 1591.

18. Jephta, sive Tragoedia Jepthae. Colosuárot 1590.

19. Jeles szép Historia két görög Hertzegről. Colosuár 1592.

20. Szepe tanóság az iőuendő rettenetes ítélet napjárul 1591.

21. Sokfele Enekek es Isteni Dicséretetek, p. o. Luther Mártoné, Batizi Andrásé sat. Enekecske gyermecek regentesere, kit Bornemisza Peter szerzet Szulok Anna Balassa Janosne neuere. Detrekő 1582.

22. Károli Gáspár: Szent Biblia. Visolban 1590.

23. Sz. Biblia Caroli Gaspar Előljáró beszédével. Ez második kinyomtatást igazgatta, nehol meg is jobbitotta Szenczi Molnár Albert. Hanoviában. 1608. *Ebben van I. Rákóczy György fejedelem saját keze írása, melyet irt 1632. január 1. Ez a biblia az övé volt.*

24. Félegyházi Tamás Uj Testamentuma. Debreczen 1586.

25. Syluester János Wy Testamentuma. Wy Sziget 1541.

26. A Szent János irásának predicationok szerént való igaz magyarazattia, mellyet irt Melius vagy Ihasz Peter de Horhi, Döbrötzőni szigen káplán. Debr. 1598.

27. Ugyanazé: Innepekre alkalmaztatott Predikatzioek es valami Agenda a végén. Debr. 1568.

28. Ugyanazé: Brevis Confessio Pastorum ad Synodum Debrecini 24., 25., 26. februarii anno 1567. convocatorum celebratam. Debreczen 1567.

29. A keresztieni igaz hitnec reszeirol való tanitas. Felegyházi Tamas debreczeni predikator által. Debreczen 1583.

30. Az hitnec fő-fő ágazati. Melly munkaban az Augustana és Helvetica Confessioek egybe hasonlittatnak. Ezzel együtt mindjárt utána kötve van. Doctor Breusnac Irenicum neves keonyuenec 28-dik reszeből vettetot 18 Rágalmazásokra való feleleti. Ezután az Evangelicusok Egygyessegenec formája, melly Lutherus és Zvinglius közöt let Marpurgumban. 1529. Ismét a wittenbergai egygyességnek formája, mely 1537. esztendőben let Luther Márton

és az Helvetiai Városokban levő Evangelicusok között. A könyv vagy kötet végén vannak Luther Mártonnak és Melanchtonnak Filepnek Levelei, melyeket irtak 1537-ben a Helvetiai Cantonoknak.

31. Bornemisza Péter Predikációi is, Sempten 1579. Ugyanannak Predikációi Az oerdoegi kisirtetekroel. Kezdődnek a 647. levélen, így: Ercz meg ezt: Az őrdögi kisirtetekről lesznek ide ala is falkaig beszedinc soc bön szowal.

Természetes, hogy e néhány könyv csak a XVI. század nevezetesebb terméke, nem említettük fel itt a XVI. század valódi harczeit alatt keletkezett nagy irodalom termékeit, a melyek természetesen mind megvoltak a péczeli könyvtárban, s éppen ezért ez a könyvtár hungarikumait tekintve bármely hazai könyvtár mellett megállja helyét s joggal tartható az értékesebbek közül valónak.

Hogy azonban az itt felsorolt munkák jelenleg meg vannak-e a Ráday könyvtárban, azt, sajnos, nem mondhatjuk.

Igy például biztosan tudjuk, hogy a Sylvester 1541-iki Új testamentuma, Félegyházi Tamás 1586-iki új testamentuma. Melius Brevis Confessioja 1567-ből s a 30. sz. alatt felsorolt munkák hiányzanak.

Hogy hova lettek, azt nem tudhatni. A Ráday-könyvtár történet, melyet Szöcs Farkas theol. igazgató adatai után közlünk,¹ a következő: a Ráday-könyvtárt a Ráday grófok híres péczeli könyvtára alkotja, melyet Török Pál püspök 1861-ben 21,000 forintért vásárolt az intézet számára. A vételért országos gyűjtés útján Török Pál kéregette össze. A könyvtárt 1862-ben költöztették be Péczelről, egy évig a Köztelek épületében heverték a könyvek ládába csomagolva, 1863-ban helyezték el a pesti egyházközség által a theologiai intézettel összeépített oroszlán-utczai kétemeletes épület földszintjén.

Ámde a jelenlegi Ráday-könyvtár alatt nem csak a Ráday gróftól vásárolt könyvek értendők, hanem azok a nagyszámu könyvadományok és pénzen szerzett könyvek is, melyek részint a péczeli könyvtár megvétele előtt, részint azóta kerültek és kerülnek a könyvtárba.

¹ Szöcs F., A budapesti ev. ref. Theol. Akademia múltja és jelene. Bpest, 1896. 136. l.

A könyvtár a következő könyvtárakból alakult: 1. *Török János* csabai lelkész, 2. *Egressy Sámuel* monori lelkész, 3. *Szabó Károly* volt czeplédi lelkész, 4. *Kalós Mózes* váci lelkész megvásárolt könyvtáraiból, 5. a 21,000 forinton vett gróf Ráday könyvtárból, 6. *Dr. Pólya József*, 7. *Mócsi János* teledi földbirtokos, 8. *Török József* váradi lelkész, 9. *Koczó Ferencz* fülöpszállási lelkész, 10. *Szemere Pál*, 11. *Dr. Gerenday József* pesti orvos és egyetemi tanár, 12. *Dombi Márton* szodói földbirtokos, 13. *Patkó János* pesti ügyvéd, 14. *Szalós Mihály* szalk-szentmártoni lelkész, 15. *Bujdosó Mihály* gyóni lelkész, 16. *Fogarassy János* szeptemvir, 17. *Tanhoffer Pál* pesti városbíró, 18. *Sebestyén Pál* törv. bíró, 19. *Barsi József* statisztikus, 20. *Dabasi Halász Károly* földbirtokos, 21. *Gyénizse János*, 22. *Szakács József* matyi lelkész, 23. *Győri József* pátyi lelkész. 24. *Peti József* theol. tanár ajándékai, melyekhez utabban *Vágó Lajos* kémesi lelkész, *Munkácsy Sándor* paksi lelkész és *Dr. Kis Áron* ajándékozták oda könyvtáraikat.

A könyvtár évi gyarapodása igen jelentéktelen. Régebben Török Pál alatt csak a püspökhöz befolyt dispensationalis díjak egy része s a gróf *Teleky-Máriássy*-féle 600 s a *Nagy Sámuel*-féle 400 frtos könyvtári alapítvány kamatai (mintegy 150 frt) voltak beszerzésre fordíthatók. 1884 óta az akadémia pénztára 200 frtot ad, ehhez a dispensationalis díjak fejében 100 frt járul s így az egész évi dotáció mintegy 300 frt, mely oly csekély összeg, hogy ebből a nagy könyvtár szükségleteit éppen nem lehet fedezni, ha tekintetbe vesszük, hogy ez összegből is 200 frtot az u. n. tanári könyvtár és ifjusági könyvtár gyarapítására fordítanak, 100 frtot pedig a könyvtár kulcsait őrző püspöki titkár kap évenként. Mi marad a nagy könyvtárra?

A Ráday-könyvtár most már rendezve van, de azért nincs használható állapotban. A rendezést önkénytes ajánlkozás útján és saját költségén *Szilády Áron* kezdte meg s 1877-ben a hungaricumok czédula-katalogusát el is készítette, azonban 1878-ban a rendezést abban hagyta, a czédula-katalogusok készítését *Petri Elek* theol. tanárra bízva, a ki azt be is fejezte. A theologiai választmány sürgetésére 500 frt költséggel egy könyvtári szakértő betűrendes katalogust is készített s az így talált duplumok eladattak, még pedig, az esetleg érdeklődő magányosok mellőzésével, elég

olcsón egy helybeli antiquariusnak. Voltak e duplumok közt olyan könyvek, a melyeknek egy nagy könyvtárban legalább is két példányban kellene meglenniök. Így állt elő az a helyzet, hogy egyik-másik becsesebb és keresettebb munka, (hogy csak egyet említsék, a Lampe Históriája, mely a református íróknak úgy szólván bibliájuk) egy példányban és folytonos használatban lévén, sohasem kapható.

E rendezés közben készült el a *Szemere-tár*, mintegy huszonöt vaskos kötetnyi kéziratgyűjtemény, melynek már eddig is sok és jó hasznát vették újabb irodalmunk történetének írói.

A könyvtárnak szép s elég tágas helyisége van, melynek hat ablaka nyílik az Oroszlán-utczára, hat pedig az udvarra. A könyvtár-helyiséget belül vas-oszlopok tartják, talapzata márvánnyal van kövezve. A könyvszekrények erős, tömör, faragott fából készültek s faragványokkal ékeskedve szürkére vannak festve. Alul mély fiókok vannak a kézirati s levéltári anyag esetleges elhelyezésére szánva. Van két nagyobb szekrény, finom kézi munka, faragványokkal s üveg ajtókkal ellátva, alul hasonlóképp fiókokkal berendezve. Itt hevernek egymásra halmozva a Ráday család levelei, irományai. Az anyag földolgozatlan, rendezetlen; csak a múlt évben vállalkozott rendezésükre e sorok írója.

Mindezek daczára e szép könyvtár még sem használható. A könyvtárban nincs egy asztal, melyen dolgozni s széket, melyre ülni lehetne. A helyiség ősztől kezdve nyárig oly hideg, hogy az egészség veszélyeztetése nélkül benn tartózkodni lehetetlen. Fűteni a helyiséget nem lehet, mert jöllehet van egy vaskályha a könyvtár elő részében, de annak nincs kéménye. Nincs egy kis odu, a hol a könyvtárnok dolgozhatnék, annál kevésbbé van olvasóterem. Nincs hivatalos óra; a kinek könyv kell, a kulcsokat őrző titkárhoz fordul, s ha a könyvtárban bent van a keresett munka, megkapja. Mert az is megtörténik, hogy egy-egy könyv egyáltalában nem kapható. Vannak könyvek, a melyek az egyetemi könyvtárból is könnyű szerrel megszerezhetők, de a melyek mégis nyolcz-tíz év óta vannak kikölcsonözve, s nem kerülnek vissza, mivel visszaadásukat senkisé sem sürgeti. Hogy értékesebb hungarikumok félélvre, egy évre vagy hosszabb időre vidékre is kerülnek, honnan sürgetésre sem kaphatók vissza, az sem tartozik a ritkaságok közé.

Használhatatlan a szép könyvtár az említetteken kívül azért

is, mert fölnyitva csak akkor lévén, ha éppen szükséges valakinek egy-egy könyv, sem szellőztetve, sem porolva s tisztogatva nincs, nem lévén e célra a könyvtárnak semmiféle szolgaszemélyzete. Azonkívül az újabb könyvadományok a polczokon, hol két-három sorban állnak a könyvek, nem férnek el, s így vagy felbontatlanul hevernek nagy ládákba csomagolva, vagy a földön fekszenek szanaszét dobálva, úgy, hogy emiatt a könyvtárban járni is alig lehet.

Ezenkívül ugyancsak a könyvtárba vannak betéve a zászlórudak és néhány nagy kép, melyek mind akadályozzák a könyvtár könnyű kezelését.

Ugyancsak itt van elhelyezve a *Török Pál* idejében vásárolt Wertheim szekrényben és egy nagy vasládában több régi arany- és ezüstpénz és érem, melyek legnagyobb részét *Nagy István* szep-temvir ajándékozta az intézetnek. Különösen becses a Báthory Zsigmond-féle tiz arany súlyú pénz és egy kis numizmatikai gyűjtemény.

A mi a könyvtár kezelését illeti, az még most is ideiglenes, — állandó könyvtárnok nincs. *Török Pál* idejében magánál a püspöknél volt a könyvtár kulcsa, a rendezés ideje alatt a rendezők gondozták a könyvtárt. 1888 óta a könyvtár kezelése a püspöki titkárra van bízva. Ez az intézkedés azonban nem mondható czélszerűnek, mert a gyakran változó titkárok rövid szolgálati idejük alatt nem igen tudnak bele tanulni a könyvtár kezelésébe, de nem is végezhetik kedvvel ezt a munkát. Egyébként is e nagy könyvtárt minden felelősség nélkül kezelték, mert a könyvtár rendszeres átadásáról és átvételéről titkárváltozáskor eddig szó sem volt.

Ime a Ráday-könyvtár állapota a maga valódiságában. Elmondottuk ezeket, hogy az író és tudományos világ tudomást vegyen e könyvtár létezéséről, hogy ne forduljon elő többé oly eset, mint legutóbb is, a mikor a Hellebrant Árpád által kiadott latin munkák jegyzékében mig egyes magánosok könyvtáraiban található munkák emlittetnek, addig ugyanazokról, hogy a Ráday-könyvtárban is meg vannak, nem tétetik említés sehol.

Elmondottuk, hogy felhívjuk a könyvtár állapotára *Szász Károly* püspök úr figyelmét, a ki mint tudós férfinak érdeklődni fog a könyvtár állapota iránt, s magas állásának befolyását és tekintélyét érvényesíteni fogja, hogy a ref. egyház e kincse méltó megbecsülésben részesüljön. Meg vagyunk arról győződve, hogy

a könyvtár történetében az ő nevéhez fog fűződni az ujjaalkotás dicsősége, mert tud és akar segíteni a tarthatatlan helyzeten s intézkedni fog, hogy az irodalom munkásainak hozzáférhető legyenek az így holt kincsek, melyek közé temetve irodalmunknak eddig még sok ismeretlen és hozzáférhetetlen értékes anyaga fekszik. Az ő minden iránt érdeklődő és fogékony lelke meg fogja találni a módot, hogy a Ráday-könyvtár számottevő s ha részben is, de nyilvános és hozzáférhető könyvtár legyen minél előbb.

NÉHÁNY SZÓ RÉGI NAPTÁRAINKRÓL.

KANYARÓ FERENCZTŐL.

A kolozsvári naptárok őset valószínűleg az a kis 16-rét nagyságu nyomtatványtöredék képezi, melyet a minap áztattam ki Dávid Ferencz művei egy szép kolligátumának elrongyolt XVI. századi kötéséből.

A Heltai sajtója mellé, úgy látszik, könyvkötő műhely is volt állítva, mert másképp nem tudom megmagyarázni azt a feltűnő körülményt, hogy a Heltai kiadta műveknek annyi töredéke kerülhetett abba az egy könyvfedélbe is. Ott volt az Agenda, a Biblia és Maissai Benedek 1570-iki művének egy pár levele, a fabulák könyvének egy pár próbaive s ezek között egy kicsiny kalendárium-töredék is, mellette az egykorú, XVI. századi szerzőnek jellemzetes szép kéziratával, mely szintén töredék ugyan, de azért a törlésnek és javításoknak kétségtelen jeleit őrizte meg számunkra. S a mi leginkább felkölti a figyelmet, éppen a felsorolt műveknek más kisebb töredékei kerültek ki évekkal ezelőtt egy másik szintén az unitárius főiskola könyvtárában megőrzött XVI. századi könyvtáblából is. A töredékeknek egyazon könyvkötőműhely útján ugyanazon művekből kerültét meggyőzően bizonyítják egy elrongyolt latin grammatikának egyaránt rájuk tapadt foszlányai. S hogy e műhely itt Kolozsvárt állhatott fenn, arra vall többek közt az a külső körülmény, hogy mindkét felbontott kolligátum a Dávid Ferencz munkáiból volt összeállítva.

Arra a föltevésre pedig, hogy a XVI. századbeli kalendárium Kolozsvárt látott napvilágot, nem a legutolsó bizonyíték a nyomdai kiállításon és a mű nyelvezetén kívül az a másik fontos külső

körülmény, hogy alakjára nézve a feltalált csekély töredék meg-
egyezik a később Kolozsvárt nyomtatott XVII. századbeli naptárakkal

E sorok írója bizonyosnak véli, hogy nemcsak egy naptár.
nyomtatottak a XVI. században Erdély leggazdagabb és legművel-
tebb városában. Gondolni sem lehet arra, hogy a Heltai sajtója a
kétszer is kiadott Csizió mellett kalendáriummal is ne kedves-
kedett volna az ő közönségének. Kalendáriumokat adtak ki a
XVI. században Váradon, Debreczenben, Bártfán stb. és csak a
legtanultabb könyvnyomtató és legtevékenyebb tartózkodott volna
a csekély befektetéssel is biztos jövedelmet ígérő vállalatától?

Szabó Károly sok éven át kiváló kedvvel kutatta a régi
magyar naptárakat s mindamellett a *Régi Magyar Könyvtár*-ban
mit látunk? Egy évvel sem tudja a kolozsvári kalendáriumokat
az 1631-iknél régibb időre visszavinni. Azután közöl még egyet-
egyét 1634-ig; sőt a 40-es években is akad kettő. Ennyi az egész:
1631-től 1671-ig, tehát a 40 évről mindössze hat naptár! Az
igaz, hogy az ezutáni évekből mind több-több maradt fenn s mégis
80 év alatt (1631—1711) csak 36 évről tudunk kolozsvári kalen-
dáriumot a Szabó Károly legbehatóbb nyomozása után is felmutatni.

Hogy sokkal több volt ennél, a mit sajtóinkban kiadtak, s hogy
különösen 1631-től fogva csaknem minden évben jelent meg kolozs-
vári naptár, azt pusztán a könyvnyomtatók élelmessége is hihetővé
teszi. E mellett a Heltai-féle sajtónak a XVII. században mintegy hiva-
talos kötelességei közé tartozott, hogy a városi tanácsot és közönséget
a szükséges új naptárral évenként ellássa. Mily szorgalmasan felelt
meg e tisztének, azt most azért nem lehet meggyőző példákkal és
kézzel fogható bizonyítékokkal kimutatni, mert az egy évre szóló,
nagyon is muló értékű apró nyomtatványokat már csak egy-két
nemzedék multával is senki sem tartotta megőrzésre érdemesnek.

Kénosi Tösér János, Erdély első bibliografusa, a mult század-
ban még a következő régi kalendáriumokat ösmerte, a melyekről
Szabó Károlynak nagy műve megírásakor nem volt tudomása.

Előre bocsátván Tösér, hogy a Heltai-nyomdának a XVI.
században kik voltak vezetői, előadását im így folytatja:

Anno vero 1616. jam fuisse *Ioannem N. Makai* typo-
graphum ex *calendariis Claudiopoli impressis* constat; sed a quo
tempore, mihi non constat. Illud vero *N.* significat: *Nyirő*, ut ex
dedicatione calendarij anni 1620. patet;

»Az Nemes, Bölcs és Eszes kolozsvári Tanácsnak, mint Patronussinak, és az egész Respublikának, mint Urainak, üdvességes, egészséges, kívánatos és örvendetes új esztendőt, sok ideig Való boldog megmaradást kíván Istentől, alkalmas üdöbéli kész szolgálattját ajánlván, köny nyomtató Makai Nyirő János.«

Anno 1624. typographus fuit *Andreas Válaszuti*, ejusdem enim anni calendario Claudiopoli impresso subnectit: »Kolosvárbán nyomtatta Válaszuti András«.

Anno 1625. fuit *Andreas Szilvási*, sic ejusdem anni calendario subscribens: »Kolosváratt nyomtatta Szilvási András.« Dedicatio vero ejus ita habet: »Az Tekintetes és Nemzetes Uraimnak: Mikó Ferencz Uramnak, az Felséges Bethlen Gábornak Fő Consiliariussának, Quaestorának és mostan az Felséges Német Császárhoz Fő Követinek etc., Kornis Ferencz Uramnak Udvarhely Széki Fő Király Birónak: Balási Ferencz Uramnak, Udvari Kapitánynak: Daniel Mihály Uramnak, Háromszéki Fő Király Birónak és Bethlen Ferencz Uramnak, eo Felsége Fő Asztalnokának, úgy mint ez Nemes Országnak igaz tagjainak, és a sok nyomorúságok alatt vitézkedő Unitaria Ecelesiának igaz Columnáinak és Patronussinak az Szent Istentől kegyelmet és boldog új esztendőt kíván.«

Ab anno 1631. usque annum 1660. et si quid excedit, fuit typographus *Georgius Abrugi*; ut patet tum ex variis libris ab illo tempore in eadem Casparis (Heltai) officina per eum editis, tum ex calendariorum ibidem editorum subscriptionibus ac dedicationibus. Calendarii in anno 1631. impressi dedicatio talis est: »Az Nemes, Bölcs és Eszes Kolozsvári Tanácsnak mint Patronussinak, és az egész Respublikának, mint Urainak, üdvességes, egészséges, csendes, békességes, kívánatos és örvendetes új esztendőt, sok ideig való boldog megmaradást, kíván az Ur Istentől, és az Ur Jézus Kristustól, minden időbeli kész szolgálattját ajánlván az új kalendariumot dedicalván, offerallya: Abrugi György Könyv Nyomtató.«

In calendario anni 1650. subnectit: »Kolosvárbán. Helthus Gáspár Műhelyében.« Dedicat »Spectabili ac Manifico Domino Sigismundo Barcsai de Nagy Barcsa, Supremo comiti Comitatus Szolnok Interioris etc. Domino et Patrono suo summa semper abservantia colendissimo, hoc novi anni exile donum, cum Dei Optimi, Maximi benedictione officiorumque suorum oblatione commendat et dedicat Georgius Abrugi Typographus.«

Anni 1652. calendarium dedicat: »Generoso Domino Domino Acatio Barcsai de Nagy Barcsa, Illustrissimi ac Celsissimi Domini D. Principis Transylvaniae Domini Nostri Clementissimi Consiliario Intimo, Districtuum Lugos et Káránsebes Bano, nec non Supremo ac perpetuo Comiti Comitatus Hunyadiensis, Domino et Patrono

suo demissa cum observantia colendissimo etc. commendat Georgius Abrugi Typographus.«¹

A felsorolt naptárakon kívül *Kénosi Töser János* bizonyára még többet ismert a XVII. századból; de az ő célja csak a különböző nyomdászok bemutatása volt s csupán e végre jegyezte ki a fölemlített néhány kolozsvári kalendáriumból a kiadók előbeszédét. Szabó Károly ezek közül csupán csak az 1631. évit ismerte, melynek egyetlen példányát az erdélyi múzeum számára 1878-ban szerezte meg.² Ugyanő Heltainak 1590-ben kiadott *Cisióját* is elmulasztotta a *Régi Magyar Könyvtár* illető helyére beiktatni, talán azért, mert ma már egyetlenegy példányban ismerjük.³

Ámde ha az idő mostohasága el is pusztította régi apróbb nyomtatványaink igen tekintélyes részét, mi sem akadályozhat bennünket abban, hogy azokat, melyeknek legalább emlékét a szerencsés véletlen fenntartotta, a magyar művelődéstörténet lapjaira föl ne jegyezzük. E lapokon régi naptáirodalmunk története is helyet kér magának s e szegényes irodalom gazdagításához kívántunk a felsorolt adatokkal hozzájárulni. Mily kevéssé ismeri mai bibliografiánk a régi magyar naptárakat, eléggé tanúsítja azon jellemző körülmény, hogy nemcsak pusztán Kolozsvár, hanem Gyula-Fejérvár, Debreczen, Bártfa, Lőcse, Kassa és Nagy-Szombat fennmaradt sajtótermékeiből sem tudjuk a naptársorozatot a XVII. századra nézve még csak megközelítőleg is összeállítani. Pedig hogy a XVI. és XVII. század jelentékeny részén át nyomtatták csaknem mind e helyeken naptárakat, az a fennmaradt példányok után ítélve bizonyos. Annyira kipusztultak idővel nyomtatványaik, hogy a felmutatható példányokra nézve, az egy Lőcsét kivéve, Kolozsvár mindannyiokon elől áll. S mégis Kolozsvárra nézve is mily hiányosak adataink!

A fennebb felsoroltakon kívül még csak egy ismeretlen brassai falinaptárra akadhattam, melyet a *Magyar Könyvesház* rovatában fogok legközelebb bemutatni. Azt talán mondanunk sem kell, hogy a Régi Magyar Könyvtár a brassai nyomdának egyetlen magyar naptárát sem említi.

¹ De Typographiis et Typographis Unitariorum in Transsylvania. 109—112. II. V. ö. Üzoni, *Historia Eccl. Unit.* I. k. 520—521. l.

² Régi Magyar Könyvtár, I. k. 702. l.

³ U. ott, 127. l. Vesd össze 88., 89. és 125. ll.

»TÓLDALÉK.«

(Egy ismeretlen szótár a nyelvújítás idejéből.)

DR. BARTHA JÓZSEFTŐL.

E szerény czímet egy kis szótár elején olvashatjuk, mely a Magyar Nemz. Múzeum könyvtárában *L. hung.* 67. sz. a. található. Ezen kívül a fővárosi nagy könyvtárak közül még az akadémiaiban van meg; az egyetemi könyvtárban hiába kerestem. Az akadémiai példányra ugyanezen intézet érdemes főttkára figyelmeztetett, a kitől az érdekes kis szótár jelen ismertetéséhez is sok becses utbaigazítást kaptam.

Az akadémiai példány tizenketted réti zsebkiadás, meglehetősen rongált, czíméből is hiányzik az első másfél betű; a múzeumi ellenben széles nyolczadrét alaku, egészen jó állapotban van s elül 4, hátul meg 12 tiszta levél van hozzákötve. A ki bekötötte, úgy látszik, a szótár anyagának későbbi kibővítésére gondolt. Maga a szótár három részre oszlik: első része a tulajdonképeni TÓLDALÉK, ezt követi a Morfalék A' HIBÁK' JOBBÍTÁSÁ-val s végül következik a Szerezd meg.¹ A nyomása mindkét példánynak ugyanaz, még a hibák s ezek kijavítása is teljesen egyező. Valószínű, hogy szerzője a nagyobb alakkal egyidejűleg egy kis zsebkiadást is készítettett szótárából. De ki és mikor? E kérdés első részének, a szerző kivoltának földerítéséről legalább egyelőre le kell mondanunk. A múzeumi példány első lapjának jobb oldali felső sarkára ugyan plajbászszal a *Balogh István* név van feljegyezve, de ez későbbi keletű s valószínűleg a könyv valamelyik birtokosának a neve. Annyi bizonyos, hogy a szerzője nagy híve volt a nyelvújításnak, mert még Barczafalvi Sz. D. »morgadalmas dörgedezésű« szavai közül is igen sokat beiktatott *Tóldalék*-ába. Az 1787-ben megjelent *Szigrárt* végére csatolt szótárból mind átvette a hónapok neveit: *Zúzoros*, *Enyheges*, *Olvanos*, stb. De egyéb szavak közül is jócskán böngészett, s a mint a következő néhány példa eléggé mutatja, legtöbbször szószerint vette át még a szavak magyarázatait is.

¹ Az alábbiakban a szótár második (*Morsalék*) részét *M.* s a harmadikat (*Szerezd-meg*) Szm. jellel idézem.

Szigvárt.

Ábra: A' dolognak külső egéfsz képe, a' mint a' fzemnek látfszik: az az: *Forma*.

Dallitza: Ária, nótának a' neme.

Fellengér: A' Montgolfier' levegő égi hajója, fzekere, vagy laptája.

Toldalék.

Ábra, külső egéfsz képe a' dolognak a' mint a fzem látja: *Forma*.

dallintza: nótának neme: *Aria*.

Fellengér, levegő égi hajó szer, laptá; *Globus aërostaticus*, a *Montgolfier inventus*.

A *Szigvárt* szótárával való egybevetés első pillanatra azt sejteti velünk, mintha talán a szerző maga Barczafalvi lett volna. Ezt azonban kizárja ama körülmény, hogy ennek szavai közül egy jó részt elmellőz, már pedig ha e szótárt saját új szavainak elterjesztése végett a merész szócsináló szerkesztette volna, akkor bizonyára szavainak minél teljesebb számát igyekezett volna benne összegyűjteni. De nemcsak ezt nem tette, hanem a szótár második (M.) és harmadik (Szm.) részében a Barczafalvi-féle új szavakra már ügyet sem vet s itt alig találunk benne néhány nyelvujításbeli szóra, de annál nagyobb mennyiségben vannak a tájszavak.

Szerzőnk azonban, úgy látszik, nemcsak mástól vett, hanem maga is alkotott néhány új szót. Ilyenek lehetnek a következők, a melyek sem nem tájszavak, sem a nyelvujítóknak ezen időbeli szótáraiban elő nem fordulnak: *bokály* (?): kancsó, pohár; *özvegyleg*: in statu viduali; *szemteni*, *szemleni*: sajdítani, eszmélni; *lelkész*: lelki pásztor: *curatus*. Különösen érdekes ez a legutolsó (lelkész), mely azóta egészen elterjedt s az ezen korbéli szótárak között csak a Sándor I. Toldalék-ában (1808.) fordul elő így: *Lelki vezér*, *lelkész*. Pastor animarum, Sacrorum antistes.

Ezekkel azonban már a szótár keletkezésének idejét is megbolygattuk. A múzeumi példány sarkán kissé megrongált állapotban ezen arany nyomású felirást találjuk: *Appendix ad P. Pápai Dictionar* . . A kötés egykoru s így a feliratát is ugyanolyannak kell tartanunk, tehát e *Toldalék* a P. Pápai szótárának kiegészítésére készült. A szakemberek e szótár pótlását akkoriban csakugyan mintegy közszükségnek tekintették. E végből készült a *Kisded Szótár* is, a melynek második kiadásához írt előszavában a szerző egész büszkeséggel mondja, hogy »ezen testére kisded, de mivoltára nézve alkalmas nagyságú szó-TÁRnak kezekbe nyújtása után P á r i z P á p a i és M o l n á r Dictionariomára nem nagy fűzéség léfzen.« Ezen szükség pótlására keletkezett 1808-ban Sándor István

Toldalék-a is. Csak egy pillantás a mi Toldalékunkba s rögtön világossá lesz előttünk ama czélja, a mit már a sarkfelirat is elárul, hogy P. Pápai szótárát igyekezett kiegészíteni a nyelvújítás szóanyagával. Keletkezése idejének meghatározásában tehát legtöbb eredménnyel kecsegtet azon eljárás, ha a nyelvújítás egyéb szótáraival összevetjük.

Azt már láttuk, hogy az 1787-ben megjelent Szigvárt uj szavait jó részben felhasználta. Az is bizonyos, hogy a Kisded szótárnak 1784-ben megjelent első kiadása még nem szolgált neki forrásul, mert habár közöl is olyan szavakat, a melyek ebben előfordulnak, de a magyarázatot hozzá sohasem ebből, — hanem a második kiadásból veszi, a mely 1792-ben jelent meg. Ennek adatai között a Toldalék szerzője már alapos böngészetet vitt véghez. Elég lesz erre vonatkozólag bizonyítékul egy pár idézet.

Kisded Szótár.

Agyas: makats, makatsos, fejes, konok, agya-fürtt, nyakas, verse-nyes, perlődő, újjat-vonó, stb.

Kutzik: kufzko: sut, kementze' mege, futton, peft mege.

Sunda: rendetlen, tsinatlan, idomtalan, tsúnya, otsmány.

Tsín: mód, rend, fzer, külső tekintet, állapot.

Virgantz: virgontz, furtsa, fürge, fürgentz, eleven, p. o. Ifiú.

Toldalék.

Agyas, makats, konok, nyakas, fejes, agya-fürtt, verfenyes; *Pertinax*, *pervicax*.

Kutzik, kufzkó, futton, kementze peft mege (M.)

Sunda, rendetlen, idomtalan, tsúnya, otsmány (Szm.).

Tfíny, tfíny, mód, rend, fzer, külső tekintet: *Concinnitas*.

Virgantz, virgontz, fürge, fürgentz, eleven, furfta, virgantzosz-kodó p. o. iffiú.

Egész lapokat lehetne idéznem, de ennyiből is eléggé kiviláglik, hogy a Toldalék szerzője nemcsak anyagot merített Baróti K. Szótárából, hanem sokszor még az írásmódot is egészen szolgailag követte. Csak egyet említek. A *cs* hangot a K. Szótár *ts*-vel jelöli a Toldalék meg legtöbbször *tf*-vel, de mikor *ez* amabból átír, általában véve megtartja a *ts*-et, mint pl. fönt a *sunda* szó alatt is látható (tsúnya, otsmány).

A legkevésbbé sem kételkedhetünk tehát abban, hogy a Toldalék szerzője eleget forgatta a K. Szótárt, sőt az a gondolat sem látszik igen merésznek, hogy mivel ezen utóbbi a Barczafalvi szavait legnagyobb részben mellőzte, ez sarkalhatta leginkább a Toldalék szerzőjét arra, hogy a P. Pápai szótárát Barczafalvi-

nak *tűrhetőbb* új szavaival is kiegészítse. Ezek után tehát minden nehézség nélkül ama következtetésre kell jutnunk, hogy a Toldalék kétségkívül *Szigvárt* megjelenése (1787.) után s valószínűleg 1792. körül keletkezett, a mikor Baróti Szabó Dávid Kisded Szótára már megjelent.

Ezzel azonban a kis szótár keletkezésének ideje csak egy oldalról van meghatározva, hogy t. i. 1787. előtt semmi esetre sem írhatták; meg kell tehát állapítanunk azon időpontot is, a melyen túl eredetét már nem kutathatjuk. S egy kis körültekintéssel ezt meg is határozhatjuk. — Grossingernek *Historia Physica Regni Hungariae* cz. terjedelmes munkája öt kötetben tárgyalja Magyarország állat- és növényvilágát s ezek közül az I. (emlősök) és II. (madarak) 1793-ban, a III. (halak) és IV. (bogarak) 1794-ben s az V. kötet (növények) 1797-ben jelent meg. Minden egyes kötet végéhez egy kis szótár is van csatolva, melyben az előforduló állatok és növények nevei betűrendes sorozatban vannak elszámálva. És az itt található elnevezésekkel a Toldalék állati nevei meglepően egyeznek. A következő összehasonlítás élenken megvilágítja, hogyan szedegedett a szótáriró egyet-mást a szakember munkájából.

Historia Physica.

Aspreolus. *Pelye, Pölü.*
 Capreolus. *Őz, Őzetske, Zerna.*
 Gulo, nonnullis Crocuta. *Rofomak.* I. k. 1793.
 Chlorion, Chloris. *Zöldike*
 Vireo *Zöldike.*
 Colymbus, Mergus. *Nagybuár, Buvár, Karakatna.*
 Merganser. *Buár-lúd, Nagy-buvár.*
 Mergus Mergulus. *Buár, vitsek, vötsök.*
 Merops, Apiaster. *Piripjó, Gyurgyalag.*
 Pardalus, Charadrius. *Fakusz.* II. k. 1793.

Toldalék.

Pelye, pölü: *Asprolus. Varius, Variolus* (Szm.).
 Zerna, zerge, zeri, öz' olló, özfi: *Capreolus* (Szm.).
 Rofomák: *Gulo, Crocuta* (M.).
 Zöldike, zöld pinty: *Chlorion, Chloris, Vireo* (Szm.).
 Karakatna, karakatonája, nagy-buár, buvár-lúd: *Colymbus Merganser, Mergus* (Szm.).
 Vötsök, vitsek, buár: *Mergulus Colymbus* (M.).
 Pirpió, piripjó, gyurgyalag: *Apiaster, meropos* (M.).
 Fakusz (madár): *Pardalus, Charadrius* (Szm.).

Ide kell még soroznunk a következő madárneveket is: *jégmadár, poling, poszáta, gáborka, keletse n v. karoly, remete-veréb, rendike, sirály v. tserkő v. tsüllő v. halászmadár.*

Albus. *Tomojkó. Capito major & minor. Fejes hal, Kartsó ponty. Caphalus seu Capito. Tomojkó Kartsó ponty.*

Asellus, Salpa. *Tőke hal Stockfisch.*

Erythrinus. Rutilus. *Egri. Firis, Veres szárnyu keszeg.*

Phoxinus. *Ökle. Egri.*

Asper. *Tergélye, Butzó.*

Ballerus. *Balin, Telen.*

III. k. 1794.

Tomojkó; kartsó ponty: *Cephalus, Capito* (Szm.).

Tőke hal: *Salpa, Afellus* (Stockfisch).

Egri, firis, veres szárnyú keszeg: *Rutilus* (Szm.).

Firis, egri (hal): *Erythrinus, Rutilus* (Szm.).

Ökle. Egri (hal): *Phoxinus* (Szm.).

Butzó, tergélye (hal): *Asper* (Szm.).

Telen, balin, balind: *Ballerus, Albula* (Szm.).

Ugyanigy állíthatnók össze a következőket: *semlyéng, sőreg, durda, görgötfe v. putra, bobalik v. potos, serintz, dobants, gadótz v. meny-hal, galatza v. galótza, paptetü.* (Szm.)

Acarus. *Atka, Por tetü, Vak tetü.*

Acrida, Acridium. *Kabótza, Lovatska. Apró-fáska.*

Acheta. *Őszi-féreg, Szötskő.*

Cicada. *Őszi-féreg. Kabótza.*

Locusta *Sáska.*

Cassida. *Pais bogár, Kerék bogár.*

Salfilago. *Só-féreg.*

Crino, Comedo *Ebagya. Szőr-féreg.*

IV. 1794.

Atka, bátka, követses homokos porond v. por' tetü, vak tetü: *Acarus* (Szm.).

Vak tetü, atka; por tetü *Acarus. Kabótza, apró sáska, fzőtskő, fzütyőke: Mantis, Acheta, Gryllus, Cicada, Locusta* (Szm.).

Pais bogár, kerék bogár: *Cassida* (Szm.).

Só-féreg: *Salfilago* (Szm.).

Eb'agja, fzőr féreg: *Crino* (Szm.).

Nem folytatom tovább az egybevetést, csak felsorolom azon bogárneveket, a melyek mindakét munkában előfordulnak; ilyenek: *pintze' féreg; bögöly; fűlmászó; malom' féreg, lifzt' moly, /zipoly; bűdös marton, hegedűs-, tzintzin-, bakszarvú bogár; bíbor-légy, levél-bogár; arany-bogár; arany-darás, tsillám, botbonák, kató, nap' féreg; buga légy, gubats-darás; vízi borju, vízi gelesztá,*

fonál-féreg, bél' geleszta, métely; vízi skarapna; lövöldék; lifzt féreg, szárnyatlan moly; virág' bogár, földi balha. (Szm.)

A Historia Physica V. kötete a növényeket tárgyalja s 1797-ben jelent meg. Ennek végére a növénynevekből szintén egy kis szótár van csatolva, ezt azonban a Toldalék szerzője már nem használta. Növénynevet nem is sokat sorol fel, és ezek is olyanok, a melyek Grossingernél nem találhatók. Legyen szabad az érdekesebbeket felemlitenem: *buzér fű*: rubia, *deretze*: veronica, *gamandor fű*: trissago, *gerfely szőlő*: uva dactylina, *léftyán fű*, *leveftikom*: ligusticum, *tzembra-fa*: cembra pinus, *virnántz*, *ruta-fű*: peganan.

Mielőtt már most a Toldalék megjelenése idejét közelebből meghatározni, kettőt kell megjegyeznünk. 1. Lehetetlen feltennünk, hogy Grossinger, mint szakember, a természetrajzi elnevezések megállapítása végett egy ilyen kis ismeretlen szótárra szorult volna, mert akkor nem magyarázhatjuk meg, miért mellőzte a benne található növényneveket. Egyébiránt az idéztem helyek is azt mutatják, hogy a szótáriró használta a szakember művét, mert ennek többféle szétszórt adatait a szótárban legtöbbször egy betű alá vonva találjuk. 2. A Hist. Phys. I—II. kötetéből vett állatnevek a szótár két utolsó részében (M., Szm.) váltakozva fordulnak elő, míg az egy évvel később (1794.) megjelent két (III., IV.) kötet szavai a legutolsó részbe (Szm.) szorultak, a mi a szótáriró szerkesztésében még az időrendet is feltünteti.

Az elmondottak alapján tehát a *Toldalék* az 1787—94. évek folyamán készült s megjelenését az 1794. év végére vagy a következő év elejére kell tennünk.

A megjelenés helyéről, helyesebben a sajtóról, a melyben e kis szótárat nyomták, ép oly keveset tudunk mint szerzőjéről. Csak annyit állíthatunk teljes bizonyossággal, hogy írója a palócz nyelvjárás szokincsét nagy mértékben felhasználta s ezért valószínű, hogy valamelyik északmagyarországi városban, talán éppen Kassán, az ekkoriban jóhirnek örvendő Ellinger-féle sajtóból került ki. Ezen állításom igazolására legyen szabad a szótárból felsorolnom néhány nyelvészeti különösen érdekes tájszót: *bak-fitty* (bukfencz), *bak/zekér* (Szm.), *bontz* (czomb), disznó *szaka* (angina, toka), *domó* (Szm., dudorodás), *eslétes* (Szm.), *fartolni*, *gallóka* (Szm. hinta), *gántza* (Szm.), *gombóda* (reszelt tészta), *gomolya*

(édes sajt), *görhe*, *gubits* (Szm.), *guga* (Szm., mirigyes kelés), *hambár*, *héréfz* (Szm.), *herötze* (Szm., forgácsfánk), *ízék*, *kalló*, *kamó* (M. és Szm., kampó), *kamólni*, *kankó* (darócz-szűr), *kéfe-fa* (Szm.), *korosma* (Szm., keresztelő ajándék), *kovats* (kavics), *kutzik* (M., tűzhely a kemence előtt), *lemellyed* (lekoppad), *mazúr* (egenus), *ondó* (korpa), *pallag* (parlag), *pamats*, *pandal* (Szm.), *pating*, *pálha* (M.), *pessely*, *rásza* (káposzta plánta), *semereg* (Szm.), *siláp* (Szm., dorong), *szatyíng* (Szm., galand), *szotyog* (Szm., sensim excidit) *ület* (Szm., ülep).

E szavaknak nemcsak a palócz nyelvjárás szóanyagával való tökéletes egyezése lep meg, hanem különösen feltűnik, hogy a szerző a kiírásban legtöbbször a nyelvjárásbeli kiejtést is megtartja, pl. *bontz* (czomb), *hambár* (hombár), *pallag* (parlag), *pessely* (persely), *ület* (ülep). Ebből s az itt fönt elsorolt szavak alapján az igazsághoz nagyon közeljáró valószínűséggel következtethetjük, hogy a *Tóldalék*-ot e nyelvjárásbeli ember írta s kinyomatása is e nyelvjárástól nem messze, talán Kassán történhetett.

Ime az eredmény, mely e könyvecske közelebbi meghatározása tekintetében eddig elérhető. Könyvészetileg nem sok, de a nyelvészet szempontjából éppen nem kicsinylendő eredmény, hogy keletkezése idejét és nyelvjárása területét meghatároznunk sikerült. E kis szótár érdekes emléke a nyelvújító törekvéseknek, s mint ilyen figyelmet érdemel, mert nem csekély adalékot szolgáltathat egy olyan szótárhoz, mely a nyelvújításnak egész szóanyagát felölelné, s a milyenre a magyar nyelv teljes szótárának elkészítése előtt okvetetlenül szükség volna.

TÁRCZA.

ÉVNEGYEDES JELENTÉS A MAGYAR NEMZ. MÚZEUM KÖNYVTÁRÁNAK ÁLLAPOTÁRÓL.

1897 JANUÁR 1-TŐL MÁRCZIUS 31-ÉIG.

A *nyomtatványok osztálya* a lefolyt évnegyedben köteles példányokban 1154 db., ajándék útján 724 db., vétel útján 398 db., vagyis összesen 2276 db. nyomtatványnyal, s ezen felül 1719 db. apró nyomtatványnyal gyarapodott.

Ajándékaikkal a következők járultak a könyvtár gyarapításához: a M. T. Akadémia (10 db.), Áldásy Antal, az Astor könyvtár New-Yorkból (2 db.), Balch Thomas Willing Philadelphiából, Baloghy Dezső Balassa-Gyarmatról, a bécsi akadémia, Bély Mihály Csurgóról, Berecz Ede Temesvárról, Bunyitay Vincze Nagy-Váradról, Central Comission (k. u. k. stat.), Darvai Ármin B.-Gyarmatról, A VIII. demografiai kongr. titk. hiv., Dézsi Mihály Szovátról, az egri érseki iroda, Erdélyi Béla Szegedről, dr. Erdélyi Pál (3 db.), az ezredéves orsz. kiállítás igazg. (3 db.), Fábíán Placid Laibachból (2 db.), dr. Fejérpataky László (3 db.), a földművelési m. kir. miniszterium, Helle Károly Debreczenből, a hercegprímási iroda, Horn Emil Párisból (5 db.), Horovitz Lajos, Horváth Géza, dr. Horváth Ödön Eperjesről, Irányi Dániel örökösei, (229 db.), az Izraelita m. irod. társulat (2 db.), dr. Karácsonyi János Nagy-Váradról, a kereskedelemügyi m. kir. miniszterium, Knauz Nándor Pozsonyból (14 db., köztük két unikummal: *a*) Prognosticon astrologicum, Debreczen 1610; eddig nincs ismertetve; *b*) Peterdi Péter: Báthori Zsigmond győzhetetlen nyereségéről, Német-Újvár 1596. ismertetve a M. K. Sz. 1882. évf. 83 l.), a »M. Könyvszemle« szerkesztősége (8 db. mű és 32 db. iskolai értesítő.), a krakói akadémia, Lázár Imre, a Magyar földtani intézet, a »Magyar Hírlap« szerkesztősége, a Magyar jogászegylet, a »Magyar kisdednevelés és népoktatás« kiadóhivatala, A magyar szt. korona orsz. békeegyesülete (24 db.), Major Gyula, Majorossy János Kalocsáról, Br. Mednyánszky Dénes (97 db.), Mende Bódog, a mezőtúri ev. ref. egyház, az Országos

erdészeti egyesület elnöksége, az Országos statiszt. hivatal, az osztrák keresked. miniszterium, A pczsonyi szt-ferenczrendi tartomány-főnökség, dr. Récsey Viktor Pannonhalmáról, dr. Rupp Kornél, A. Salamon Vinczéné Székes-Fejérvárról, Smidt Ferencz, dr. Schönherr Gyula (15 db.), a stájeri tört. társulat, dr. Szádeczky Lajos Kolozsvárról, Szalay Imre (2 db.), Szalay Sándor M.-Gencsről (50 db.), a szerajevói gym. igazgatósága, Szigligeti Ede örökösei (10 db.), id. Szinnyei József, (23 db.), dr. Szinnyei József, dr. Than Károly, Törpényi Lajos, a »Turul« szerkesztősége (34 db.), a vallás- és közokt. m. kir. miniszterium, Varjú Elemér (2 db.), és dr. Zolnai Gyula (2 db.)

Vételre fordított összeg: 1133 frt 20 kr., 572.5 márka és 150 lira.

Nevezetesebb szerzemények: Pelbartus de Themeswar következő művei: Sermones de Sanctis. Hagenau 1501. (27 M.), Sermones de Tempore, Hagenau, 1501. (20 M.), Sermones Quadragesimales. Hagenau, 1501. (18 M.), U. az; Hagenau, 1505. (20 M.), U. az; Hagenau, 1507. (20 M.), U. az; Hagenau, 1509. (24 M.), Stellarium Coronae. Hagenau, 1515. (12 M.), U. az; Velence 1586. (12 M.), Aurem Rosarium. Velence, 1589. (36 M.), Sermones de Tempore. Hagenau, 1507. (20 frt.), továbbá Hubertinus de Casali, Arbor vitae Jesu. Velence, 1485. (150 lira.), Fazio degli Uberti, Dita mundi. Vicenza 1474. (100 frt.), Legendae sanctorum Hungariae. Velence, 1512. (100 frt.), Michael de Wratislavia. Introductorium dialecticae. Strassburg, 1515. (120 frt.), Ficinus Marsilii, De triplici vita, Velence, 1498. (12 frt.), Aeneas Sylvius, De ritu, situ etc. Theuthoniae, Lipcse, 1496. (60 frt.), Michael de Hungaria, Evagatorium. Köln, 1499. (30 frt.), Cicero M. T. Quaestionis Tusculanae. Bologna 1496. (65 frt.), U. az; Velence, 1510. (60 frt.), Catalogus patrum in synodo Tridentino praesentium. Brixen, 1563. (2 frt.), Varsevicius, Oratio in obitum regis Stephani. Posen, 1587. (14 frt.), Bonfinius, Symposion trimeron. Basel, 1572. (30 frt.), Palaeologus M. Praecepta educationis regiae. Basel, 1578. (40 frt.), Pasmani Oratio ad Pont. Urbanum VIII. H. n. 1632. (8 frt.), Rosae coelestes. Nagy-Szombat, 1694. (8 frt.), Vizkelety Zsigmond hirdetménye. (Egyleveles nyomtatvány.) Kolozsvár, 1698. (5 frt.),

Az olvasóteremben 4225 egyén 9079 munkát, a könyvtáron kívül 388 egyén 563 művet használt.

Czéduláztatott 2317 mű, szakosztályoztatott 1691, könyvkötőhöz adatott 459. Végül a legujabb szerzemény anyag, mely eddig törzskönyvi számok szerint volt felállítva, betűrendbe állítatott, egyrészt azért, hogy egyes keresettebb munkák gyorsabban megtalálhatók legyenek, másrészt hogy az együvé tartozó kötetek és füzetek egymás mellé kerüljenek.

II.

A *kézirattár* a lefolyt évnegyedben áthelyezés útján 2 kézirat-tal, ajándék útján 106 kézirattal és 3 irodalmi levéllel, vétel útján (1933 frt 50 kr. és 57. 60 lira értékben) 11 kézirattal és 190 db fénykép felvétellel, összesen tehát 119 kötet kézirattal, 3 irodalmi levéllel s 190 db fényképmásolattal s a hozzájuk tartozó negatívakkal gyarapodott.

Ajándékozott darabhajaink a következők: Kolosvári Tractatus 1603. XVII. sz. másolat, Varjú Elemértől; Della Valle olasz grófnak történetei, e híres regénynek a XIX. századi megrövidített másolata, Gárdonyi Gézától; Hugó Károly kéziratái, 10 kötetben, Frankl Bernáttól; Szigligeti Ede irodalmi hagyatéka, 92 kötetben 3 levéllel, Szigligeti örökösaitől, s végül Irányi Dániel hagyatékából 2 darab.

A szerencsétlen véget ért romantikus költőnek, Hugó Károlynak kéziratái és munkái és Szigligeti Edének irodalmi hagyatéka a *kézirattár* nevezetes gyarapodását jelentik. Mindkettő drámaíró s a magyar színpadnak egy-egy jelentékeny alakja, s kézírataikkal a XIX. század irodalom történetére vonatkozó gyűjteményünk jelentékenyen gazdagodott.

Hugó Károly, a romantikus irány képviselője, a reform-korszaknak fennszálló eszményeiben növekedett, merészen indult és csapongó lelkesedéssel vetette tehetségét a magyar színpad szolgálatára. *Báró és Bankár* című drámája az új társadalom hírnöke és költői dicsőségének hirtelen felszökő sugara s állandó fényforrása lett. Merészen indult és szellemének merész játéka s hirtelen föl villanó tűzijátéka épp úgy megvilágították géniuszát, a mint láttatták költői tehetségének egyenlőtelen fejlődését. Képzelmének nem volt erős alapja s így csakhamar túlzásba, majd szertelenségbe tévedt s innen indul ki pályájának elszomorító befejezése: lelki egyensúlyának megbomlása. Mindamellet a romantikának egyik legérdekesebb alakja, a ki annyi néven szerepel, a hány nyelven írt. Családi nevét, a német hangzású Bernstein, szívesen fordította le a francia Amber-re, hogy mindkettőt elvetve, nagy példaképének a francia Victor Hugonak magyarosított formájú nevén mint Hougo vagy Hugó Károly szerepeljen. Közép-Európát beolygva, mindenütt művészi hajlamainak s bizarr ábrándjainak élve, irodalmi törekvéseinek hírét és emlékét hagyta hátra. Éppen emiatt kézíratainak s munkáinak összegyűjtése, életrajzi adatainak egybeállítására csak hosszú idő alatt és sok fáradsággal történhetett. Pedig e művek, mint életének külső eseményei, bizarr szeszélyei, magukon hordják írójuk jellemző vonásait, ki egy szertelenbe hajló s tagadhatatlanul tarka élet után, mint egy tehetségéhez fűzött, de be nem váltott reménynyel adósunk, Milanoban fejezte be hányatott életét. Hugó Károlyt nem tekinthetjük nemzetközi alaknak, publicisztikai

műve: *Az alkotmányos szellem* s a magyar színpadon maig élő drámája, s a mi gyűjteményünkben lévő kéziratai által is, ama föld fiának kell tekintenünk, a mely őt szülte s a honnan pályája kiindult.

Szigligeti Ede irodalmi hagyatéka aránytalanul gazdagabb és becsesebb, vagy abban az arányban, a melylyel értékesebb s állandóbb Szigligeti működése és hatása a magyar dráma-irodalom s a Nemzeti Színház életében. Ez sokkal ismertebb, s a közönséges tudatba sokkal általánosabban átment, de irodalmunk még mindig adósa kimerítő életrajzának s egybefoglaló működésének megírásával. Ha ez eddig nem történt meg, ezután nem maradhat el, s annal kevésbé, mert Szigligeti Ede iratai az irodalom-történetíróra többé nem hozzáférhetetlenek. Drámáinak eredeti kézírata 64 teljes és 7 részben hiányos kötetben, másolt példányai 6, műfordításai 7 kötetben, néhány levél. dramaturgiai dolgozatainak töredéke, egy költői beszélye s vegyes iratai, bírálatok, színi szemlék stb. összesen 92 kötetben teszik e gyűjteményt, melynek sem irodalmi, sem könyvtári értékét nem kell külön hangsúlyoznunk.

Vásárlás útján szerzett darabjaink között megemlítjük Schmakovszkynak két munkáját: a magyarországi és az erdélyországi szabadságharcz történetét; Király József német nyelvű útirajzeit három kötetben és Prognosticon Antonii Arquati de eversione Europae etc. czimű XV. századi kéziratát, s végül ama becses fényképgyűjteményt, melyet a könyvtár az ezredéves kiállításon kiállított kéziratoknak legjellemzőbb részleteiről felvett fotográfiákból állított össze. E gyűjtemény 188 darabból áll s első sorban a már bírt Korvin-kódexek fényképeit teljesíti, másodsorban a ránk becses kéziratoknak bennünket érdeklő részleteit ismerteti.

Az évnegyedben 85 kutató 328 darab kéziratot használt, kikölcsönöztetett 36 térítvényre 131 db kézirat és 53 db fényképmásolat.

Földolgoztatott az évnegyedi gyarapodásnak 180 db fényképmásolata és 119 kötet kézírata, s az 1890 évi gyarapodásokból rekonstruált növedék-naplóban felsorolt 180 db kézirat; azonkívül Waltherr László levelestára, ennek eredményeül összesen 260 czédula készült, melyből 10 régi javított, 250 új, s melyből 140 a levelezésre, 120 a kéziratokra jut.

Kötetett 76 kötet 77 frt 58 kr. értékben.

A fényképgyűjteménynek, az előbb említett gyarapodás következtében az eddigi tartók már nem elegendők, s miután eddig sem bizonyultak gyakorlatiakkak s könnyen kezelhetőknak, kétszeresen sürgős volna, fényképgyűjteményünk elhelyezéséről gondoskodni. E végre legczélszerűbb volna a régi tokkezelést elhagyva. portól mentes, külön felállítható borítékokat alkalmazni.

III.

A *hírlaposztály* gyarapodása: Köteles példányként beérkezett 505 évf. 15,905 szám. Áthelyeztetett a levél- és kéziratárból: a Szigligeti örökösöktől Koszorú 1863—64. (csonka.) 2 évf. 54 szám, b. Mednyánszky Dénes és Irányi Dániel hagyatékából 223 szám. Ajándék: Babics egri kir. közjegyzőtől hatféle régi egri lap 11 évf. 324 szám. Szalay Imre nemz. múzeumi igazgatótól Kiállítási Ujság 1896. bekötve 1 évf. 151 szám. Kárpáti Endre nyug. igazgatótól Győrből Őrangyal 1895—96. bekötve, 1 évf. 24 szám. Sturm Alberttől Budapesten Correspondenz 1 évf. Vétetett: Ranschburg antiquartól Oesterr. Courier 1849. Wien (20 frt értékben) 1 évf. 311 szám. Dobrowskytól M. Hirmondó 1780/81. 1794. I. 1795. II. kötetei, Die Opposition 1848—49. 39 szám. Divatcsarnok 1853—54. 4 kötet sat. (41 frt 70 kr. értékben) 10 évf. 363 szám. Az összes gyarapodás 532 évf. 17,355 szám.

Használt a könyvtárhelyiségben 631 egyén 1348 hirlap-kötetet, a könyvtáron kívül 6 egyén 11 hirlap-kötetet.

A reklamálások gyorsabb és pontosab eszközlése végett a könyv helyett *czédula-katalogus* készült, ebből eddig összesen 496 czédula van készen.

Átnézetett 327 hirlap 17,564 száma.

Reklamáló levél iratott 157; kértünk 1553 számot, eddig beérkezett 682 szám.

Kötés alá adatott 148 kötet; haza érkezett 154 kötet; ezért fizettetett 243 frt 72 kr.

IV.

A *levéltár* ajándék útján 332 irattal, 330 pecsét-másolattal vétel útján 524 irattal, 77 fényképpel, örök letétemény útján 614 dbbal, összesen 1877 dbbal gyarapodott.

Ezek közül a levéltár törzsanyagát 163 eredeti középkori irat, 21 másolat, 480 ujabbkori irat, 98 levél, 87 nemesi irat, 4 czéh irat, 2 1848/49-iki irat, 1 genealogiai feljegyzés, 330 pecsétmásolat és 77 fénykép (illetve negatív) gyarapítja.

Ajándékaikkal gazdagították az osztályt: Bartha Miklós hirlapíró (1 db XVIII. századi irattal), Csornay Gáspár (1 db czimeres levéllel), a m. kir. kereskedelmi miniszter (330 db pecsétmásolattal), Pretzner Karolin (Báró Simonyi Józsefre vonatkozó 76 db irattal), Szigligeti Ede örökösei (Szigligeti akadémiai tagsági oklevéllel), Thaly Kálmán orsz. képviselő (1 db középkori, 20 db XVI—XVII. századi oklevéllel, 18 db. levéllel, 1 db czéhirattal, 1 db genealogiai feljegyzéssel), Weisz Lipót (2 db XIX. századi irattal), és két ismeretlen (egyike 151 db eredeti középkori oklevéllel, 1 db másolattal és 6 db XVI századi irattal, a másik 1 db. XIX. századi irattal).

Vételre fordított 1212 frt 80 kr.

Nevezetesebb szerzeményeink sorában első helyen áll azon galvanoplasztikai pecsétmásolatok gyűjteménye, melyeket a nm. m. kir. kereskedelmi miniszter, mint az ezredéves orsz. kiállítás elnöke, a kiállítás történelmi főcsoportja igazgatójának közbenjárására ajándékozott az intézetnek. E gyűjtemény a magyar királyok, királynék, kir. hercezek, valamint az erdélyi fejedelmek 185 fajta pecsétjét 240 darabban, továbbá 2 idegen uralkodó, 18 főúr, 58 város és testület pecsétjeit 87 dbban és 3 meg nem határozható pecsétet, összesen 330 darabot foglal magában, melyek az ezredéves országos kiállítás történelmi főcsoportja megrendelésére készültek és nagyobbrészt tényleg ki is voltak állítva. Ugyancsak a kiállítás tudományos eredményeinek megőrkítésére vannak hivatva azon oklevél-másolatok és fényképek, melyeket a Magyar Nemz. Múzeum igazgatósága a nagymélt. vallás- és közoktatásügyi miniszter úr által e célra költségvetésileg külön kijelölt alapból szerzett meg. E szerzemény három csoportra oszlik. Az első csoport középkori okleveleink másolatait gyarapítja 21 dbbal. A második csoport Adoni másképp Nagy István (1618), Deési Alvinczi András (1640), Nagyszántói Anyos Albert (1523), Balog Boldizsár (1655), Balogh Illés (1499), Belsi János (1557.), Benese György (1632.), Bocatius János (1598.), Brodarich István (1517.), Brassai Bryganh György (1516.), Debreczeny Tamás (1609.), Detsi János (1557.), Énekes István (1635.), Debreczeni Forys András (1580.), Fyrst Pál (1592.), Gaál másképp Tóth György (1676.), Hornlak Kristóf (1765.), Horváth György (1651.), Horváth Péter (1643.), Isming György (1636.), Kisvárday másképp Chizmazia János (1659.), Kopasz István (1655.), Kothech András (1560.), Dicskei Kovách Mihály (1578.), Kóródi Ferencz (1718.), Körmendy Benedek (1572.), Becskői Literati másképp Kwkarowycz Péter (1583.), Szigeti Literatus György (1519.), Móczser Mihály (1609.), More János (1584.), Nagy István (1653.), Pesthi Nagy Balázs (1559.), Nagylucsei Orbán (1480.), Pap másképp Szabó János (1612.), Parscht Bálint (1588.), Pozbay István (1613.), Richthauzer Miklós (1657.), Scheierman Márton (1662.), Schyrmer János (1507.), Suba András (1612.), Szalay István (1662.), Szeli János (1660.), Szentkirályi Ferencz (1582.), Szeöch másképp Károly Pál (1647.), Thasnády Balázs (1581.), Theophilus másképp Walendorf Márton (1595.), Tholdi Farkas (1628.), Tholnay másképp Eötvös Mihály (1633.), Tóth másképp Kapitány Mihály (1695.), Vay Ábrahám (1418.), Ványi István (1690.), Borosjenei Vizi János (1638.), Vlassits Sándor (1696), Bikkfalvi Zekely másképp Zaránd Lukács (1609.), Zolthay János (1579.), továbbá Bártfa (1453.), Fiume (1659.) Pozsony városok (1436.) és Sáros megye (1615.) címeres leveleinek másolatait (össz. 59 dbot) foglalja magában, 27 kivételével valamennyinél a címér színezett másolatával. A harmadik

csoportot a kiállítás nevezetesebb okleveleiről, köztük II. Géza és Imre királyok kiadványairól felvett fényképek képezik, kiegészítve a tûróczy és lipóczy regestrumok fényképfelvételével, melyek szintén az említett alapból eszközöltettek.

Középkori okleveleink csoportját két ajándék és két vétel 8 db XIII. századi (s köztük 2 tatárjárás előtti), 50 db. XIV., 86 db. XV. és 19 db. XVI. századi irattal növelte; ezek közül kiemeljük II. András 1209-iki, ünnepélyes alakban kiállított oklevelének töredékét és Tvartko bosnya király 1380-iki oklevelét, melyben Hervojának a bosnyák nagyvajdai méltóságot adományozza; ez utóbbi oklevél történelmi jelentőségét a bosnyák történelem legavatottabb ismerője, Thallóczy Lajos, a Magyar Könyvszemle hasábjain külön cikkben méltatja.

Az ujabbkori iratok gyarapodása közül kiemelendő azon vétel útján megszerzett 167 db. XVII. századi kormányzati ügyirat és egyéb irat, melyet Sporer Tivadar szentkirály-szabadjai földbirtokos a báró Skrbensky család ledniczi jószágának eladása alkalmával elkallódásnak induló levéltárból mentett meg; e gyűjteményben van 14 db eredeti irat, mely III. Ferdinánd alchimista kísérletezéseire vonatkozik.

Kiváló érdeklődéssel bírnak még a báró Simonyi József őbester származására, hűstetteire és kitüntetéseire vonatkozó eredeti iratok és levelek, melyek ajándék útján kerültek a levéltár birtokába.

Nemesi irataink csoportja a fennebb részletezett kiállítási másolatokon és a báró Simonyi József nemesi származására és báróságára vonatkozó 26 db. iraton kívül két eredeti czimeres levéllel gyarapodott. Ezek: 1. 1607 augusztus 4. Bécs. Rudolf király czimeres levele bizonyos Száva másképp László részére, kinek családi nevét egy későbbi kéz kivakarta s az »Imrei« névvel pótolta. 2. 1659 október 7. Pozsony. Győri Nagy István és Komáromi Nagy István czimereslevele I. Lipóttól.

A családi letétemények a Görgei család levéltára kiegészítésére beküldött 30 db. ujabbkori iraton kívül a Kossuth család mintegy 584 dbból álló levéltárával gyarapodtak, melyet a család Kossuth Ferencz orsz. képviselő kezdeményezésére ajánlott fel a Magyar Nemzeti Múzeumnak. A család 1479-iki czimeres levelét is magában foglaló levéltár Kossuth Lajos könyvtárával és irataival együtt a maga nemében páratlan teljességben lesz hivatva, hogy e nagy történelmi név emlékét intézetünkben megörökítse.

A lefolyt évnegyedben 55 kutató 5507 iratot és 17 pecsétmásolatot, összesen 5524 dbot használt. Külső használatra kikölcsönözött 30 térítvényre 259 irat és 37 pecsétmásolat, összesen 296 db.

Az újabb szerzemények feldolgozásán és beosztásán kívül a levéltár régi provenienciáiból feldolgoztatott a Szily Kálmán

által családi levéltárából kiválasztott s még 1881-ben ideajándékozott 3325 db. irat, melyek a Hügyei Farkas, és más, a Szilyekkel rokon családokra vonatkoznak, továbbá a Felsőbükki Nagy családra vonatkozó, 1526 dbból álló gyűjtemény. Rendeztettek Gróf Széchenyi István levelei és iratai; e csoport az újabb szerzeményekkel 879 dbból áll. A kéziratárból annak idején áttett kamarai, városi és egyéb iratok rendezése, melynek megindításáról az előző évnegyedi jelentésben adtunk hírt, befejeztetett; ez értékes gyűjtemény a kéziratári repertóriumszámok szerint lehető teljességgel rekonstruálva és a megfelelő katalógus-czédulákkal ellátva várja a levéltári elvek szerint leendő végleges elhelyezését, addig pedig részben betürendben, részben a régi kéziratári jelzet szerint áll a kutatók rendelkezésére. Rendeztettek továbbá azon iratok, melyek nagyságuk miatt nem levénes uton elhelyezhetők, külön kezeltetnek; ezekről 102 utalólap készült, melyek az egyes csoportokba az illető helyekre beosztottak.

Végül megkezdett Kossuth Lajos iratainak rendezése.

A családi letétemények közül befejeztetett és most van revideálás alatt a Thaly-család levéltárának czédula-lajstroma, mely 1879 czédulát foglal magában; megbélyegeztetett az Alapi Salamon család levéltára és folyamatban van a báró Balassa és a Kossuth családok levéltárainak rendezése.

A. M. T. AKADÉMIA KÖNYVTÁRA 1896-BAN.

A rendezett tudományszakok száma 52; ezek 53,799 munkát tartalmaznak a következő kimutatás szerint: Bibliographia: 1116, Encyclopaedia: 139, Philosophia: 1307, Theologia: 900, Paedagogia: 1893, Széptudomány: 508, Anthropologia: 293, Jogtudomány: 1120, Magyar jogtudomány: 1474, Politika: 2308, Magyar politika: 1644, Történelem: 5665, Magyar történelem: 2838, Magyar országgyűlések: 95, Életírás: 2444, Földrajz: 1058, Magyar földrajz: 451, Térképek: 926, Utazások: 1191, Statistika: 682, Schematismusok: 114, Hadtudomány: 677, Régészet: 1360, Éremtudomány: 175, Matematika és csillagászat: 1070, Természettudomány: 173, Természettan: 889, Vegytan: 414, Természettudomány: 128, Állattan: 486, Növénytan: 418, Ásvány- és földtan: 509, Gazdaságtan: 1670, Orvostudomány: 2395, Nyelvtudomány: 2034, Classica philologia: 704, Görög írók: 802, Latin írók: 872, Új-latin írók: 795, Magyar nyelvészet: 452, Régi magyar irodalom: 631, Magyar irodalom: 2641, Germán irodalmak: 1495, Francia irodalom: 644, Olasz és spanyol irodalmak: 245, Szláv irodalom: 406, Keleti irodalom: 1709, Incunabula: 355, Akadémiák, tudományos társulatok kiadványai: 533,

Magyar Tudományos Akadémia kiadványai: 386, Külföldi folyóiratok: 193, Hazai újságok és folyóiratok: 372.

A betűrendes nagy czédulakatalogus jelenleg 53,282 czédulából áll. A folyóiratok és folytatásos művek állományának rendben tartására, jelenleg külön czédulakatalogus készül.

A szakkatalógus kötetének száma: 100.

A könyvtár gyarapodása a járuléknapló kimutatása szerint a következő:

Vétel útján 319 mű, 501 kötet, 119 füzet.

Kiadványcsere és ajándék útján: 727 mű, 340 kötet, 434 füzet.

Magánosok ajándékából: 312 mű, 436 kötet, 95 füzet, 1 atlasz.

Nyomdak kötelespéldányai: 971 mű, 213 kötet, 758 füzet.

A Magy. Tud. Akadémia kiadványai: 35 mű, 52 kötet, 29 füzet.

Iskolai Értesítő: 160 darab.

Térkép: 4 darab.

Újság: 41, azaz 39 kötet, 7 füzet.

Az összes gyarapodás 1896-ban 2364 mű, 1542 kötetben és 1435 füzetben, 1 atlasz, 160 iskolai értesítő, 4 térkép, 41 újság.

Ehhez járul 168 külföldi és hazai folyóirat.

Mint kiváló ajándékkönyv említendő Szvenigorodszkoi orosz államtanácsos ajándéka, az ő költségén kiadott s a byzanci zománczokról szóló Kondakov-féle, gyönyörűen kiállított mű. Mint nagyobb vétel említendő a »Göttingische Gelehrte Anzeigen« cz. folyóirat 1765-től, 1822-ig terjedő, körülbelül 150 kötetből álló sorozata.

A könyvtár olvasótermében 1896-ban 7169 olvasó 10,727 művet használt és 130 egyén 409 művet kölcsönzött ki házi használatra.

A könyvtár külön osztályát alkotó Goethe-gyűjtemény állapotát a következő számok tüntetik fel.

Goethe művei összes kiadásainak száma: 20; első és külön kiadások, curiosák: 136 mű; disz- és képes kiadások: 13 mű; levelezés és beszélgetések: 65 mű; Goethe-biographia: 461 mű; Goethe műveire vonatkozó irodalom: 590 mű; folyóiratok, értekezések, bibliografia: 695 darab. A gyűjtemény többi részeiben az év folyamán változás nem állott be.

A Goethe-gyűjtemény megnyitásának napjától kezdve 849 látogató írta nevét a vendégeknyvbe. Legalább ép annyira tehető azok száma, kik nevüket nem írták be, úgy hogy a lefolyt kilencz hónap alatt a látogatók száma bátran tehető 1600—1700 személyre.

A kéziratár a lefolyt évben a következőkkel szaporodott: A Lázár Zelma-kódex (Lázár Zelma úrhölgy adománya), Stephan Schulzer von Muggenburg, Schwämme und Pilze aus Ungarn und Slavonien (5 folio-kötet Hazslinszky hagyatékából), Bilszky János

agárdi lelkész naplói, idősb Kubinyi Ferencz és Vas Gereben néhány kézírata (Tietz A. ajándéka), Lenhossék József koponyamérései (vétél), és a Codice Messicano Vaticano 3373 hasonmása (Duc de Loubat ajándéka).

A BUDAPESTI MAGYAR KIRÁLYI TUDOMÁNY- EGYETEM KÖNYVTÁRA 1896-BAN.

A budapesti egyetemi könyvtár 1896. évi állapotáról *Szilágyi Sándor* min. tanácsos, könyvtári igazgató a következő jelentést intézte *Wlassics Gyula* vallás- és közoktatásügyi miniszterhez:

Az ezredéves kiállításon könyvtárunk Excellentiád magas intentióinak megfelelőleg méltón volt képviselve. Nemcsak a történelmi csoport irodalmi alcsoportjában, hanem az ujabbkori közoktatásügyi csoportban is sok kiválóan becses munka kiállításával vett részt, valamint az ügyvédi kamara kiállítását is a könyvtárunkban található igen érdekes adalékokkal egészítettük ki.

Általában az egyetemi könyvtárban rendkívül gazdagon van képviselve irodalmi életünknek minden korszaka s ez tette lehetővé, hogy irodalmi életünknek minden mozzanatából tudtunk valami feltűnőt, valami jellemzőt bemutatni.

Mint mult évi jelentésemben említettem, az irodalmi csoportnak előadói a könyvtár személyzetéből kerültek ki, kik e fáradságos és nagy felelősséggel járó munkát a könyvtári szolgálattal akkép egyeztették össze, hogy az utóbbi hátrányt nem szenvedett.

Hogy az irodalomtörténeti csoportban a külföldi könyvtárak is élénk részt vettek kiállításaiikkal, abban nem kis tényező volt az a körülmény, hogy könyvtárunk a külföldi könyvtárakkal élénk összeköttetést tart fenn, mely természetesen a kiállítás alkalmából csak fokozódott, a mennyiben ezen könyvtárak ama körülménynél fogva, hogy a csoport-előadók az egyetemi könyvtár tisztviselőiből kerültek ki, kiállítási tárgyaikat hozzánk küldték be.

Az előadók pontosságának és éberségének köszönhetjük azt, hogy a kiállított tárgyakat azok nagy száma daczára minden hiány nélkül kaptuk vissza.

Hálásan kell megemlékeznem Excellentiád azon kegyességéről, hogy duplumainkat Excellentiád a kolozsvári egyetemi könyvtárnak s az ezzel kapcsolatban lévő erdélyi ev. ref. egyházkerület theologiai facultásának kegyeskedett adományozni, miáltal lehetővé tétetett, hogy a hírlapszoba mellett lévő nagy kerek dolgozó-szoba, melyet eddigelé a duplumok betöltöttek, visszaadassék eredeti rendeltetésének és ezzel elég van téve az egyetemi tanács azon kívánságának, hogy külön és minden időben használható dolgozó-

terem rendeztessék be, mely a legszükségesebb segédkönyvekkel felszerelve, tágas és kényelmes helyet biztosít a dolgozóknak.

A gazdasági hivatal nagy előzékenységgel járult hozzá, hogy ezen dolgozó-terem, mely eddig alig volt fűthető, kályhával és minden szükségessel elláttassék.

Minthogy azonban ezen dolgozó helyiségbe a címjegyzékeket levinni már azért sem lehet, nehogy azok rendetlenségbe jöjjenek, czélszerűnek tartottam azon szobát, melyben a címjegyzékek őriztetnek, úgy rendezni be, hogy azok a kutatók, kik a czédulakatalogust előzetesen akarják használni, ebben a szobában is dolgozhassanak s előre elkészíthessék azon könyvek jegyzékét, melyekre a földszinti dolgozóteremben szükségük van.

Kétségtelen, Kegyelmes Uram, hogy tért nyertünk a doublettek eltávolítása által, azonban korántsem annyit, mint a mennyire szükségünk lett volna. A hely szűkét már is kezdjük érezni. Nem számítva azt is, hogy az elsőemeleti folyosó is tele van, az ősnymtatványok három helyen vannak felállítva, az orvosi szak három megszakítással különböző helyen van elhelyezve, a vegyes szakba tartozó munkákat négy különböző helyen kell keresni, a történeti szak pedig ugyanez okból ötfelé van eldugtatva. S tekintetbe véve a könyvek évenkénti progressiv szaporodását, rövid idő alatt elodázhatatlanná válik, hogy a könyvtár épületét új szárnyrészszel megtoldjuk s e részben indokolt előterjesztést fogok Excellentiához benyújtani.

A személyi ügyeket illetőleg Dedek Crescens Lajos I. évődös pótléka az idén vált esedékessé, mely részére Nagyméltóságodnak f. évi 41,402. sz. alatt utalványoztatott. A megürült szolgálai állomás Halász Alajos napidíjas szolgálával töltetett be, továbbá Ferenczy József és Nagy Pál könyvtári szolgák magasabb fizetési fokozatba léptek elő.

Legmélyebb hálámnak kívánok kifejezést adni, hogy Excellentiád magas felterjesztésére ő Felsége az igazgatót miniszteri tanácsosi czímmel kegyeskedett felruházni, kit ez évben a bécsi császári tudományos akadémia is külföldi levelező tagjául választott.

Kiváló hálával kívánom kiemelni azt is, hogy Kudora Károly másodőrnek a kiállítás rendezésében szerzett érdemei elismerésül ő Felsége a koronás arany-érdemkeresztet legkegyelmesebben adományozni méltóztatott.

A könyvtár 1896. évi forgalmáról és gyarapodásáról van szerencsém jelentésemet a következőkben tenni meg:

A könyvtár szaporodása legnagyobbbrészt a rendes évi datatióból és a könyvtári illetékből került ki, de ezenkívül adományozás útján is jutott a könyvtár intézetektől, hatóságok- és magánosoktól munkák birtokába, nevezetesen: a magy. kir., a csász.

és kir. közös, és az osztrák csász. kir. kormányoktól, az angol, bolgár, canadai, német, belga, dán, ind, svéd. olasz és orosz kormányoktól, a magyar országgyűlés képviselőházától, a M. Tud. Akadémia és az osztrák csász. tud. akadémiától, a magyar történelmi társulattól, az országos és fővárosi statisztikai hivataloktól, az »Országos Törvénytár« szerkesztőségétől, az ezredéves országos kiállítás igazgatóságától, a m. kir. államvasutak igazgatóságától, a budapesti főkapitányságtól, az esztergomi főkáptalantól, a krisztániai egyetemi könyvtártól, a zirczi ciszterczita apátságtól, a temesvári első takarékpénztártól, a pesti polgári kereskedelmi testület és a budapesti nagykereskedők és nagyiparosok társulatától, a kecskeméti Katona József-körtől, a Magyar protestáns irodalmi társulattól, a felső-csalóközi ármentesítő társulattól, a veszprémi papnevelő-intézettől, a nagyvárad Szigligeti-társaságtól, a budapesti ügyvédi kamarától, a kolozsvári egyetemi könyvtártól, Frankfurt város könyvtárától, a székes-fővárosi képzőművészeti bizottságtól, a k. u. k. Kriegs-Archiv-től, a soproni ág. ev. lyceumtól, a »Biblioteca nazionale centrale di Firenze«-tól, a k. u. k. militärgeographisches Institut-tól, a k. k. österreichisches Gradmessungs-Bureau-tól, a kön. preussisches geodäsisches Institut-tól, a Smithsonian-Institution-tól, a m. kir. földtani intézettől, a meteorológiai és föld-delejességi m. kir. központi intézettől, a budapesti növendékpapságtól, [az izr. irodalmi társulattól, a budapesti rabbiképző-intézettől ; azonkívül a magyarországi jogakadémiák stb., valamint a legtöbb külföldi egyetem is mint rendesen, úgy ez évben is beküldték kiadványaikat. — A nyomdák közül : a magy. kir. államnyomdától, az egyetemi nyomdától, az »Athenaeum« és »Franklin-Társulat« nyomdáitól, továbbá az aradi, brassói, budai, debreczeni, kecskeméti, miskolci, pozsonyi és veszprémi nyomdáktól. — Magánosok közül József főherczeg ö csász. és kir. Fensége (Alcsuth), Balló Mátyás, Beke Antal (Gyula-Fejérvár), dr. Békefi Remig, Bite Pál (Szeged), Thomas Willing Balch (Philadelphia), Bubics Zsigmond (Kassa), Carlotta Ceradini Bozzolo (Milano), C. C. Carles (Buenos-Ayres), Uriel H. Crocker (Boston), Demkó György (Eger), Devecis Del Vecchio Ferencz, Éble Gábor, Érduhelyi Menyhért, dr. Fialovszky Lajos, Frederik Jenő, Halaváts Gyula, Herendi (Hoselitz) Arthur, báró Hornig Károly (Veszprém), Jekelfalussy József, Káldy Gyula, King George (Calcutta), Lipperheide báró (Berlin), Löw Immánuel (Szeged), Marienescu Athanáz (Karánsebes), dr. Margó Tivadar, Murray Dávid (Glasgow), Némäti Kálmán, Németh Péter, Alfonso Doria Pamphili herczeg (Roma), báró Radvánszky Béla (Sajó-Kazán), dr. Schwartz Izidor, Siebreich Károly, Strack Hermann L. (Berlin), George F. Stone (Chicago), dr. Szádeczky Lajos (Kolozsvár), dr. Szendrei János, Szentessy Gyula (Vác), Szigetvári Iván, Szi-lágyi Géza, dr. Télfy Iván, báró Thoroczky Victor, dr. Toldy

László, Vágner József (Nyitra), Végh Arthur, Várady Gábor (Mármaros-Sziget), gróf Vigyázó Ferencz, Wiener Moszkó, Zama Edonard (Róma) és Zolnay Gyula gyarapították ajándékaikkal a könyvtárat.

Azon művek közül, melyekkel ez évben ajándékozás folytán gyarapodott könyvtárunk, első helyen érdemel említést *Medgyesi Pál* 1650-ben Váradon nyomtatott ily című munkájának töredéke: »*Abba atya. Avagg könyörgesnek lelke*«, melyet dr. Dézsi Lajos, egyetemi könyvtártiszt ajándékozott könyvtárunknak. E művet Szabó Károly bibliografusunk még nem ismerte s ezen példányon kívül csupán egy szintén töredék példánya ismeretes egy magángyűjtő birtokában.

A könyvtár állománya az 1896. évben 1841 művel, mely 2389 kötetet képez, 1891 darab aprónyomtatvánnyal és 2 darab kézirattal gyarapodott, ezt hozzáadva a múlt évi álladékhoz, az 1896 december 31-iki könyvtárállomány 217,752 kötet műből, 37,147 aprónyomtatványból, ezenfelül 1606 darab és 439 kötet kéziratból áll.

A külföldi könyvtárakkal és tudományos intézetekkel az 1896. évben előfordult érintkezésünket a következő jegyzék tünteti fel: a baseli nyilvános könyvtár, a bécsi cs. és kir. udvari könyvtár, a bécsi cs. kir. egyetemi könyvtár, a bécsi cs. tud. akadémia, a bécsi cs. és kir. udvari és állami levéltár, a bécsi k. k. Hofkammer-Archiv, a bécsi k. k. Institut für österreichische Geschichtsforschung, a berlini kir. könyvtár, a boroszlói kir. egyetemi könyvtár, a firenzei Biblioteca nazionale centrale, a frankfurti városi könyvtár, a göttingai egyetemi könyvtár, a gráci egyetemi könyvtár, a heidelbergi egyetemi könyvtár, a heiligenkreuzi Stiftsbibliothek, a krakói Jagelló-egyetemi könyvtár, a mária-sterne trappista-rend társháza (Bosznia), a lemergi egyetemi könyvtár, a mölki szent benedek-rendi zárda könyvtára, a müncheni bajor kir. udvari és állami-könyvtár, a müncheni állami levéltár, a prágai egyetemi könyvtár.

Megjegyzendő, hogy könyvtárunk a kiállítás alkalmából a legtöbb európai nevezetes könyvtárakkal érintkezett, melyek e jegyzékben ki nem tüntetettek.

SZAKIRODALOM.

A Lobkowitz kódex nyelvi ismertetése. *Irta Gáspár E. Leó, Budapest, 1896. (74 l.)*

A keszthelyi kódex alaktana és mondattana. *Irta Kardos J. Czelesztin, Esztergom. 1896. (80 l.)*

A Jordánszky és Érdy kódex. *Irta Veinstein-Hevess Kornél, I. r. Budapest, 1896. (35 l.)*

Nyelvemlékeink már legnagyobb részt ki vannak adva, de nyelvészeti feldolgozásban alig egy-kettő részesült közülök. E hiányt igyekszik pótolni e három kis nyelvészeti tanulmány, a melyek közül az első már csak azért is felhívja figyelmünket, mert a tárgyalta nyelvemlékről a Magyar Könyvszemle adott legelőször hírt (1879. évf. 189—207. l.). Ismertetésünket a tér szűke miatt rövidre kell szabnunk, s ez mentse hiányosságát.

1. *A Lobkowitz kódex nyelvi ismertetése.* Általános hibája e dolgozatnak, hogy a kódex nyelvét csak a mai irodalmi nyelvvel veti egybe, pedig ez nyelvünk mai állapotának csak kisebb részét tünteti fel, s az egészről az irodalmi nyelv és az összes nyelvjárások adnak teljes képet. A népnyelvi adatokra való hivatkozás azonban oly csekély a műben, hogy semmiképen sem elégedhetünk meg vele, pedig ha ezekre kellő figyelmet fordítunk, sok nyelvemlékbeli alak egyszerre világosabbá s érthetőbbé válik előttünk s kitűnik, hogy csekély változtatással ma is él. Csak egy pár példát említek fel: *imeg* (10.) = *ümög* (Dunán tul); *zabolayat, enekleni, kefergez, palantal, kalastrom, kalara* (11.) ma is mind ismertetes alakok a népnyelvben, különösen az északnyugati nyelvjárás területén, úgyszintén a felszólító mód egy 2. személyének ezen bővebb alakjai is: *mongiad, bochassad, imagiad, keryed* (11.) sat. Ezek tehát bővebb alakok ugyan az irodalmi nyelvvel szemben, de tudnunk kell, hogy ma is megvannak az egyes nyelvjárásokban. A *futtak, juttak*-féle igék a népnyelvben ma is élő alakok; hasonlóképen a *husvetnek* szóban (15.) nemcsak a kódex írója *érezte még* az összetételt, hanem *érzi ma is* az egész északnyugati és más nyelvjárás is sokszor, pl. *húsvétet* (az irodalmi nyelvben is), *húsvétre, húsvéttől kezdve*; az *oríha* (16.) meg annyira népies, hogy

a népnél tudtommal másképp nem is igen ismeretes, pl. »fekete szem, piros *orcza*.«

A hangszinbeli változások tárgyalása az értekezésben a legjobban kidolgozott rész, de a hangok hosszúságát tárgyzó fejezetekben (12—24. és 27—29. l.) túlságosan sok az ugor összehasonlítás. Egyáltalán a mily szűkmarku a szerző a népnyelvi jelenségekkel szemben, ép oly bőkezűen bánik az ugor összehasonlítással, pedig ezen összehasonlításokhoz még helyes módszer mellett is gyakorta szó fér, hát még ha úgy járunk el, hogy a hang hosszúságának igazolása céljából az ugor nyelvek közül majd egyikre, majd másira hivatkozunk, hiszen ily alapon ki lehet mutatni, hogy »a szegény ó-magyar nyelv csupa diphtongusokból állt (Egyet. Phil. Közl. XX. 693.)«; itt első sorban a magyar nyelv legközelebbi rokonaira, a vogul, osztják, zürjén és votják nyelvek hangalakjaira kell tekintettel lennünk. De még ekkor sem szükséges a nyelvemlékbeli hangok hosszúságát folytonosan ugor összehasonlításokkal bizonyítgatni, hisz a kódexek nyelvészeti feldolgozásában ritkábban van arról szó, hogy valamely hangnak hosszúsága vagy rövidsége-e az eredeti, hanem legtöbbször azt kell megállapítanunk, hogy e vagy ama hang hosszú vagy rövid alakban divott-e akkor a maival szemben, a mihez minduntalan az ugor összehasonlítás fegyvereit rángatni elő egészen fölösleges. Azért tehát az ugor összehasonlítás csak akkor van itt helyén, mikor a hangbeli jelenség annyira szokatlan, hogy kellő értelmezését és felvilágosítását csakis ezen az úton eszközölhetjük; ellenben a mai nyelv állapotának lehetőleg teljes képét kell a kódexbeli nyelvvel szembeállítanunk s evégből nemcsak az irodalmi nyelvet, hanem még inkább a nyelvjárásokat kell figyelembe vennünk, mert hiszen a kódexek is majd egyik, majd másik vidék nyelvén vannak megírva, »valóságos nyelvjárási szövegek«.

Gyakran megtévesztik a szerzőt az íráshibák; találgatja őket, hibák-e, vagy nem, s bár nincs meggyőződve egyikről sem, mégis sokszor következtet belőlük; így szerinte *-m* képző van e szavakban: *felem*, *utam* s *-dam* ebben: *lakodam* (36.), pedig könnyű felismerni, hogy itt íráshiba van a régi *-alm*, *-elm* és *-dalm* képzők helyén (*félalm*, *jutalm*, *lakodalm*). Ugyanily alapon teszi fel a *g-k* változást a többes ragban: *bezedög*, *tiztőffegög*, *bodogog* (37.). De ez még hagyján, hanem szinte nevetséges, midőn egy rakás íráshibából (*refť/eget* = restségek, *aiakat* = ajakak, *akartot* = akartok, sat.) azt következteti, hogy ime elég gyakori kódexünkben a *k* helyett a *t* s így nyelvünkben is megvan az eredeti ugor többes rag, a *t*. Természetesen, ha nem volna íráshiba, csakhogy az, és a példák nagy számát megmagyarázza azon körülmény, hogy a régi iratokban a *k* gyanánt alkalmazott *c* majdnem szakasztott olyan, mint a *t* (c). Ilyesféle íráshiba még *átalfaggatatott* (48.) e

h. *átalszaggattatott*. Hibás a *zontiorodott* (54.) alaknak ilyen átírása: *szonytorodott* e h. *szontyorodott*. E hibákat azonban épen nem tartom jelentőseknek s csak azért foglalkoztam velük kissé bővebben, hogy ebből is kitűnjék, a mit Szilasi nem rég sürgett (Egyet. Phil. Közl. XX. 290.), hogy nagy szükség volna nyelvemlékeinket paleografiai és kritikai feldolgozásban is részesíteni.

Nem tarthatjuk helyesnek a szerző azon eljárását, hogy összetételnek veszi az ilyen alakokat: *penitencianak tartása, mehének orszaga*. (33.) Hiszen ha így fogjuk fel a dolgot, akkor az sül ki, hogy összetételnek vehetünk minden mondatbeli viszonyt s ekkor egyszerű szavak csak a szótárainkban lesznek.

A kihalt és különös jelentésű szavak közül némelyiknek nem ártott volna egy kis magyarázat, mert így egy-egy kiszakított példából nem lehetünk teljesen tisztában a jelentésével; ilyenek pl. *aléjt* (46.), *áldomás, cuca* (47.), *hagyapás* (49.), *monnőfél, mulat* (52.), *venerék* (55.). Ugyanitt az *ápol* (47.) ige talán rövidnek volna veendő, Vörösmarty is, Arany is így írják: *megapolta*.

Csak azt kell még megjegyeznem, hogy nyelvészeti munkában nagyon visszatetsző az ilyen germanizmus: ». . . . tövének más alakja, mely *ugy* (ebenso) a nyelvemlékekben, *mint* (wie) több helyütt a nép nyelvében is előfordul. (13. l.).

2. *A keszthelyi kódex alaktana és mondattana*. Sokkal gyorsabban végezhetünk vele, mint az előbbivel, a melynek hibáit fokozottabb mértékben találjuk meg benne. Ugor összehasonlításokkal — az ellenkező végletbe csapva — nem bibelődik s ez nem is baj, de a népnyelvi adatokra sem vet ügyet, előtte az irodalmi nyelv minden, pedig valójában ez nagyon is kevés arra, hogy nyelvünk jelen állapotát teljesen feltüntesse a kódexekkel szemben, a melyek — mint említve volt — nem egységes irodalmi nyelven, hanem mindig egyes nyelvjárások kiejtése szerint irattak. A szerzőnek ezen egyoldalú eljárása okozza aztán azt a sok aprólékosságot, a mely az összehasonlításban csak zavarólag hat. Így különösen a képzések közül mind elősorolja az olyanokat is, a melyekben a mai képzőktől, pl. *-l: terdel, gat: halgath, valogat, latogat, t: teremt, meglankaszt, feltamaszt, elvaltoztat* (13.) és még egész sereg a 14—18. lapokon. Ugyanezt a kifogást kell tennünk a névragozás (24—26.), a névutók és kötőszók tárgyalása ellen. (41—52.) Egyáltalán a kódexek nyelvében ritkábban kell kutatnunk azt, a mi a mai nyelvhasználattal megegyező, hanem ellenkezőleg mindenkor azt, a mi ettől elüt.

Ezen értekezésben is találunk az összetételek közé sorolva olyan szavakat, a melyek semmiképen sem lehetnek összetételek: *lakozo hely, ytelw zek, termw gywker, viselew kwrthbe* (tubis ductilibus) *zarw chynalt kwrth, elefant teteem chynalth haz* (domus

eburnea) (11.), legnagyobb részben idetartoznak azok is, a melyeket *jelölt összetételek* alak említ fel (12.).

Még egy tévedését kell az értekezőnek helyre igazítanunk. A *-va, -ve* végű igenévről azt tanítja, hogy ma csak szenvedő értelemben használjuk (68.), pedig a dolog úgy áll, hogy ezen igenév mind cselekvő, mind szenvedő értelemben használatos, pl. *Sírva futnak a fiúcskák* (Gyulai), *Tántorogva ment ki az apai házból, Gyönyörködve nézi* (Arany).

A latinizmusokra nem ártott volna néhány felvilágosító példát felemlíteni, mert ez a kódexekre nézve talán mégis jellemzőbb, mint az a pár hebraizmus (78.), sőt éppen a mai irodalmi nyelv idegen elemeire való tekintettel bővebb tárgyalása is kívánatosabb lett volna.

Végezetre nem hagyhatom szó nélkül azt sem, hogy a szerző teljesen mellőzte a kódex hangtanát, pedig úgy tudom, hogy ez eddig nincsen kidolgozva. Az igaz, hogy ennek feldolgozása annyira nem mulatságos, hogy szinte vetekedik a tollfosztással, de nem kevésbé fontos, mint a szótan és mondattan, sőt a nyelvalakok fejlődésének feltüntetésére nézve a két utóbbinál határozottan nagyobb figyelemre méltó.

Ezen ismertetés azonban ne riassza el e két értekezés szerzőjét a további munkálkodástól, mert bár könyvükben van elég hiba, de van sok jó is, és az előbbieket megjelölésével éppen az volt a célom, hogy a nyelvemlékek rendszeresebb tanulmányozását ajánljam figyelmükbe, mert itt a munkálkodásra még igen nagy tér nyílik.

3. A *Jordánszky és Érdy kódex*. E kis tanulmány a budapesti tudomány-egyetemnek 1891/92. évi pályázatára készült, mely a Jordánszky és Érdy kódexek hangtanát«-nak előadását tűzte ki feladatul; és a jutalmat elnyerte, s habár a pályázatban kitűzött feladatot — mint az alábbiakból kitetszik — éppen nem fejtí meg, mégis valóban méltó volt a jutalmazásra. Mindjárt a bevezetésben igen helyes eszmét penget, midőn a nyelvemlékek feldolgozását nyelvészeti vizsgálódásaink multhatatlan föltételéül tűzi ki. Kétszeresen fontos ennek hangoztatása különösen most, midőn egész nyelvészetünket az aprólékos szómagyarázgatások foglalják el. A mit a szerző a két kódex nyelvére vonatkozólag előad, azt kellő alapossággal és körültekintéssel teszi. Az összehasonlító nyelvészet bizonyítékait csak ott alkalmazza, a hol a régies alak világosabbá s érthetőbbé tételére multhatatlanul szükséges; tekintettel van egyéb nyelvemlékekre is, bár ezen oldalról az összehasonlítás a nyelvemlékek hiányos feldolgozása miatt természetesen fogyatékos; végül különös gondot fordít a nyelvjárásokra s főképen arra, a melyben e kódexek nyelvi sajátságait nagyobb mértékben észleli, szóval ezeket nemcsak a mai irodalmi nyelvvel hasonlítja össze, hanem figyelembe veszi nyelvünk egész jelen állapotát.

A tárgyalás sorrendje ellen már kifogást kell tennem. Az általános bevezetés után megállapítja a szerző a két kódex szövegének egyezését, korát és forrását (I.), ezután szól a *ritkább kifejezések* (II.), *ritkább szóalakok* (III.) egyezéséről s a *helyesírás* egyezéséről és eltéréséről (IV.). Látható, hogy mindez a *szótanban* van helyén, még pedig megfordított sorrendben s itt is a II. és III. fejezet a jelentéstannak képezi tárgyát; pedig a szerző több helyütt említi, hogy a kódexek alaktana és mondattana következni fog, de következnie kellene a hangtannak is, mert a jelen értekezésben éppen ennek legjelentősebb fejezete, a hangváltozásokról szóló rész hiányzik.

Ezek után a szerző azt igyekszik megállapítani, hogy a két kódex melyik nyelvjárásban keletkezett. És az alsó-drávai nyelvjárásból számos meggyőző adattal bizonyítja be, hogy a kódexeket, mivel e nyelvjárás sajátosságait tüntetik fel, csakis *ilyen táj-szólással beszélő egyén* írhatta. Az adatok oly meggyőzők, hogy teljesen megnyugodhatunk bennök; azonban ellene kell mondanom a szerző azon véleményének, hogy »a szókincs a nyelvjárásra vonatkozólag kétes erejű, ingatag bizonyíték:« ellenkezőleg: az olyan szavak, a melyek valamely nyelvjárásnak különös sajátosságát képezik, elsődrendű bizonyítékok, úgy hogy ha csak egyetlen székely nyelvsajátság is volna e két kódexben olyan, a mely az alsó-drávai nyelvjárásban nem fordul elő s a székelynek kiváló sajátosságát képezi, meg kellene változtatnunk a nyelvjárás egyezéséről a szerző nyilvánította véleményét. Hangsúlyoznom kell azt is, hogy a nyelvsajátságok egyezéséből még éppen nem következik az, a mit az értekezésben olvasunk (26.), hogy a kódex ugyanazon alsó-drávai nyelvjárás *területén* keletkezett. A *hol* kérdés eldöntéséhez biztos történeti adatok kellenek s ezek híján csak a hiábavaló sejtések és találgatások homályában kell tapogatóznunk, a miről ezen értekezés végső (VI.) fejezete is bizonyosságot teszen, a hol a szerző semmiképen sem tudja a kódexek keletkezésének *helyét* meghatározni.

Ne is bibelődjek vele, nem a nyelvészeti feladata ez, a két kódex feldolgozásának folytatását várjuk tőle.

Dr. Bartha József.

Az Elischer-féle Goethe-gyűjtemény katalógusa. Összeállította Heller Ágost, az Akadémia főkönyvtárnoka. Budapest. 1896. A Magyar Tudományos Akadémia kiadása. Kis 8-rét, V+145. l.

Annak idején a napi sajtó is élénken foglalkozott azzal a szokatlanul érdekes adománnyal, mely fővárosunkat egy igazán speciális gyűjteménnyel gazdagította. Az Elischer-féle Goethe-gyűjtemény az, melyet Elischer Boldizsár budapesti ügyvéd több évtizedes áldozatkész buzgósága teremtett meg, s a mi halála

után unokaöcsésének dr. Elischer Gyula egy. tanárnak rendelkezése alá jutott. Ez utóbbi azután a Magyar Tudományos Akadémiának engedte át a becses örökséget azzal a föltétellel, hogy a gyűjtemény örök időközön át az *Elischer-féle Goethe-gyűjtemény* nevet viselje s egy külön helyiségben alkalmas módon föllálítva és lajstromozva helyeztessék el. Mindez most már meg is történt s az Akadémia egész nyugodtan elviselhette azoknak támadását, a kik a nemzeti génusz nevében kötöttek bele azért, hogy palotájában helyet adott a minden idők egyik legnagyobb költőjére vonatkozó ritka gyűjteménynek.

Ennek a gyűjteménynek jelentősége csak akkor fog kitűnni, ha egy igazi Goethe-filolog alaposan átbuvarolja s a Goethe-irodalom nagy perspektívájából tekinti meg. Mindenesetre a legszokatlanabb jelenségek közé tartozik, hogy magánember ilyen impozáns méretű gyűjteményt állítson össze egyetlen egy irodalmi alakra vonatkozó dolgokból. Még ha Goethe, a költőkirály is ez az alak. Hogy ez a Goethe-filolog a mi tudományos köreinkből való lesz-e, vagy pedig valamelyik német egyetem vagy könyvtár emberei közül kerül ki — egészen egyre megy. A fődolog az, hogy a kéziratanyag, továbbá az arcképgyűjtemény, melyben többek közt két unikum található, a Goethe-tudomány mai állásához mérten legyen áttanulmányozva.

A Heller Ágosttól összeállított katalógus az ilyenfajta érdeklődés fölkeltésére egészen alkalmas. Lehetőleg áttekinthető képet nyújt a gyűjtemény tartalmáról, hat csoportra osztva az egészet, u. m. a könyvek, kéziratok, arcképek, képek, emlékérmek és zeneművek csoportjára, a megfelelő alcsoportokkal. Így a könyvek csoportjában a következő osztályozás található: A) Művek: a) összes művek. b) dísz- és képes kiadások. B) Levelezés és beszélgetés. C) Goethére vonatkozó irodalom: a) életírások, kortársak és környezet; b) művek ismertetése és méltatása. D) Folyóiratok, értekezések, bibliográfia, katalógusok. Hasonló helyes szempontok szerint vannak kisebb részekre osztva a többi csoportok is.

Igen érdekesek a gyűjteményben levő kéziratok, Köztük *harmincznégy Goethe-kézirat*; a többi, összesen 144 drb., a nagy költő kortársaitól való. A katalógus különösen amazoknak pontos jelzésére fordít nagy figyelmet, a miben a finom érzékű gyűjtőnek jegyzetei kétség nélkül nagy szolgálatot teljesítettek. A kézirat czíme mellett legtöbbször megtalálhatók a szükséges fölvilágosítások arra nézve is, hogy egyik-másik hol jelent meg, ki hitelesítette, s hogy a levelek különösen mire vonatkoznak? Egy szóval gondos munkálat, mely nagyon alkalmas lesz arra, hogy az akadémiai Goethe-szobát internacionális érdeklődés tárgyává tegye.

Az egész gyűjtemény a katalógus szerint mintegy 4100 da-

rabból, még pedig körülbelül 2500 drb nyomtatványból, 178 kéziratból, 1063 kép- és metszetből, 22 érem- és 366 zeneműből áll. Olyan gyűjtemény ez, melynek bármelyik német város is szívesen adott volna helyet.

Heller katalógusa Hornyánszky Viktor kiadásában németül is megjelent és így a külföldnek is meg van adva a mód, hogy e gyűjteményről tudomást szerezzen. (e.)

Sammlung Bibliothekswissenschaftlicher Arbeiten.
Herausgegeben von Karl Dziatzko. Heft 6—9.

Immár kilencz füzet, — köztük egy pár kötet számba menő is, — tanuskodik a göttingai egyetemi könyvtár tudós igazgatója, *Dziatzko* Károly bibliografiai tevékenységéről, melyben kiváló szorgalom és széleskörű szakavatottság egyesülnek. Gyűjteménye egyik legbecsesebb vállalat a bibliografia terén. Megannyi nevezetes kérdés alapos, szigorúan tudományos megvitatását tartalmazza minden egyes dolgozat, melyeknek szerzői a szerkesztővel együtt a németországi bibliografusok legkomolyabb gárdájához tartoznak. Így hát dilleltánsok és amatőrök nem sokat találhatnak ezekben a már külső megjelenésük által is minden népszerűségről lemondó füzetekben. Alapos, német értekezések ezek. Olvasmányuk természetesen nem valók, hanem a szakma embereire nézve rendkívül becsesek, a miről a bibliografiai időszaki sajtó megfigyelése révén bárki is meggyőződhetik. Minden egyes *Dziatzko*-kötet egy kis mozgalom megindítója.

Igen hosszas volna most mind a kilencz füzet tartalmát ismertetni s az első füzeteket illetőleg talán fölösleges is. 1887 óta jelentek meg az egyes részletek, s azóta — éppen a vállalat tekintélye folytán — egyes tételei, eredményei úgy szólván belementek a bibliografiai köztudatba. Csupán a teljesség kedvéért jegyezzük ide az első öt füzet pontos címét, míg az utóbb megjelent füzeteknek (6—9). némileg tartalmába is bepillantunk. Az 1. füzet: *Brambach Wilhelm, Psalterium. Bibliographischer Versuch über die liturgischen Bücher des christlichen Abendlandes* (1887. VIII + 56 l.); a 2-ik: *Dziatzko K., Beiträge zur Guttenbergfrage. Mit einem photographischen Facsimile des Helmaspergerschen Notariatsinstruments von 6. Nov. 1455. nach dem Original der k. Universitätsbibliothek zu Göttingen* (1889. VIII + 89 l.); a 3-ik: *Franke Joh. Die Abgabe der Pflichtexemplare von Druckerzeugnissen mit besonderer Berücksichtigung Preussens und des Deutschen Reiches. Unter Benutzung archivalischer Quellen* (1889. XIII + 234 l.); a 4-ik: *Dziatzko K., Gutenbergs früheste Druckerpraxis auf Grund einer mit Hilfe der Herren Dr. phil. K. Mayer und Cand. phil. J. Schnorrenberg ausgeführten Vergleichung der 42-zeiligen und 36-zeiligen Bibel dargestellt. Mit 8 Lichtdrucktafeln.* (1890. X + 132 l.); az 5-ik: *Dziatzko, Entwicklung*

und gegenwärtiger Stand der wissenschaftlichen Bibliotheken Deutschlands mit besonderer Berücksichtigung Preussens (1883. IV+55 l. és 1 tábla).

A 6-ik és 8-ik füzet kisebb dolgozatok változatos gyűjteménye: *Beiträge zur Theorie u. Praxis des Buch- u. Bibliothekswesens. Herausgegeben v. K. Dziatzko.* (1. füzet 1894. VI+128 l., 2. füzet 1895. VI+21 l., 6 hasonmás és 1 táblázat), mely jórészen a göttingai egyetemen Dziatzkotól vezetett bibliografiai gyakorlatoknak köszöni létezését. Az első dolgozat a XV. századbeli német nyomdák praxisának pontos megállapítására irányuló tevékenységre hívja fel a szakemberek figyelmét. »Die sichere Zuweisung der Drucke des 15. Jahrhunderts an bestimmte Orte, Drucker und Jahre oder doch kürzere Zeitabschnitte setzt uns allein in den Stand die Entwicklung und Ausbreitung der Buchdruckerkunst, der Bücheraussstellung und des Buchhandels in allen Stufen, Fort- und Rückschritten während der Wiegenzeit zu verfolgen, die fast in jeder Hinsicht grundlegend gewesen ist bis auf die Gegenwart.« Alapos kritikával ismerteti azokat a munkákat, melyek eddig a német ősnymtatványok betűtípusainak s általában nyomdászati jellegének tudományos megállapítására vonatkoznak, különös elismeréssel emlékezve meg *Burger K.* 1892-ben megindított nagy vállalatáról, a »*Monumenta Germaniae et Italiae Typographica*«-ról. Mindenesetre igaza van Dziatzkonak abban, hogy a nyomdászat legrégebb történetét csak akkor lehet majd megírni, mikor az ősnymtatványok pontos leírásai a legaprólékosabb összehasonlításokat is lehetővé fogják tenni. Ehhez pedig alkalmas munkaerők nagy számának működése szükséges. E fajta munkálatok végzésére kellene létesülni egy Gutenberg-társaságnak. *Molsdorf dr.* a *Fasciculus temporum*-nak (Bürdlin der Zijt) egy Sorg Anton-féle nyomtatvány-töredékét ismerteti. Általán véve az ősnymtatványokra vonatkozó közlemények a tanulmányok ebben a füzetben. *Schorbach Károly* *Die Buchdrucker Günther und Johannes Zeiner in Strassburg, és Lotharius, liber de miseria humanae conditionis (m. d. J. 1448) und die mit gleichen Typen hergestellten Drucke* címek alatt közöl igen érdekes adalékokat. *Müller Vilmos* a göttingai egyetemi könyvtár XV. századbeli *Biblia Latina*-ját ismerteti. Ugyancsak a göttingai egyetemi könyvtár gyűjteményéből való a Hainnál hiányzó »*Liber horarum canonicarum secundum novam imp. eccl. Bambergensis rubricam,*« *J. Sensenschmidt* és *H. Petzensteiner* bambergi nyomdájának 1484-iki terméke, melyet *Jürges Pál* ismertet, a ki még a goslar városi levéltárból *Priscian* kéziratáról is közöl egy kisebb dolgozatot. A két legterjedelmesebb dolgozat az *Ad. Roquette*-é a német egyetemi- és a *Dziatzko*-é a nagyobb olaszországi könyvtárakról. Mindkettőben szakavatott szemek éleslátása nyilatkozik meg. Inkább praktikus jellegű kér-

déseket vizsgálnak, minők az adminisztráció, dotáció s más ilyenek, s minden jelentősebb tapasztalatukat újabb szempontok előtérbe állítására használják föl. A ki a külföldi könyvtárak szervezetét tanulmányozni akarja, ne mulassza el bepillantani a jelzett kötetbe. Ugyancsak *Dziatzko* számol be nagyobb dolgozatban a Gutenberg életét és személyiségét illető eddig ismert adatokról, *Pietschmann Richard* az egyiptomiak írószereiről, különösen a bórról és fáról kezd nagyobb dolgozatba, *Mayer Károly* németalföldi népkönyveket ismertet s több kisebb dolgozat foglalkozik nagyobbára nyomdászattörténeti adatok feldolgozásával.

A 7-ik füzet: *Gregorianisch. Bibliographische Lösung der Streitfrage über den Ursprung des gregorianischen Gesanges von Wilhelm Brambach* (1895. 32 l.) a gregorianus ének eredetét törekszik bebizonyítani bibliografiai alapon. Ismerteti a vitás kérdést, mely arra irányul, hogy vajjon melyik Gergelytől nyerték az ismeretes egyházi dallamok és szövegek nevüket. Azután fölhozza a bibliografiai bizonyítékokat s I. vagy Nagy-Szent-Gergely pápában állapodik meg, a ki az egész liturgiára nézve olyan egységes mozgalmat idézett elő, mely a keresztény világot a maga egészében meghódította.

Végre a 9-ik füzet: *Die modernen Systeme von Büchergestellen mit verstellbaren Legeboeden von Dr. Paul Jürges* (1895. VI+30 l.) rajzmellékletekkel ellátva ismerteti az újabb szerkezetű *Dr. Wenker*-féle könyvvállványokat. Széleskörű tapasztalatok alapján s a legaprólékosabb szempontokat sem mellőzve, a különben kisszertűnek látszó dolognak egész fontosságát föltünteti.

A ki a jelzett kérdések közül egyikkel vagy másikkal foglalkozik, nyugodtan folyamodhatik a *Dziatzko*-féle gyűjtemény kötetéhez; olyan lelkiismeretességet és szakképzettséget fog bennük találni, s az adatok olyan gazdasága fogja meglepni, a minőről a mi vázlatos ismertetésünk fogalmat sem nyújthat.

Esztégár László.

Zeitschrift für Bücherfreunde. Monatshefte für Bibliophilie und verwandte Interessen. Herausgegeben von Fedor von Zobeltitz. I. Jahrgang. 1897. Heft. 1. Verlag von Velhagen u. Klasing, Leipzig u. Bielefeld.

Már megemlékeztünk pár szóval arról a vállalatról, melynek célja a bibliofilség összes érdekeit német nyelven szolgálni. Azóta az első füzet már a nyilvánosság elő került s mi szívesen elismerjük, hogy előlegezett bizalmunk és rokonszenvünk teljes mértékben igazolva van. Az új vállalat nem csak üzleti vállalkozás. A ki megindította, valóban magas szempontok és fontos érdekek hatása alatt cselekedett. Komoly törekvés és a kellő szakértelem dicsérik az első füzetet s ennél többre nincs is szükség. A németnyelvű kultúrában van elég erő ahhoz, hogy ilyen vezetés mellett

a kíváncsi eredményekre nézve teljesen megnyugodhassunk. S ezek az eredmények mindenképen nagyon fontosak.

Éppen az előttünk fekvő füzet bevezető cikkéből tudjuk meg egész határozottsággal, hogy Németországban a könyvkedvelés sohasem állott olyan magas fokon, a mint azt Gutenberg hazájáról bárki is föltételezné. Az említett helyen a kérdésnek művelődéstörténeti háttére csak jelezve van, hogy aztán a folyóiratnak programja annál plasztikusabban domborodjék ki. Ez pedig nem más, mint a könyvkedvelést általánosítani. Hogy mi mindent foglal magában ez az egyszerűen hangzó programmpont, azt mindazok érteni és méltányolni fogják, a kik egy kissé bepillantottak a bibliofilség sajátos világába, s azok tudni fogják azt is, hogy hányféle szempontnak kell érvényesülni egy bibliofil-folyóirat szerkesztésénél.

Zobeltitz egyesíteni akarja vállalata körül első sorban a német bibliofileket s könnyű elképzelni, hogy a németországi könyvszerkesztési érdekességek rendszeres ismertetése a művészet és művelődéstörténeti új adatok mekkora gazdagodását jelenti. Mert Oktave Uzanne nemcsak udvarias, mikor azt mondja, hogy »l'Allemagne est la première nation du monde pour la consommation des livres et le goût de la lecture . . .« E mellett azonban a dolog természetéből kifolyólag az internacionális jelleg fönttartására is nagy gondot akar fordítani az új vállalat. Az első füzet tartalmának rövid regisztrálásából megláthatjuk, hogy mennyiben képes megvalósítani kitűzött programját.

A programot tartalmazó bevezető sorok után *Schreiber W. L.* tanulmánya következik a fatábla-nyomatokról (*Die Holztafeldrucke der Apokalypse*), melyben rövid áttekintést nyújt ennek a sajátos eljárásnak történetéről s részletesebben fejtegeti az *apokalipszisnak* ilyen kszilografikus kiadásait. Összesen hat ilyenről van tudomásunk, melyek három csoportra oszthatók, u. m. egy németalföldre és két németre, s melyek mind egy XIV. századi képes kéziratra vezethetők vissza. Ennek a sajtóeljárásnak (*Block-books*) korszaka 1460–1520-ig terjed, igazi virágzási kora 1465–1480. Az érdekes tanulmányhoz a középrajnai kiadás 16. lapjának színes másolata s két szöveggközi rajz van csatolva. Sok becses adatot tartalmaz és több érdekes szempontot érint az *exlibrisek* buzgó tanulmányozójának *Leiningen-Westerburg K. E.* grófnak dolgozata, melyet szintén illusztrációk gazdagítanak. *Zobeltitz* egész tanulmányt ír a könyvek modern kiállításáról művészi becsű czímtáblarajzok bemutatásával. *Hecker Oszkár*nak Boccaccio könyvtára viszontagságairól írt dolgozata a bibliografuson kívül az irodalom és kulturtörténet tanulmányozóját is érdekeltetheti. Az utolsó nagyobb cikk *Meier-Graefe* terjedelmesebb tanulmányának első közleménye a párisi és brüsszeli könyvpiar jelenlegi állapotáról. Ezek-

után következik az igen élénk kritikai rovat s a rendkívül változatos krónika, melyekben valóban elismerésre méltó körültekintéssel van összehordva minden bibliofil-aktualitás. Az üzleti érdekek szolgálatában külön melléklap (Beiblatt) áll bő hirdetésekkel s a könyvpiacz egyéb közölni valóival.

Végezzük Uzanne szavaival: »je suis assuré qu'en un pays de science et d'érudition tel que l'Allemagne, . . . votre revue a toutes les chances de succès . . .«
E—r.

FOLYÓIRATOK SZEMLÉJE.

I.

HAZAI FOLYÓIRATOK.

Az **Egyetemes Philologiai Közlöny XXI. évfolyama IV. füzete** (1897 április) *Bleyer* Jakab A magyar vonatkozású német történeti népénekek című czikkének III. közleményét hozza; *Hegedüs* István az ókori lexikon kiadásának ügyével foglalkozik, *Pecz* Vilmosnak, a lexikon szerkesztőjének körlevele kapcsán. Az *V. füzetben* (1897 május) *Bleyer* Jakab folytatja fentebb említett tanulmányát.

Az **Erdélyi Múzeum XIV. kötetének IV. füzetében** (1897 április 15.) *Ürmössy* Lajos Irodalom az ötvenes években Erdélyben című cikkében a forradalom után Erdélyben megjelent könyvekről, azok kiadásainak körülményeiről mond el sok érdekes adatot. A füzet végén Erdélyi könyvtár cím alatt össze van állítva az ország e részében megjelent, vagy reá vonatkozó legújabb művek bibliográfiája.

A **Grafikai Szemle VII. évfolyama 3. számában** (1897. márczius) *Spitzer* Márk a Budapesten készülõ nemzetközi hírlapkiállítás elmunkálatairól ad hírt. *Lubik* Zoltán befejezi A magyar nyomdászatkorszakai című dolgozatát. A vegyes rovatában Svájcz hírlapirodalmáról találunk statisztikai összeállítást.

Az **Irodalomtörténeti Közlemények VII. évfolyamának II. füzete** a következő tartalommal jelent meg: Dr. *Badics* Ferencz, Az első magyar irodalomtörténetirõ. (II. közlemény.) — Dr. *Széchy* Károly, Péchvárad vagy Farnádi. — Dr. *Körös* Endre, Hugo Károly magyar drámája. — *Tóth* Rezsõ, Fazekas Mihály. (II. közlemény.) — Adattár: Dr. *Décsi* Lajos, Heyden Sebald gyermeki beszélgetései 1531-bõl. (II. közlemény.) — *Lévay* József, Fábíán Gábor levelei Édes Alberthez. (IV. közlemény.) — Dr. *Récsey* Viktor, Révai Miklós levelei Paintner Mihályhoz. (VIII. közlemény.) — *Czékus* László, Jászai Pál naplója. (XIV. közlemény.) — Sz. A. Ad vocem. Supra agnõ. — Ismertetések, bírálatok: Dr. *Váczy* János, Berzse-

nyi Dániel életrajza. (Korda Imre.) — A *III. füzet* tartalma: Dr. *Badics* Ferencz, Az első magyar irodalomtörténetirő. (III. közlemény). — *Thury* József, Krónikáink és a nemzeti hagyomány. — *Bayer* József, Molière L'Avare-jának első magyarosítói. — *Tóth* Rezső, Fazekas Mihály. (III. és bef. közlemény.) — A dattár: Dr. *Décsi* Lajos, Heyden Sebald gyermeki beszélgetéseinek szövege. (III. és bef. közlemény.) — Dr. *Komáromy* András, Adatok Listi László életéhez. (I. közlemény.) — *Lévay* József, Fábian Gábor levelei Édes Alberthez. (V. közlemény.) — Dr. *Récsey* Viktor, Révai Miklós levelei Paintner Mihályhoz. (IX. közlemény.) — *Czékus* László, Jászai Pál naplója. (XV. és bef. közlemény.) — Ad vocem. — Codexeink forrásai IV. — Ismertetések, bírálatok: Szamota István, A Murmelius-féle latin-magyar szójegyzék 1533-ból. (Décsi L.) — Mindkét füzet végén: Irodalomtörténeti repertorium *Hellebrant* Árpádtól.

A *Századok XXXI. évfolyamának 3. füzetében* (1897 márczius 15.) *Sörös* Pongrácz befejezi *Forgách* Ferencz kortörténelme című forrás kritikái tanulmányát. *Békefi* Remig folytatja az anjoukorbéli székesegyházi iskolák ismertetését. A történetirodalom rovatában *Décsi* Lajos a középiskolák történetei III. sorozatát ismerteti. — A *4. füzetben* (április 15.) *Békefi* Remig befejezi említett dolgozatát. *Berzeviczy* Egyed a *Berzeviczy* család levéltáráról ad rövid tájékoztatást. Az *5. füzet* (május 15.) irodalmi rovatában *Décsi* Lajos befejezi a középiskoláink története című könyvismertetését, és *Margalics* Ede megkezdí a horvát történelmi kiadványok repertoriumát.

D. Gy.

II.

KÜLFÖLDI FOLYÓIRATOK.

Centralblatt für Bibliothekswesen. XVI. évfolyam, 4. füzet. (1897 április.) *Adolf Schmidt*, Untersuchungen über die Buchdruckertechnik des 15. Jahrhunderts. — *Karl Lechner*, Nachtrag zur Olmützer Agenda des Bischofs Stanislaus Pawlowsky. — *Ferdinand Eichler*, Zu Horns Schrift: »Die Disputationen und Promotionen« u. s. w. — *Recensionen und Anzeigen*: *Albert Maire*, Manuel Pratique du Bibliothécaire. (*Jules Laude*.) *Bernhard Lundstedt*, Sveriges periodiska litteratur. (*Fritz Arnheim*.)

5. füzet. (1897 május.) *C. Haeberlin*, Griechische Papyri. (Folytatás). — *Erllass betr. die Rangverhältnisse der preuss. Bibliotheksdirektoren und Oberbibliothekare.* — *Recensionen und Anzeigen*: *Wilhelm Heyd*, Bibliographie der Württembergischen Geschichte. (*Walther Schultze*.) *M^{se} Schwab*, Bibliographie d'Aristote. (*Fr. Susemihl*.) *Karl Dziatzko*, Sammlung bibliothekswissenschaftlicher Arbeiten. (*Dr. Armin Graesel*.) *Andr. Heusler*, Geschichte der

öffentlichen Bibliothek der Universität Basel. (P. Gabriel Meier.) Anton Einsle, *Catalogus librorum in Austria prohibitorum*. (X. Y.)

Állandó rovatok: Mittheilungen aus und über Bibliotheken. — Vermischte Notizen. — Neue Erscheinungen auf dem Gebiete des Bibliothekswesens. — Antiquarische Kataloge. — Personalmachrichten.

Deutsche Literaturzeitung. XVIII. évfolyam, 8. sz. (1897 február 27.) A. E. Cowley and Ad. Neubauer, The original Hebrew of a portion of Ecclesiasticus. (J. W. Rothstein.) Wilhelm Arndt, Schrifttafeln zur Erlernung der lateinischen Palaeographie. (W. Wattenbach.) — 10. sz. (1897 március 13.) Hinrichs' Fünfjahr-Katalog der im deutschen Buchhandel erschienenen Bücher, Zeitschriften, Landkarten etc. Titelerzeichniss und Sachregister. IX. Band. (A. L. Jellinek.) — 11. sz. (1897 március 20.) Victor Mortet, Un nouveau texte des traités d'arpentage et de géométrie d'Epaphroditus et de Vitruvius Rufus. Victor Mortet, La mesure des colonnes à la fin de l'époque Romaine d'après un très ancien formulaire. (M. Curtze.) — 12. sz. (1897 március 27.) Vetus Testamentum Graece. Codicis Sarraviani-Colbertini quae supersunt in Bibliothecis Leidensi Parisiensi Petropolitana phototypice edita. (O. v. Gebhardt.) Georg Bühler, Indische Palaeographie von ca 350 a. Chr. — ca. 1300 p. Chr. (Sten Konow.) Friedrich Panzer, Bibliographie zu Wolfram von Eschenbach. (W. Golther.) — 13. sz. (1897 április 3.) Georg Kaufmann, Die Geschichte der deutschen Universitäten. II. B. (Ernst Friedlaender.) — 17. sz. (1897 május 1.) Emil Friedberg, Die Canones-Sammlungen zwischen Gratian und Bernhard von Pavia. (E. Seckel.) — 19. sz. (1897 május 15.) E. Nagel, Zwingli's Stellung zur Schrift. Georg Finsler, Zwingli-Bibliographie. (August Baur.) — 20. sz. (1897 május 22.) Henri Le Soudier, Bibliographie Française. Recueil de Catalogues des Éditeurs français, accompagné d'une table alphabétique par noms d'auteurs et d'une table systématique. (A. L. Jellinek.)

Le Bibliographe Moderne. I. évfolyam, 1. szám. (1897 január-február.) Henri Stein, Fragments d'une théorie générale de la bibliographie. — Dr. John Kruse, Bibliographie des musées d'art de Suède. — La nouvelle organisation des Archives nationales à Paris. — H. S., Note inédite sur Guillaume Fichet. — Actualités Bibliographiques: Henri de Curzon, Le centenaire de Franz Schubert; bibliographie des ouvrages relatifs à cet artiste. (Henri de Curzon.) — Chronique des Archives: Allemagne. Espagne. France (Archives de la Marine, Allier, Hautes-Alpes, Charente-Inférieure, Corrèze, Finistère, Hérault, Loire, Marne, Orne, Puy-de-Dôme, Rhône, Seine-et-Oise.) Italie. Suisse. — Chronique des Bibliothèques: Allemagne. Belgique. Espagne. États-Unis (Chicago, Détroit, Homestead, New-York, Princeton.) France. Grand-Bretagne. Italie. Japon. Russie. Suède. Turquie d'Asie. — Chronique bib-

liographique — Nécrologie: W. N. du Rieu. (H. S.) — Comptes rendus et livres nouveaux: Revues spéciales. J. R. Scargill-Bird, A guide to the principal classes of documents preserved in the Public Record Office. (H. S.) J. Baudier, Bibliographie lyonnaise. Recherches sur les imprimeurs, libraires, relieurs et fondeurs de lettres de Lyon au XVI-e siècle. (H. S.) Falconer Madan, The Early Oxford Prests; a bibliography of printing and publishing at Oxford. (H. S.) E. W. Moes. De Amsterdamsche Boek-drukkers en Uitgevers in de zestiende eeuw. (H. S.) Paul Ducourtieux, Les Barbou, imprimeurs (Lyon, Limoges, Paris.) (H. S.) M. Schwab, Bibliographie d' Aristote. (H. S.) Alberto Lumbroso, Saggio di una bibliographia ragionata per servire alla storia dell' Epoca Napoleonica. (H. S.) Henri Omont, Bibliothèque nationale. Catalogue général des manuscrits français. (H. S.) Annuaire des Musées scientifiques et archéologiques des Départements. (H. S.) — Livres Nouveaux.

Revue internationale des Archives des Bibliothèques et des Musées. *I. kötet, 1. sorozat: Archives. 3. füzet.* Henri Stein, Le prêt des archives. — *Mélanges:* Ch. M. Dozy, Notice sur les archives des Pays-Bas. — Dr. S. Bergh, Notice sur les Archives de Suède. — *Chronique:* France. (Archives Nationales, Archives du ministère des affaires étrangères. Archives du ministère de la guerre, Archives du ministère des colonies, Archives départementales, Allier, Alpes-Maritimes, Ariège, Finistère, Gers, Haut-Garonne, Hérault, Indre, Savoie, Seine, Seine-et-Oise, Tarn, Vendée. Archives Notariales.) Allemagne. (Aken, Thorn, Weimar.) Belgique. Canada. Espagne. États-Unis. Grand-Bretagne. Italie. (Padova, Rome, Siena.) Pays-Bas. Russie. (Simbirsk.) — *Bibliographie rétrospective des périodiques:* Revista de Archivos, Bibliotecas Y Museos. 1871—1883. (H. S.) Verslagen Omtrent's rijks oude Archieven. 1878—1887., 1889—1893. (H. S.) Archivio della societa Romana di Storia Patria. 1879—1881., 1887., 1890., 1892., 1895. (L.) Archivio Storico Lombardo. 1874., 1876., 1882., 1883., 1889., 1892., 1893., 1895. (L.) Archivalische Zeitschrift. 1896. — *Comptes Rendus:* A Guesnon, La trésorerie des chartes d'Artois avant la conquête française de 1640. (H. S.) F. Castets et Jos. Berthelé, Archives de la ville de Montpellier; inventaires et documents. (H. S.)

I. kötet, 3. sorozat: Musées: 2—3 füzet. S. Reinach. Notice historique sur la formation des Musées d'Athènes. — *Mélanges:* Rafael Altamira, Les Musées Espagnoles. — Arthur Engel, Musées et collections de Barcelone. — *Chronique:* Allemagne (Berlin, Hambourg, Munich.) Antilles. (La Guadeloupe.) Australie. (Sydney.) Autriche-Hongrie. (Kraków, Graz, Reichenberg, Wien.) Belgique. (Anvers, Bruxelles, Tanay.) Bulgarie. (Sofia.) Égypte. (Alexandrie.) États-Unis. (New-Haven.) France. (Béziers, Dijon, Le Maus, Lille, Lyon, Montpellier, Narbonne, Paris, Pontois, Sant-Quantin, Sèvres.) Grande-

Bretagne. (Londres.) Italie. (Cesena, Florence, Milan, Modene, Parme, Ravenne, San-Severino.) Luxembourg. Pays-Bas. (Amsterdam.) Turquie (Constantinople.) Russie. (Moscou, Saint-Pétersbourg.) — Bibliographie rétrospective des périodiques: L'Athenaeum Français. 1852—1856. (F. Ch.) — Comptes rendus: Livret-guide géologique dans le Jura et les Alpes de la Suisse. Les Musées scolaires. Catalogue général des reproductions inaltérables au charbon, d'après les chefsd'oeuvre de la peinture dans les Musées d'Europe, les Galeries et collections particulières les plus remarquables. (Henry Lemonnier.) F. A. Gruyer, La peinture au château de Chantilly. Écoles étrangères. (B. Berenton.) Le Gallerie Nazionali Italiane. (Salomon Reinach.) Pierre de Nolhae et André Pératé, Le Musée national de Versailles. (S. R.)

Állandó rovat: Inventaires, catalogues et publications annoncées sommairement.

Rivista delle Biblioteche e degli Archivi. VII. évfolyam, 5—8. szám. Ermanno *Loevinson*, Sopra le materie scritte negli uffici pubblici. — Lodovico *Zdekauer*, Lettere di donne del contado senese dirette alla curia del Placito (1468—1511). — Luigi *Callari*, Un proemio inedito di Vespasiano da Bisticci. — Leo S. *Olschki*, Delle biblioteche dalla loro origine fino all'età di Augusto. — Curzio *Matti*, Documenti medioevali del comune di Roma. — Luigi *De Marchi*, La classificazione così detta decimale del sig. Dewey. — Giovanni *Bresciano*, Bibliografia statutaria delle corporazioni romane di arti e mestieri. — **Rivista Bibliografica:** Luigi Fumi, L'Inventario dei beni di Giovanni di Magnavai vescovo di Orvieto e vicario di Roma. (Curzio Mazzi.) — Notizie.

Zeitschrift für Bücherfreunde. I. évfolyam, 1. füzet. (1897 április.) Zur Einführung — W. L. *Schreiber*, Die Holztafeldrucke der Apokalypse. — Alfred *Lichtwark*, Der Bucheinband. — K. E. Graf zu *Leiningen Westerburg*, Etwas über Ex-libris. — Fedor von *Zobeltitz*, Moderne Buchausstattung. — Oscar *Hecker*, Die Schicksale der Bibliothek Boccaccios. — J. *Meier-Graefe*, Der gegenwärtige Stand des Buchgewerbes in Paris und Brüssel. — Kritik: W. A. Copinger, Supplement to Hain's Repertorium bibliographicum. (Adolf Schmidt.) Karl *Dziatzko*, Sammlung bibliothekswissenschaftlicher Arbeiten. (S.) Karl *Vollmöller*, Über Plan und Einrichtung des Romanischen Jahresbericht. (—z.) H. C. Andersen, Die Prinzessin und der Schweinehirt. (—g.) Dr. Richard Wülker, Geschichte der englischen Literatur von den ältesten Zeiten bis zur Gegenwart. (—v.) Chronik: Meinungsaustausch. Mitteilungen. Antiquariatsmarkt. — Kleine Notizen. — **Melléklet:** Beiblatt. *I. füzet.* Kataloge. — Desiderata. — Angebote. — Litterarische Ankündigungen. — Anzeigen. — Bibliographie. — Rundschau der Presse. — Briefkasten. H. S.

VEGYES KÖZLEMÉNYEK.

† Szilágyi István, a régi írói gárda egyik tiszteletreméltó tagja, a máramaros-szigeti főiskola nyugalmazott igazgatója, a M. Tud. Akadémia lev. tagja, ápril hó 12-én, hatvannyolcz éves korában elhunyt Máramaros-Szigeten. E nagytevékenységű és sokoldalú munkásságot kifejtett veterán tudósunk, a ki már huszonegy-huszonkét éves korában egymás után nyert a Kisfaludy-társaság pályázatán költeményeivel pályadíjat és dicséretet, s a M. Tud. Akadémiánál 100 arany jutalmat és dicséretet, a mellett szenvedélyes bibliofil és gyűjtő volt s maga után nagybecsű könyv- és iratgyűjteményt hagyott hátra. Évek óta gyűjtögette a Zrinyi Miklóstra vonatkozó adatokat és okleveleket, a melyeknek kiadására is készült, ha sokféle elfoglaltsága és a halál ebben meg nem gátolja. Szintén értékes gyűjteményt hagyott hátra eredeti levelekből, jórészt irodalmunk jeleseitől, Aranytól, Tompától stb., a kikhez szoros barátság fűzte, s Aranyhoz való viszonyát különösen hálásan fogja folyton emlegetni az irodalomtörténet, mivel ő volt az, a ki a kezdő írófolytonosan buzdította és bátorította s később is könyvekkel látta el, s ő unszolta a görög klasszikusok fordítására s az angol nyelv tanulására. Szilágyi 1819 január 7-én született Nagy-Kállóban. Az elemi iskolát szülőföldén kijárva, 1834-ben Debreczenbe ment s itt hat éven át a felsőbb (filozófiai, jogi és theologiai) tanfolyamot hallgatta. 1840-ben esküdt felügyelő és tanító lett. 1842-ben Nagy-Szalontára rektornak hívták meg, a hol két évet töltött. 1844-ben a Szepességre ment, hogy a német nyelvben némi gyakorlatot szerezzen. Kézmárkon Hunfalvy Pállal, a gimnázium egyik tanárával, innen Pestre jöven Petőfivel és több kiváló íróval kötött barátságot. Bécsbe érkezve, az orvosi szakra iratkozott be, de a pályához semmi hajlama nem lévén, már a következő évben Pestre tért vissza, s itt az egyetemen töltött egy félévet s különösen Horvát István előadásaira

járt el szorgalmasan. 1845-ben a máramaros-szigeti ev. ref. liceum a hittan és a természettan tanszékére hívta meg tanárnak s 1850-től kezdve az intézet igazgatását is ő vezette. 1885-ben ünnepelte tanári működésének 40 éves jubileumát s ezután nyugalomba vonult vissza.

Szilágyi irodalmi működése debreczeni tanuló korában kezdődik s első verselési kísérletei a Péczely Józseftől szerkesztett *Lant*-ban jelentek meg; a Kisfaludy-társaságnál 1840-ben *Árpád*, másik évben *Csák és a király leánya* című költeményeivel nyert jutalmat, 1842-ben pedig *Emlékbeszéd* cz. szatirájával dicséretet. Szintén még debreczeni tanuló korábban írta egy másik pályaművét, melylyel a M. Tud. Akadémia pályakérdésére: *Fejtsenek ki a magyar szókötés szabályai* pályázott s 100 arany jutalmat nyert. Munkája 1846-ban jelent meg Pesten. Az 1843-ban hirdetett pályázatra is részt vett; *A magyar ékes szókötésről* írt műve dicséretet kapott, 1846-ban pedig az akadémia levelező tagjává választatott. Későbbi dolgozatai inkább tanügyi, történeti és irodalomtörténeti tartalmuak s nevezetesebbek: *A máramaros-szigeti helv. hitv. tanoda történetének rövid vázlata* (M.-Sziget, 1858); *A gymnasiumi oktatásügy története a m. helv. hitvallásuaknál* (S.-Patak, 1861); 1860-ban P. Szathmáry Károlylyal együtt a *Szigeti Album*-ot szerkesztette, már előbb Szabó Károlylyal, Szilágyi Sándorral és Lugossyval közösen megindították a *Történeti emlékek a magyar nép községi és magán életéből* cz. vállalatot, melyből összesen három füzetet adtak ki. 1864-től kezdve több éven át szerkesztette a *Máramaros* cz. heti lapot, 1871-ben kiadta *Váradí Gábor országgyűlési levelei*-t két kötetben, 1876-ban a *Máramaros vármegye egyetemes leírása* cz. monografiát szerkesztette stb. Számos cikkei jelentek meg az Uj Magyar Múzeumban, a Sárospataki Füzetekben, Figyelőben stb. Szilágyi irodalmi munkásságánál, mint már említettük, nagyobb jelentőségű azon jótékony hatás, melylyel Arany Jánosra buzdításával és bátorításával volt. Debreczenben iskolatársak voltak s később, midőn Szalontán ismét összetalálkoztak, bizalmas barátság fejlődött ki közöttük, mely csak Arany halálával szakadt meg. Szalontai együttlétük alatt jobbára ő látta el Aranyt könyvekkel, később vele az összeköttetést levelezés útján tartotta fent s mint az Arany hátrahagyott iratai között kiadott harminczegy levél mutatja, Toldi szerelmében Nagy-Lajos nápolyi hadjáratához és több elbeszélő költeményhez a források összerakásával és történeti utbaigazításaival koszorús költőnek megbecsülhetetlen nagy segítségére volt.

D. L.

Szinnyei József kitüntetése. Ő cs. és apostoli királyi fel-
sége Szent-Pétervárott, f. évi ápril hó 29-én kelt legmagasabb elha-
tározásával idősb Szinnyei József, a Magyar Nemzeti Múzeum könyv-
tárőrének, ezen minőségben és az irodalom terén kifejtett tevékenysége
elismerésül a királyi tanácsosi czímet díjmentesen adományozta.
A nemzeti múzeumi könyvtárban ez a kitüntetés több rendbeli óvá-
cziókra szolgáltatott alkalmat, melyek alaphangját a tisztviselők-
nek Szinnyei József iránt való őszinte tisztelete és ragaszkodása
adta meg. Ebbe vegyült azután a közelebb-távolabb álló tudomá-
nyos és irodalmi körök üdvözléteinek hangja, a mi hogy erőteljes
kórussá lett, nem csodálatos azok előtt, a kik Szinnyei József mun-
kásságának természetét ismerik. Igazi bibliografus ő, a ki összes tudá-
sát, rendkívüli munkásságát mind arra használja, hogy másoknak a
dolgán könnyítsen. S ma Magyarországon alig van tudománnyal fog-
lalkozó ember, a ki ne érezte volna az ő segédkezéseinek áldásait.
A Magyar Könyvszemle különben egyik legrégebb munkatársát üd-
vözi benne, s így több czimen csatlakozik azokhoz, a kik méltó ki-
tüntetése alkalmából jó kívánságaikkal fölkeresték. (e.)

Előléptetések a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárában.
A vallás- és közoktatásügyi m. kir. miniszter *Kollányi Ferencz* magyar
nemzeti múzeumi könyvtárőrt a VIII. fizetési osztály 2., dr. *Sebestyén*
Gyula, dr. *Aldásy Antal* könyvtári segédeket a X. fizetési osztály 1.,
dr. *Esztegar László* és dr. *Melich János* könyvtári segédeket ugyane
fizetési osztály 2. fokozatában léptette elő.

Szilágyi Sándor ünneplése. Nehéz volna rövid sorokban
összefoglalni az egyetemi könyvtár nagynevű igazgatójának roppant
munkásságát, rendkívüli érdemeit és mindennek a magyar tudomá-
nyosság szempontjából való ritka nagy jelentőségét. De e helyen,
hol az ő irodalmi tevékenységére majdnem minden oldalon utalás
történik, ez majdnem fölösleges is volna. Most, hogy 70-ik születés-
napjának közeledtén tisztelői lelkes ünneplésben részesítették, az
időszaki sajtóban egész kis irodalom jött létre, mely vele foglalkozik.
Ezenkívül részt vett ebben az ünneplésben az egész magyar társa-
dalom, úgy hogy a Magyar Történelmi Társulatnak június 21-iki rend-
kívüli választmányi ülése valóban zajtalan, de meleg nemzeti ünneppé
lett. Főpontja annak az emlékéremnek átadása volt, melyet különösen
Fejérfpataky László, Károlyi Árpád, Thallóczy Lajos buzgólkodása foly-
tán a művelt magyar közönség lelkes érdeklődése teremtett meg, s mely
mint műalkotás Scharff Antal vésőjét dicséri. Azokból a beszédek-
ből, melyekkel különböző tudományos intézeteink nevében egyes szónokok
e nagy tudóst üdvözölték, ufolag kitűnt, hogy mily magas piedesztálon
áll Szilágyi Sándor a tudomány emberei előtt, s hogy mennyire
szerencsés a magyar történetírás, mely őt, a vezért még hetvenéves
korában is legbuzgóbb munkásai közé sorolhatja. Az a beszéd pedig,
melylyel az ünnepelt Károlyi Árpád üdvözlő szavaira válaszolt,
majdnem programnak hangzott — egy hetvenéves ember ajkairól.

Adja az ég, hogy még sokat tűzhessen ki magának és másoknak. Mert az általa kitűzött program mindig sikert, diadalt jelent. (e)

Gróf Apponyi Sándor kiváló gyűjtőnket azon kitüntetés érte nemrég, hogy a londoni *Bibliographical Society* megválasztotta őt külföldi tagjának. A társaság alapszabályainak értelmében csak olyan külföldi könyvtárak vagy bibliografusok választhatnak meg külföldi tagoknak, kiknek tagságából előny hárulhat a társaságra. A beltágok (azaz angol és amerikai tagok) száma a 300-at túl nem haladhatja, a külföldi tagok jelen száma 24, köztük 8 kontinentális könyvtár és múzeum.

A köteles példányokról szóló törvényjavaslat a képviselőház előtt. A nyomdatermékek tudományos czélokra szolgáló köteles példányainak ügye végre a döntő stádiumba lépett. Wlassics Gyula vallás- és közoktatásügyi m. kir. miniszter a köteles példányokról szóló törvényjavaslatot f. évi június 26-ikán a megfelelő indokolás kíséretében benyújtotta az országgyűlés képviselőházának, mely azt előzetes tárgyalás végett az osztályok mellőzésével a közoktatási és igazságügyi bizottságok elé utasította. A fontos törvényjavaslatot és indokolását legközelebbi füzetünkben behatóan fogjuk ismertetni.

(—rr.)

A magyar irodalom husz éves statisztikája czímmel a Corvina folyó évi 7. számában igen érdekes táblázat jelent meg *Kiszlíngstein Sándor* könyvészeti alapon nyugvó kidolgozásában, mely a magyar irodalom termékeit 1876-tól 1895-ig minden évről külön, szakok szerint tünteti fel. Ez összeállítás eredményeit, a husz év adatait összegezve, a következő számadatok tüntetik fel: I. Vegyes tudományos munkák és gyűjtemények. Irodalomtörténet és könyvészet. Művészet 1370 mű. II. Hittudomány. Ájtatossági könyvek. Egyházi beszédek 1800 mű. III. Jog- és államtudományok. Politika. Statisztika 3021 mű. IV. Orvosi tudományok 787 mű. V. Természettudományok 1244 mű. VI. Bölcsészet 225 mű. VII. Nevelés- és oktatástan. Tanügy. Tornászat. Gyorsírást. Ének. Zenészet 1015 mű. VIII. Ifjusági iratok és képeskönyvek 1168 mű. IX. Nyelvtudomány 1660 mű. X. Görög és latin remekírók 411 mű. XI. Történelem. Életrajzok. Emlékiratok. Levelezések. Régészet. Hitregetan 2096 mű. XII. Földrajz. Népisme. Utazások. Térképek 1169 mű. XIII. Mennyiségtan. Csillagászat. Műtan-914 mű. XIV. Hadtudomány. Loisme. Sport 282 mű. XV. Ipar és kereskedelem 453 mű. XVI. Házi és mezei gazdaság. Erdészet és vadászat. Állattenyésztés és állatorvostan 782 mű. XVII. Költemények 782 mű. XVIII. Regények, beszélyek és tárczacikkek, adomák, mesék 2507 mű. XIX. Színművek. Monológok 720 mű. XX. Naptárak. Évkönyvek. Cím- és névjegyzékek 2040 mű. XXI. Különfélék 826 mű. Az egyes években megjelent művek száma: 1876-ban 1348, 1877-ben 1021, 1878-ben 1199, 1879-ben 823, 1880-ban 961, 1881-ben 1343,

1882-ben 1226, 1883-ban 1146, 1884-ben 1459, 1885-ben 1206, 1886-ban 1816, 1887-ben 1148, 1888-ban 1119, 1889-ben 1187, 1890-ben 1345, 1891-ben 1366, 1892-ben 1327, 1893-ban 1398, 1894-ben 1427, 1895-ben 1407. E húsz év alatt tehát a magyar irodalom összesen 25,272 munkával gyarapodott. (C.)

A brüsszeli nemzetközi bibliografiai értekezlet. A belga kormány védnöksége alatt folyó év augusztus 1—4. napjain Brüsszelben fog a második nemzetközi bibliografiai értekezlet megtartatni, melyre a meghívókat az Institut international de Bibliographie bocsátotta ki. Az értekezleten a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárának megbízásából *Esztegár László* dr. könyvtári asszisztens is részt fog venni. Folyóiratunkban már ismertettük a brüsszeli intézet szervezetét és az egyetemes repertorium kérdését, melynek megoldása az intézet legfőbb feladatát képezi. Hiszszük, hogy a világ minden részéből összeseregülő bibliografusoknak sikerülni fog ezt a rendkívüli horderejű kérdést sok tekintetben előre vinni. A részvételre jelentkezni lehet a brüsszeli Institut igazgatóságánál (Place du Musée). (—rr.)

Az iparművészet 1896-ban cím alatt a Magyar Iparművészeti társulat kiadásában milleniumi emlékkönyv jelent meg, melyet a társulat megbízásából *Ráth György* elnök szerkesztett, *Györgyi Kálmán* társ. titkár segítségével. *Ráth György*, a kiváló bibliofil sokoldalú irodalmi tevékenységének e legújabb terméke sok olyan dolgot tartalmaz, mely tárgyánál fogva folyóiratunk olvasóközönységét is közelről érinti. Ezek között első helyen áll magának a szerkesztőnek »Magyarországi könyvtáblák a kiállításon« című dolgozata, mely a középkori könyvkötés technikájának sok eddig tisztázatlan kérdését nagy tárgyismerettel taglalja és a Korvin-kódexek kötési felől egész önálló eredményekre jut. *Varju Elemér* »A könyvkötészet« czimen a kiállításon részt vett hazai könyvkötőink termékei felett tart szemlét, ügyes, ötletes modorban sok megszívlelni való megjegyzést téve izlésükre, munkájuk technikai kivitelére. Dr. *Prém József* a Magyar Műbarátok köre készülöben levő monumentális kiadványáról, a »Magyar Műkincsek« cz. vállalatról ír. *Divald Kornél* rajzok, festmények és művészi kiadványok tárlata cím alatt Gerlach és Schenk bécsi kiállítását ismerteti. *Ráth György* fent említett cikléről, mely külön kiadásban is megjelent, szakirodalmi rovatunkban fogunk bővebben megemlékezni. (—rr.)

Asbóth Oszkár dolgozata az 1494-iki glagol misekönyvről, melyet folyóiratunk mult évi folyamában közöltünk, kivonatban megjelent a Jagić által V. szerkesztett »Archiv für clasische Philologie« XIX. kötetében, honnan a szerző azt külön füzetben is kiadta.

Magyar Kritika czimmel folyó évi október havának 1-én havonként kétszer megjelenő folyóirat indul meg, melynek célja, hogy szakszerű és igazságos bírálatok útján tájékoztassa a közönséget a magyar szépirodalom, valamint a tudományos irodalom minden

fontosabb jelenségéről. A folyóirat könyvészeti rovatában megemlíti *a magyar irodalom minden termékét* s figyelemmel lesz a külföldi irodalmak jelesebb és reánk nézve fontosabb termékeire is. E mellett minden érdemesebb magyar munkáról arra hivatott szakember tollából beható és elfogulatlan bírálatot közöl. A szerkesztő (és egyuttal kiadó) bizottság tagjai: *Áldásy Antal, Balassa József, Benedek Elek, Gárdonyi Géza, Heltai Ferencz, Juba Adolf, Lázár Béla, Nyári Sándor, Roboz Andor*. Felelős szerkesztő: *Benedek Elek*. A »Magyar Kritika« előfizetési ára egész évre 5 frt, fél évre 2 frt 50 kr. A szerkesztőség és kiadóhivatal Budapest, VII., Rottenbiller-utca 5. a. Az új vállalatot, mely irodalmunkban régóta érezhető hiány pótlására van hivatva, ajánljuk t. olvasóközönségünk figyelmébe.

Thaly Kálmán úrnak a Magyar Könyvszemle 1896. évfolyam utolsó füzetében 340. lapon közölt felszólítására nézve van szerencsém felvilágosítul közölni, hogy a »Thaly« név »Thal« genitivus alakja. A szóban forgó mű 1588-ban jelent meg, címe »Hortus medicus et philosophicus in quo plurimarum stirpium breves descriptiones..... etc. Autore Joach. Camerario. Item Sylva Hercynia.... a Joanne Thalyo Medico. Francof. ad Noenum 1588.« Thal János nordhauseni orvos volt.

Dr. Schwarz Ignác.

Kérelem. *Székely István Chroniká-jának* (Krakkó, 1559) egy példánya a mult század első felében *Szatmári Pál* kassai könyvkötő és református kurátor birtokában volt, ki ezen könyvhöz kötött tiszta lapokra a kassai ref. egyház az időbeli nevezetesebb eseményeit feljegyzette. Később e könyv a kassai ref. egyház birtokába jutott, de a mult század végével nyoma vész. Tiszteletteljes kérelemmel fordulok azért mindazon t. könyvtártulajdonos urakhoz és szakférfiakhoz, kiknek a nevezett munka birtokukban vagy kezük ügyében van, méltóztatnának utánna nézni, vajjon nem lenne e valahol feltalálható ezen példány; s amennyiben feltalálható lenne, kegyeskednének engem értesíteni, illetőleg a kassai ref. egyház történetére vonatkozó azon nagyfontosságú jegyzeteket eredetiben vagy másolatban velem közölni esetleg lemásolásukra nekem engedélyt és alkalmat adni. Kassa 1897, június havában. *Révész Kálmán*, ev. ref. lelkész.